

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 · 1993 årg. 78

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman
Historiska institutionen, Åbo Akademi, 20500 Åbo

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. John Strömberg Fil.mag. Henrik Meinander

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9

00100 Helsingfors

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) · Max Engman · Derek Fewster
Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Knif · Henrik Meinander
Beatrice Moring · Alexandra Ramsay · Kerstin Smeds
Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

Gunnar Mickwitz minne

När antik- och medeltidshistorikern Gunnar Mickwitz stupade i vinterkriget hade han varit medlem i Historiska föreningen i Helsingfors i ett drygt decennium. Föreningen hade sedan 1938 planerat att inrätta en understödsfond. När planen förverkligades i maj 1942 fick fonden namnet "Fonden till Gunnar Mickwitz minne". Innan kriget var slut hade föreningen hedrat minnet av flera stupade medlemmar genom inbetalningar till fonden. Stadgarna fastslog att föreningens styrelse som understöd eller belöningar kunde utdela anslag för befrämjande av studier och forskning i historia åt svenskspråkiga medborgare i Finland, främst sådana som tillhörde Historiska föreningen.

Fonden till Gunnar Mickwitz minne drabbades av efterkrigstidens penningbrist och inflation. Efter stipendieutdelningar på 1950-talet var den vilande under ett par decennier tills Historiska föreningens styrelse vid föreningens 75-årsjubileum 1989 igångsatte en insamling för att förkovra fonden. Insamlingen mötte ett gensvar som gjorde det möjligt att aktivera fonden, som härefter kommer att utdela ett årligt pris för en förtjänstfull svenskspråkig avhandling pro gradu i historia vid Helsingfors universitet.

Gunnar Mickwitz var en synnerligen aktiv och lovande historiker. Han var mångsidigt verksam inom olika sektorer av antikens och medeltidens ekonomiska historia i vid mening. En av sina mest bestående insatser gjorde han inom hansaforskningen genom sina undersökningar i Revels stadsarkiv och de upptäckter inom den medeltida handelns teknik som dessa gav upphov till. Det är därför naturligt att den första sammanfattande uppsatsen om Mickwitz livsverk som publiceras nedan har författats av stadsarkivarien i Tallinn, docent Jüri Kivimäe. *Historisk Tidskrift för Finland* har samtidigt tillfredsställelsen att kunna publicera en uppsats av fil.kand. Anna Finnilä, mottagare av det första pro gradu-priset ur Fonden till Gunnar Mickwitz minne.

Gunnar Mickwitz rörde sig i sin tids främsta internationella forskningsfront. För honom innebar detta ett brott med den tidigare rätt dominerande politiska historien till förmån för en forskning inriktad på strukturer, på ekonomins och de sociala förhållandenas långa linjer. I detta avseende rörde

han sig i samma riktning som bl.a. den samtida forskargrupp i Frankrike som senare blivit känd under benämningen Annales-skolan. Som första finländare publicerade Mickwitz bidrag i Annales-skolans huvudorgan. De senaste decennierna har kännetecknats av en kraftig vidgning av historiens fält, bl.a. till forskning i demografi och mentaliteter och samspelet mellan dem. Då vi under de senaste decennierna har bevittnat en inriktning på forskning kring idéer, attityder, värderingar och världsbilder, kort sagt på mentaliteter snarare än ekonomi, kan det ses som lämpligt att tillsammans med en teckning av Gunnar Mickwitz livsverk publicera uppsatser av tre yngre forskare som tagit upp frågeställningar av detta slag och kommit in på aktuella forskningsområden som den moderna livsstilens uppkomst och barndomens historia.

Max Engman

Papyrer och senmedeltida köpmansböcker

Linjer i Gunnar Mickwitz' livsverk

JÜRI KIVIMÄE

I våra dagar är antikforskaren och medeltidshistorikern Gunnar Mickwitz' namn nästan bortglömt i Finland och i de nordiska länderna i allmänhet. Veterligen finns det ingen översikt över Gunnar Mickwitz' korta, men ytterst fruktbara vetenskapliga bana. I någon mån har hans namn dock blivit ett begrepp. Inom hansaforskarnas lilla samfund talar man uttryckligen om att "känna till Mickwitz" och med det avser man hans huvudarbete om Revels handelshistoria under första hälften av 1500-talet.¹ Vem var då Gunnar Mickwitz och varför har han namn blivit ett begrepp?

Gunnar Mickwitz föddes i Åbo den 18 oktober 1906. Redan som student (från år 1924) koncentrerade han sig med iver och flit på historiska studier. Han blev filosofiekandidat år 1929 och filosofie licentiat år 1933. Samma år utnämndes han till docent i antikens historia och år 1938 till docent i allmän historia vid Helsingfors universitet. Samtidigt var han åren 1933–1937 lektor i historia och samhällskunskap vid Hangö Samlyceum. Från år 1938 handhade han undervisningsskyldigheten för professuren i allmän historia vid Åbo Akademi.²

Den unge historikern företog omfattande studie- och forskningsresor ut-

¹ Gunnar Mickwitz, *Aus Reveler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IX.8 (Helsingfors 1938).

Mickwitz vetenskapliga skrifter redovisas i bibliografin efter uppsatsen.

² *Suomen elämäkerrasto*. Toimittanut ja kirjoittanut Ilmari Heikinheimo (Porvoo, Helsinki 1955), s. 516. Herman Gummerus, 'Gunnar Mickwitz †', *HAik* 38 (1940), s. 225.

omlands; åren 1934–1937 innehade han det Rosenbergska resestipendiet och forskade i Sverige, Tyskland, Estland, England och Italien.³ Under en mycket kort period, i stort sett sex år, hann han delta i många internationella historikerkongresser och hålla föredrag vid vetenskapliga samfund, bl.a. i Helsingfors, Åbo, London, Oslo, Riga, Tallinn, Tartu, Lund med flera. Våren 1939 fick han ett resestipendium för Helsingfors universitets lärare och hade redan hunnit resa utomlands när vinterkriget bröt ut. I fosterlandets svåra stund återvände han och begav sig till fronten. Docenten och reservfänriken Gunnar Mickwitz stupade den 18 februari 1940 nära Summa på Karelska näset.

Professor Herman Gummerus skrev i en nekrolog över Gunnar Mickwitz, att "... Helsingfors universitet har förlorat en ovanligt begåvad vetenskapsman och lärare" och "att hans vänner torde fråga sig om inte ödet borde ha sparat detta för Finlands kultur så värdefulla liv".⁴ I den tyska tidskriften *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* tillade Eric Anthoni, att "... die Wissenschaft Finnlands verlor einen ihrer besten Arbeiter".⁵ Döden i vinterkriget bröt den unge vetenskapsmannens karriär, man kan utgå från att han hade en lysande forskarbana framför sig. Det är svårt att föreställa sig att Gunnar Mickwitz var bara 33 år gammal då han stupade!

Under sitt korta liv hade Mickwitz emellertid redan hunnit forska, skriva och publicera mycket. Hans längre och kortare undersökningar uppgår till 25 stycken. Största delen av hans undersökningar har publicerats på tyska, franska eller engelska. Vid sidan av de internationella dimensionerna i hans insats vittnar detta även om hans omfattande och ovanliga språkkunskaper. När han kom till Estland för att forska i Tallinns stadsarkiv, lärde han sig estniska mycket lätt och kunde snart läsa estniska historiska undersökningar. Språkkunskaperna var bara en del av Mickwitz' förutsättningar för forskarbanan. De byggde uppenbart på hans klassiska skolbildning, som också låg till grund för de impulser som till en början förde honom till forskning i antikens historia, speciellt i senantik ekonomisk historia.

³ Gummerus, 'Gunnar Mickwitz †', s. 225. Otu Liiv, 'Gunnar Mickwitz †, *Ajalooline Ajakiri* 1940, s. 53.

⁴ Gummerus, 'Gunnar Mickwitz †', s. 225, 226.

⁵ Eric Anthoni, 'Gunnar Mickwitz †', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 34 (1941), s. 125.

Karikatur av Gunnar Mickwitz under hans tid i Rom (i privat ägo).

Antikforskaren

Eftersom jag inte har den behövliga sakkunskapen i fråga om romersk och överhuvudtaget antik historia, är det svårt att avge en kompetent bedömning av Gunnar Mickwitz' skrifter på detta område. Hans licentiatavhandling *Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts n. Chr.* (1932) fick berömmade recensioner såväl i Finland som i utlandet. Den förskaffade också honom omedelbart en europeisk berömmelse. Än idag kan man förundra sig över hur omfattande och sakkunnigt Mickwitz utnyttjade källmaterialet. Herman Gummerus lyfte i sin recension fram, att "han har med stor grundlighet fördjupat sig i primärkällorna: mynten, papyrusurkunderna, de litterära källorna och de kejsrerliga konstitutionerna. En särskild förtjänst är den rikliga användningen av papyri".⁶

I avhandlingen utgick Gunnar Mickwitz från en ytterst svår fråga: "Hur påverkade penningförhållandena det ekonomiska livet under antikens sista skede?" Vad byggde övergången till naturhushållning egentligen på? De

⁶ Herman Gummerus, 'Det ekonomiska livet under 300-talet e. Kr.', *HTF* 17 (1932), s. 190–194.

mest framstående experterna konstaterade, att Mickwitz i hög grad ändrat den rådande uppfattningen om de ekonomiska och penningförhållandena under senantiken. Man måste tillägga att dessa frågor var ytterst aktuella inom europeisk historieforskning vid denna tid. Den välkände Alfons Dopsch hade kort tidigare lyft fram penningens viktiga roll i de ekonomiska förhållandena under medeltidens första sekler.⁷ I Mickwitz' avhandling kan man notera både influenser från Dopsch och kritik av dennes tolkningar. Undersökningen framhävde Mickwitz intresse för penninghistoria; Gummerus konstaterade, att han visat sig vara en framstående numismatiker.⁸

Mickwitz' följande undersökning *Die Systeme des römischen Silbergeldes im IV. Jahrhundert n. Chr.* (1933) var egentligen en fortsättning på avhandlingen. Silvermyntsystemet byggde enligt Mickwitz på dynamiska förändringar i relationen mellan värdet på guld och silver. Härifrån gick han ännu längre i ett föredrag vid en internationell numismatikerkongress 1936, 'Über die Kupfergeldinflationen in den Jahren der Thronkämpfe nach Diocletians Abdankung'.⁹ Mickwitz analyserade ytterligare guldets betydelse för den senantika ekonomin i två artiklar 'Ein Goldwertindex der römisch-byzantinischen Zeit' (1933)¹⁰ och 'Le problème de l'or dans le monde antique' (1936).¹¹ Mickwitz undersökningar rörande numismatik och penninghistoria byggde inte bara på litteratur, utan också på statistiska metoder.

Medeltidsforskaren

En annan inriktning i Mickwitz' publicerade undersökningar är intresset för Bysans. Den vägen inriktades hans forskningsarbete mot medeltiden. Han tyckte sig se ett djupgående inflytande från Bysans inom det medeltida ekonomiska livet i Västeuropa och i synnerhet inom skräväsandet. I *Annales d'histoire économique et sociale*, som redigerades av Marc Bloch, en av den berömda *Annales*-skolans grundläggare, publicerade Mickwitz uppsatsen

⁷ Alfons Dopsch, *Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters* (Wien 1928) och *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte* (Wien 1930).

⁸ Gummerus, 'Det ekonomiska livet', s. 192.

⁹ *The transactions of the International numismatic congress. London, June 30 – July 6, 1936.* (London 1936), s. 219–228

¹⁰ *Ägyptus* 13 (1933), s. 95–106.

¹¹ *Annales d'histoire économique et sociale* 6 (1934).

'Un problème d'influence: Byzance et l'économie de l'Occident médiéval'.¹²

Det är mycket logiskt att dessa idéer gav upphov till ett nytt intressant arbete *Die Kartellfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwesens* (1936). Redan innan undersökningen kom ut var Mickwitz mitt inne i en allmänuropeisk historisk polemik; frågan om de medeltida skrånas monopolfunktioner var en av de omstridda frågorna. För att kunna framlägga en tolkning gav Mickwitz först en bred komparativ bild av skrånas framväxt i medeltidens Italien, Frankrike, Tyskland och England. Det är intressant att konstatera, att en sådan jämförande undersökning var unik inom den europeiska historieforskningen. Mickwitz' huvudmålsättning var att klarlägga skrånas monopolistiska, s.k. kartellfunktioner – d.v.s. deras stadgar, som reglerade hantverksproduktionens omfattning och marknadsrelationer. Den omstridda frågan har än idag inte klarlagts definitivt. Som ett exempel kan man anföra den kände franske medeltidsforskaren Jacques Le Goffs *Marchands et banquiers du Moyen Age* (1956), där han slutligen hävdar det motsatta och betraktar den tolkning som betonar skrånas kartellfunktion såsom alltför modern.¹³

Ett annat viktigt ämnesområde i Mickwitz' forskning var frågan om skrånas uppkomst. Varifrån härrörde egentligen de medeltida skråna i Västeuropa? Mickwitz lyfte fram alldeles nya aspekter och hävdade, att skrånas nya framträdande i Västeuropa under medeltiden med stor sannolikhet berott på impulser från det bysantinska ekonomiska och sociala systemet. År 1936 måste en sådan tanke betecknas som högst avancerad. Man kan konstatera, att denna debatt avstannat under perioden efter andra världskriget. Man har i stället lyft fram frågan om det överhuvudtaget är möjligt att på tal om de bysantinska skråna jämföra dem med de klassiska västeuropeiska? Till frågan ansluter sig kanske ytterligare problemet rörande det medeltida ryska skråväsendets ursprung. Som sammanfattning kan man kanske ytterligare tillfoga att *Die Kartellfunktionen der Zünfte* egentligen glömdes bort alltför tidigt.

Revalshandelns historia

Kring 1936 inträffade en ny vändning i Gunnar Mickwitz forskningsintressen. Han reste till Tallinn och gjorde ett sällsynt fynd – i stadsarkivet. Man

¹² *Annales d'histoire économique et sociale* 8 (1936), s. 21–28.

¹³ Jacques Le Goff, *Kaufleute und Bankiers im Mittelalter* (Frankfurt 1989), s. 25.

kan fråga sig vilket fynd? Stadsarkivet i Tallinn var känt för historieforskare långt tidigare. Arkivarieposten innehades sedan 1934 av den kände medeltidsforskaren dr Paul Johansen, som var fem år äldre än Mickwitz. Hansatidens material hade likaså utnyttjats av forskningen långt före Johansen. Medeltida handlingar rörande Livland och Reval hade ända sedan 1800-talet utgivits i serierna *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* och i serierna *Hanserezeze* eller *Hansisches Urkundenbuch*. Statsarkivarien Reinhold Hausen hade samlat det äldsta materialet rörande Finland i *Finlands Medeltidsurkunder*.

Mickwitz var emellertid inte intresserad av handlingar rörande Finlands historia, utan koncentrerade sig på hansaköpmännens räkenskapsböcker i Reval i början av 1500-talet. I den undersökning som utkom 1938 skrev han: "Im Revaler Stadtarchiv steht ein Regal voll Handlungsbücher aus dem 16. Jahrh. Einige sind gross, andere klein, einige wurmstichig, andere, wie neue, die meisten in gepresste Lederbände gebunden und fast alle in ausserordentlich schlechter Handschrift geschrieben."¹⁴

Mickwitz koncentrerade sig uttryckligen på de revalska köpmännens räkenskaps- och skuldböcker från 1500-talet. I stadsarkivet fanns en ännu värdefullare samling – d.v.s. bröderna Veckinchusens räkenskapsböcker från 1400-talets första decennier, men dessa gäller framför allt handeln på Flandern eller via Flandern till Italien, men även på Balticum.¹⁵

I inledningen skriver Mickwitz att han intresserade sig för den senmedeltida och tidigkapitalistiska handelns organisation (Betriebsweise) i historien.¹⁶ Han hade tagit intryck av tyskarna Werner Sombarts och Jacob Strieders arbeten¹⁷, men i Tallinn blev han till en början besviken och skriver: "Nicht nur das Fehlen frühkapitalistischer Erscheinungen ist geeignet dem livländischen Handel im 16. Jahrh. ein Anrecht auf unsere Aufmerksamkeit zu schenken."¹⁸ Av detta kan man sluta sig till att Mickwitz i

¹⁴ Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, s. 9.

¹⁵ Tallinns stadsarkiv, sub sign. A.f. 1–10. M.P. Lesnikov, *Die Handelsbücher des hansischen Kaufmanns Veckinchusen*, Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte 19 (Berlin 1973).

¹⁶ Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, s. 9.

¹⁷ Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus* (München 1928). Jacob Strieder, *Aus Antwerpener Notariatsarchiven*, Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit, herausgegeben von der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 4 (Berlin 1930).

¹⁸ Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, s. 8.

arkivet fann något sådant som han inte hade väntat. Som optimist tillade han: "An keiner zweiten Stelle in Europa, kann der vorkapitalistische Handel in solch einer lebensnahen Fülle von Dokumenten studiert werden".¹⁹

Mickwitz utomordentliga skicklighet höll honom kvar i Tallinns stadsarkiv under långa månader. Han inledde med att undersöka köpmännens räkenskaps- och skuldböcker, lärde sig enkelt 1500-talets köpmäns ytterst besvärliga handstilar. Vid sidan av räkenskapsböckerna bekantade han sig även med köpmännens omfattande och mångsidiga korrespondens. Som ett resultat av Mickwitz' arbete blev storköpmännen Helmich Ficke, Johann Selhorst, Tönnies Smidt och Jasper Kappenberg i Reval i början av 1500-talet väl kända inom hansahistorien.

Det är ett märkligt faktum, att Mickwitz' första arkivfynd i Tallinn i alla fall gällde Estlands äldsta kulturhistoria. År 1935 hade man i Estland firat den första estniskspråkiga bokens 500-årsdag. År 1535 utgavs i Wittenberg på Hans Luffts tryckeri den så kallade Wanradt – Koells-katekesen.²⁰ År 1929 hade man i Estländische Literarische Gesellschafts bibliotek funnit fragment av boken. Det är sannolikt att hela upplagan konfiskerades på befallning av rådet i Reval, eftersom man efter en undersökning konstaterat att det fanns alltför många "errata" i boken (möjligen avsågs en alltför fri tolkning av Luthers tankar).²¹

När Mickwitz undersökte de papper och räkenskaper som rådsherrn och hansaköpmannen i Reval Johann Selhorst lämnat efter sig fann han noggranna uppgifter om hur denne storköpmän finansierade utgivningen och tryckningen av boken i Wittenberg. Mickwitz publicerade åren 1936–1937 en uppsats på estniska och tyska där han redogjorde för sitt mycket viktiga fynd. År 1940 gav utkom ännu en finskspråkig version.²²

Mickwitz huvuduppgift blev i alla fall senmedeltidens ekonomiska och handelshistoria. Hans huvudarbete *Aus Revaler Handelsbüchern* förelåg färdigt i manuskript redan den 20 september 1937 då Herman Gummerus och

¹⁹ Ibid.

²⁰ Hellmuth Weiss & Paul Johansen, *400-aastane eesti raamat. Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastast* (Tallinn 1935).

²¹ Ibid., s. 22.

²² Gunnar Mickwitz, 'Uusi andmeid eesti vanima raamatu ajaloo kohta', *Ajalooline Ajakiri* 1936, nr.2, s. 62–65 och 'Johann Selhorst und der Druck des ältesten estnischen Buches', *Beiträge zur Kunde Estlands* 21, H.1 (Tallinn 1937), s. 1–8 samt 'Miten Viron vanhin kirja painettiin', *Valvoja-Aika* 1940, s. 384–388.

G. Rein rekommenderade att undersökningen skulle tryckas. Jag kan inte undvika tanken att Mickwitz redan parallellt med arbetet i arkivet började skriva kapitel i boken. Ur denna synvinkel är det också mycket logiskt att tänka sig att källmaterialet direkt påverkat undersökningens uppläggning. Mickwitz avstod från statistiska sammandrag av Revalshandeln och förändrade sin infallsvinkel. Det är viktigt att betona undertiteln *Zur Technik des Ostseehandels*. Ett perspektiv som utgick från Östersjöområdets handelsteknik var mycket innovativt inom den traditionella hansahistoriska forskningen, liksom även inom den ekonomisk-historiska litteraturen överhuvudtaget.

Mickwitz' bok består av två delar. I den första ger han en mycket konkret bild av källmaterialet och dessutom korta biografier över storköpmännen i Reval. Därefter redogör han för marknader och varor inom Revalshandeln, varifrån han mycket logiskt går vidare till ytterst kontroversiella frågor – handelsvarornas priser och prisdynamik. Forskning i prishistoria var ett modeämne inom 1930-talets europeiska ekonomisk-historiska forskning.²³ Mickwitz tecknade mycket skickligt en bild av prisfluktuationernas historia på 1500-talet, men i princip trodde han inte att en undersökning av handelsvarornas priser på basen av materialet i Reval skulle vara lovande eller möjlig ur den ekonomiska historiens synvinkel.

Undersökningens senare del ('Die Revaler Handelsbetriebe und ihre Technik') har enbart ägnats handelstekniska frågor, såsom till exempel handelskapital, handelsbolagssystemet och bolagens struktur, transportmedel, handelsbolagens ledning, kunskapande, bokföring, handel och handelskontrakt, inkomster och utgifter. Idag kan man kanske förhålla sig kritiskt till många tolkningar och ifrågasätta många enskildheter, men det är i alla fall just denna del av Mickwitz' bok som är ytterst relevant ännu efter femtio år.

Redogörelsen för och tolkningen av det senmedeltida handelsbolagets struktur och vardagsliv lyfte med en gång upp Gunnar Mickwitz bland de mest framstående ekonomiska historikerna i slutet av 1930-talet. Ett belägg för tanken utgör till exempel uppsatsen 'Neues zur Funktion der hansischen Handelsgesellschaften' som publicerades i *Hansische Geschichtsblätter* 1938. Ett förbluffande modernt intryck gör än idag Mickwitz' korta men inne-

²³ Karl Heinrich Kaufhold, 'Forschungen zur deutschen Preis- und Lohngeschichte (seit 1930)', Hermann Kellenbenz, Hans Pohl (Hg.), *Historia socialis et oeconomica. Festschrift für Wolfgang Zorn zum 65. Geburtstag* (Stuttgart 1987), s. 81–101.

Gunnar Mickwitz (i privat ägo).

hållsrika uppsats 'Luxus- oder Massenware im spätmittelalterlichen Tuchfernhandel?'²⁴ I Mickwitz sätt att analysera materialet kan man finna paralleller till exempel till den kände tyske forskaren Wilhelm Abels undersökningar.²⁵

Kritiken tog emot *Aus-Revaler Handelsbüchern* med enhälligt beröm. Toivo T. Rinne hävdade utöver mycket annat, att Mickwitz arbete var en viktig handledning för envar som ville bekanta sig med handeln i Östersjö-området under medeltiden och början av nya tiden. Rinne betonade ytterligare, att arbetet var viktigt för envar som forskade i Finlands ekonomiska och politiska historia under 1500-talet, trots att undersökningen i själva verket i mycket ringa utsträckning direkt kommer in på frågor rörande Finlands handels- och ekonomiska historia.²⁶

²⁴ *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 32, (1939), s.245–250

²⁵ Se Wilhelm Abel, *Strukturen und Krisen der spätmittelalterlichen Wirtschaft*, Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 32 (Stuttgart 1980).

²⁶ Toivo T. Rinne, 'Tallinnan kaupan historiaa', *HAik* 38 (1940), s. 352.

Historikern Gunnar Mickwitz

Mickwitz' "akademiska produktion" gäller mest olika sektorer av allmän historia och det är motiverat att lyfta fram frågan om han överhuvudtaget hade någon betydelse för historieforskningen i och rörande Finland. För att tillbakavisa dylika slutsatser kan man lyfta fram två uppsatser ur hans produktion. År 1938 utkom en uppsats om två Reval-köpmäns handel på Viborg under Gustav Vasa som byggde på studier i räkenskaper i Tallinns stadsarkiv.²⁷ En annan viktig uppsats är klassikern 'Die Hansakaufleute in Wiborg 1558–1559' som han arbetade på samtidigt.²⁸ Mickwitz intresserade sig uttryckligen för den korta blomstringsperioden i Viborgs handelshistoria vid livländska krigets utbrott i östra Balticum. Också på detta område var han en banbrytare. Det är uppenbart att Artur Attman i sina undersökningar tagit intryck av Mickwitz' resultat.²⁹

Denna korta översikt över Gunnar Mickwitz' livsverk kräver som avslutning ytterligare svar på två frågor. Vilken var hans betydelse och plats inom den allmäneuropeiska historieskrivningen före andra världskrigets utbrott? Som en konklusion av vad jag tidigare sagt kan man utan överdrift slå fast att han med en allmäneuropeisk måttstock redan hunnit upp i historikernas mästartklass. Från Östersjöområdet kan man till denna hänföra också forskare som Eli F. Heckscher, Fritz Rörig, Paul Johansen.

Den andra frågan gäller hur långt Mickwitz' inflytande sträckte sig. Man kan sluta sig till att hans insats uppenbart var en av de impulser som gav upphov till den så kallade finländska skolan inom forskningen rörande de baltiska ländernas eller Livlands historia; här kan man nämna namn som Gunvor Kerkkonen, Vilho Niitemaa, Erkki Kuujo, Jorma Ahvenainen. Men på andra sidan Östersjön påverkade Mickwitz också den nyligen avlidne historikern Vassili V. Doroschenko i Riga. Inom den klassiska historieskrivningen rörande Hansans historia har Mickwitz en bestående betydelse.

Kriget avbröt Mickwitz' forskningsarbete och bana. Men han hade redan hunnit planera framtida undersökningar, man kan finna idéer om nya tänk-

²⁷ 'Kahden tallinalaisen kauppiaan kaupankäynti viipurilaisten kanssa Kustaa Waasan aikana', *HArk* 44 (1938), s. 21–38.

²⁸ *HArk* 45 (1939), s. 107–193.

²⁹ Artur Attman, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik* (Lund 1944), s. 124 ff.

bara forskningsproblem i hans huvudverk. Det är skäl att studera boken många gånger, eftersom den innehåller Gunnar Mickwitz' budskap och målsättning för kommande generationer av forskare.

Gunnar Mickwitz' vetenskapliga bibliografi

1932

Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts n. Chr. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IV. 2 (Helsingfors 1932), XV, 232 s.

– rec.: H. G u m m e r u s, 'Det ekonomiska livet under 300-talet e. Kr.', *HTF* 17 (1932), s. 190–194.

1933

'Ein Goldwertindex der römisch-byzantinischen Zeit', *Ägyptus* 13, 1933, s. 95–106.

Die Systeme des römischen Silbergeldes im IV. Jahrhundert n. Chr. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IV. 2 (Helsingfors 1933), 69 s.

1934

'Le problème de l'or dans le monde antique', *Annales d'histoire économique et sociale* 6 (1934), 13 s.

1936

'Über die Kupfergeldinflationen in den Jahren der Thronkämpfe nach Diokletians Abdankung', *The transactions of the International numismatic congress, London, June 30 – July 6, 1936* (London 1936), s. 219–228.

'Die Organisationsformen zweier byzantinischer Gewerbe im X. Jahrhundert', *Byzantinische Zeitschrift* (1936), s. 63–76.

'Un problème d'influence: Byzance et l'économie de l'Occident médiéval', *Annales d'histoire économique et sociale* 8 (1936), s. 21–28.

Die Kartellfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwesens. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum VIII.3 (Helsingfors 1936), 250 s.

– rec.: Friedrich Wielandt, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1939, s. 163–165.

'Uusi andmeid eesti vanima raamatu ajaloo kohta', *Ajalooline Ajakiri* 1936, s. 62–65.

'Ökonomisk-historisk syntes i Estland' [rec. av Otto Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts. 1. Allgemeiner Über-

blick, Getreideproduktion und Getreidehandel, *Õpetatud Eesti Seltsi Toimerused* XXVII (Tartu 1935), XLII + 336 sid.], *HTF* 21 (1936), s. 173–176.

1937

'Johann Selhorst und der Druck des ältesten estnischen Buches', *Beiträge zur Kunde Estlands* 21 (Tallinn 1937), s. 1–8.

'Om Hansahandelns mekanik', *Ekonomiska samfundets tidskrift* n.s. 40 (1937), s. 59–77.

'Economic Rationalism in Graeco-Roman Agriculture', *The English Historical Review* 1937, s. 577–589.

'Neues zur Funktion der hansischen Handelsgesellschaften', *Hansische Geschichtsblätter* 62 (1937), s. 24–39.

'Prof. J. Sundwall och prof. H. Gummerus 60 år', *HTF* 22 (1937), s. 191–192.

'Ein Lübeck-Revaler Kaufmannsbetrieb zur Reformationszeit' [rec. av B.Köhler, Das Revalgeschäft des Lübecker Kaufmanns Laurens Isermann 1532–1535. Diss. (Kiel 1936), 91 s.], *Jomsburg* 1 (1937), s. 261–262.

1938

'Der Verkehr auf dem westlichen Mittelmeer um 600 n. Chr.', *Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch* (Brünn 1938), s. 74–83.

'Handelsverbindungen der späthansischen Zeit', *Conventus primus historicorum Balticorum Rigae, 16.–20. VIII. 1937. Acta et relata* (Rigae 1938), s. 373–379.

'L'economia medievale nei paesi baltici e nei paesi mediterranei', *Rivista internazionale di scienze sociali* 1938, s. 813–824.

Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IX. 8 (Helsingfors 1938), 258 s.

– rec.: Otu Liiv, *Ajalooline Ajakiri* 1938, s. 142–143.

– rec.: A. von Brandt, *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde* 39 (1938), s. 369–372.

– rec.: Arthur Montgomery, 'Förkapitalistisk Östersjöhandel', *HTF* 23 (1938), s. 74–78.

– rec.: Claus Nordmann, 'Revals Handel im 16. Jahrhundert', *Jomsburg* 3 (1939), s. 325–326.

– rec.: Clemens Bauer, *Altpreussische Forschungen* 16 (1939), s. 138–140.

– rec.: W. S. Unger, 'Baltische handelsgeschiedenis der 16e eeuw', *Tidskrift voor geschiedenis* (1938), s. 82–83.

– rec.: Toivo T. Rinne, 'Tallinnan kauppan historiaa', *HAIk* 38 (1940), s. 352–356.

'Kahden tallinnalaisen kauppiaan kaupankäynti viipurilaisten kanssa Kustaa Waasan aikana', *HArk* 44 (1938), s. 21–38.

'Till Östersjöhandelns historia' [rec. av J. Denuce, Die Hanse und die Antwerpener Handelskompanien in den Ostseeländern. XXXII + 159 s. (Antwerpen 1938)], *HTF* 23 (1938), s. 177–178.

'Affärsarkiven ur historikersynpunkt', *Finansbladet* 1938, s. 961–963.

'Suomen sota 1808 – 1809 englantilaisen maailmanlehden kuvamaana', *Hakkapeliitän Joulu* 1938, s. 40–44.

1939

'Die Hansakaufleute in Wiborg 1558 – 1559', *HArk* 45 (1939), s. 107–193.
– rec.: Ahasver von Brandt, *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde* 30 (1940), s. 208–209.

'Zum Problem der Betriebsführung in der antiken Wirtschaft', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 32 (1939), s. 1–25.

'Luxus- oder Massenware im spätmittelalterlichen Tuchfernhandel?', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 32 (1939), s. 245–250.

1940

'Miten Viron vanhin kirja painettiin', *Valvoja-Aika* 1940, s. 384–388.

Nekrologer

Herman Gummerus, 'Gunnar Mickwitz †', *HTF* 25 (1940), s. 1–3.

Herman Gummerus, 'Gunnar Mickwitz †', *HAik* 38 (1940), s. 225–227.

Otu Liiv, 'Gunnar Mickwitz †', *Ajalooline Ajakiri* 1940, s. 53–54.

Eli F. Heckscher, 'Gunnar Mickwitz †', *Historisk Tidskrift* 2.F., 3 (1940), s. 51–52.

Hansische Geschichtsblätter 64 (1940), s. 219–220.

Eric Anthoni, 'Gunnar Mickwitz †', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 34 (1941), s. 125–126.

Allmogens barnsyn i det agrara Finland och överhetens vantolkningar av densamma

BEATRICE MORING

När Ariés 1960 gav ut *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime* öppnade han ett nytt forskningsfält, barnet hade dittills varit en bifigur i historien, nu steg det in på centrum av scenen. Boken översattes till engelska 1962 under namnet *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, en titel som implicerar ett mer universellt grepp än originalets och därmed kanske har bidragit till en del av de generaliseringar som Ariés efterföljare stått för. Under de tre decennier boken existerat har en uppsjö av undersökningar om barnets historia sett dagens ljus, en del skarpt kritiska mot Ariés, som till exempel Linda Pollocks *Forgotten Children. Parent child Relations from 1500 to 1900*, och Jean-Louis Flandrins *Families in Former Times* och *Le sexe et l'occident*, vilka ifrågasätter såväl Ariés materialunderlag som resultat. Pollock och Flandrin hävdar att trots att hans källor är tendentiösa lyckas Ariés inte bevisa att föräldrakärleken skulle ha introducerats av Rousseau på 1700-talet. Andra forskare har ställt sig positivt till hans teser, men poängterar att evidens finns endast för uttalanden om de högre sociala skikten och för Frankrike¹.

En kritisk inställning till Ariés framkommer tydligt i ett antal översikter över forskningsläget inom barndomshistoria och familjehistoria som utkommit under 1980-talet, men mer än mot Ariés riktar dessa sin kritik mot

¹ Philippe Ariés, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime* (Paris 1960,1973). Linda Pollock, *Forgotten Children. Parent-Child Relations from 1500 to 1900* (Cambridge 1983). Jean-Louis Flandrin, *Families in Former Times* (Cambridge 1979) och *Le sexe et l'occident. Evolution des attitudes et des comportements* (Paris 1981), Sheila Ryan Johansson, 'Centuries of Childhood/Centuries of Parenting: Philippe Ariés and the Modernization of Privileged Infancy', *Journal of Family History* 12:4 (1987), s. 343-365.

några av hans efterföljare vilkas arbeten vunnit stor spridning, nämligen Shorter, Badinter och deMause. Marie-France Morel kommenterar Shorters tes, att moderskärleken är ett 1700-talsfenomen som uppfanns inom borgerskapet och spreds genom samhället för att nå arbetar-klassen och allmogen först under 1900-talet, på följande sätt:

Previously mothers did all they could to rid themselves of their babies by any indirect means; by abandoning them, sending them out to nurse, stuffing them with pap or swaddling them too tightly...This evidence comes entirely from men, most of them doctors, who looked at maternal practice critically as outsiders...Historians ought to avoid facile interpretations of patterns of behaviour which had their own rationality and involved affection for children...When it comes to the history of feelings, it is essential that we avoid judging our ancestors on the basis of contemporary susceptibilities. This leads to false deductions based on anachronistic assumptions.²

Elisabeth Badinters teori om moderskärleken som ett modefenomen utsätts för ännu skarpare kritik:

In her case, historical niceties merit scant respect. Second and third hand information pertaining to different times and places is assembled without standard references (pages, editors and sources). Much of the material in fact appears to be derived from various conduct books ranging in date from Aristotle to Françoise Dolto, and in particular from historians whose work is reproduced without acknowledgement.³

Lloyd deMauses *The History of Childhood* har funnit sin väg också in i den finska forskningsvärlden, hans uppfattning av gångna tiders föräldrar som allvarligt störda med ett patologiskt behov att skada, plåga och döda sina barn, systematiserat i ett schema börjande med mordperioden efterföljt av övergivningsperioden etc. innehåller en latent falsk glorifiering av dagsläget kontrasterat mot ett monstruöst förflutet. Bokens titel och imponerande utseende kanske har bidragit till dess spridning fastän källurvalet och tolkningarna innehåller alla de svagheter som ovan citerats för Shorter och Ba-

² Elisabeth Badinter, *Den kärleksfulla modern* (Avesta 1980); Shorter Edward, *The making of the modern family* (New York 1975). Lloyd deMause, *The History of Childhood* (London 1980). Brigitte Niestroj, 'Some recent German literature on socialization and childhood in past times', *Continuity and Change* 4:2 (1989) s. 339-357. Marie-France Morel, 'Reflections on some recent French literature on the history of childhood', *Continuity and Change* 4:2 (1989) s. 323-337.

³ Morel, s. 333.

Den finska kulturen föreskriver inte ljudliga sorgeytringar, framför allt inte hos män, endast genom rituella handlingar som att strö granris framför trappan kan känslor kanaliseras, kraven på självdisciplin i svåra ögonblick kan av utomstående uppfattas som uttryck för brist på känsla, en känd författare har myntat uttrycket "ett folk som tiger på två språk". Simbergs tillsynes orörliga fadersfigur fångar på ett genialiskt vis den underräckta känslan. Bonden och döden, Hugo Simberg 1911, (Statens Konstsamlingar, Ateneum).

dinter. Trots detta kan man påträffa citat hos seriösa forskare utan komplement av frågetecken eller tveksamhet.⁴ Michael Anderson kallar boken för den psykohistoriska skolans manifest och anser att deMause's egna bidrag visar hela disciplinens begränsningar, man har: "...run into insoluble problems of evidence... so much anachronistic judgement and blatant disregard for many of the basic principles of historical scholarship that I have not thought it worth detailed consideration here."⁵

Ariés och hans efterträdare baserar sin information på kvalitativa uttalanden av moralister, läkare, pedagoger, präster etc. Ariés kan komplettera dessa med dagboksanteckningar, brev och dylikt för överklassens del, men där allmogen är forskningsobjekt saknas vanligen förstahandsinformation. Bruce Bellingham påtalar problemet att såväl i fråga om europeisk som amerikansk barndomsforskning är det ständigt samma grupper som kommer till tals, antingen i form av moraliska uttalanden om underklassen eller som uppskisserare av olika uppfostrings-, barnskötsel- eller undervisningsmetoder inom olika institutioner, barnens historia blir aldrig barnens eller ens deras föräldrars, utan alltid dessa professionella tyckares. Likadana problem kunde författaren till denna artikel iaktta under ett symposium kallat "Barns historia- barndomens historia" arrangerat av Köpenhamns Universitet och Danmarks Lärarhögskola den 23–25.3 1992 med barndomsforskare från alla de nordiska länderna.⁶

Överhuvudtaget lider de flesta skildringar av barnets situation hos allmogen av att de beskrivningar som finns filtrerats genom överklassens ögon. Rousseaus rop på amning, avskaffande av lindor, hagar och gästolar visar en total förankring i liberalistisk teori och brist på kunskaper om faktisk barnavård. Uppgifterna om vanvård av arbetarklassbarn i 1800-talets industrimiljöer bidrar till den mörka bilden av de indolenta och hårdhjärtade underklassföräldrarna. Misskötseln av spädbarnen har enligt den moderna forskningen främst tagit sig uttryck i seden att linda barn, ihjällgning, brist på amning eller annars misslyckad föda samt vidskepelse och allmän vanvård. De större barnen har utsatts för misshandel, för mycket arbete och en opsy-

⁴ deMause, s. 51–54; Marjatta Hietala, 'Lasten elinehdot', *Historiallinen Arkisto* 81 (1983), s. 22, 27–28.

⁵ Michael Anderson, *Approaches to the History of the Western Family 1500–1914*, (London 1980), s. 15,90.

⁶ Bruce Bellingham, 'The History of Childhood Since the "Invention of Childhood": Some Issues in the Eighties', *Journal of Family History* 13:2 (1988), s. 347–358.

kologisk inställning genom att man behandlat dem som "små vuxna" 7. Många forskare har visat ett totalt ointresse för människornas ekonomiska och fysiska villkor, en attityd som påminner om den hos forna tiders överklass och en av orsakerna är att man hämtar sin information via denna grupp och därmed även övertar deras synsätt och värderingar, detta är vad Michael Anderson kallar "anacronistic judgement", Shorters bevis för föräldrarnas kärlekslöshet, deras passiva och djuriska acceptering av barnens död som naturens gång exemplifierat av att man gav den avlidnes namn åt följande barn, kunde ur en annan synvinkel uppfattas som ett patetiskt animistiskt försök att rädda åt sig en älskad person.⁸ Det kan finnas orsak att fråga sig hur rena och humana myndighetspersonernas motiv var då de insamlade information om allmogen och hur kapabla de var till objektiv iakttagelse.

Överhetens intresse för befolkningsfrågan i det svenska riket kom fram i den oro för befolkningsminskning som igångsatte Tabellkommissionen och den sekretess som omgav verksamheten, landet behövde arbetskraft och rekryter till försvaret. När uppgifterna sedan inströmmade uppmärksamgjordes myndigheterna på spädbarnsdödligheten och föräldrarna, enkannerligen mödrarna utpekades som de brottslingar, vilka inte tillhandahöll statens, befolkningsreserv. Präster och läkare ställde sig villigt i det allmännas tjänst för att beskriva den allmänna misären, meningarna var dock delade på en punkt: var allmogen endast dum, okunnig, slö och konservativ eller förorsakades spädbarnsdödligheten av ondska, kärlekslöshet och synd.⁹ Den anda av översitteri, besserwissermentalitet och total oförståelse för allt utom de egna normerna som präglade 1700- och 1800-talsskildringarna kan vara intressanta som historiskt fenomen, men om forskarna övertar dessa normsystem kan föga anspråk göras på vetenskaplig inställning. Det är nödvändigt att ur skildringarna filtrera fram faktauppgifter samtidigt som man håller i minnet att människor i det förgångna inte kan belastas för okunskap om saker som uppträckts först efter deras död. En bondhustru vid 1800-talets

⁷ Badinter, s. 110,123,150,267. Shorter, s. 169–190. Anders Brändström, *De kärlekslösa mödrarna. Spädbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med särskild hänsyn till Nedertorneå* (Umeå 1984), s. 26–28. Lawrence Stone, *The family, sex and marriage in England 1500–1800*. (London 1977), s. 113–114,680. deMause, s. 6–54.

⁸ deMause, s. 6–25. Shorter, s. 172.

⁹ Brändström, s. 39–42. August Hjelt, 'De första officiella relationerna från det svenska Tabellverket', *Fennia* 16:3 (1899) s. 22–136.

början kan inte förväntas ha känt till bakterieaktivitet i mjölk under sommarhalvåret, lika lite som läkarna kände till att om man går med otvättade händer från obduktionsrummet till barnsängskvinnan dör hon antagligen i barnsängsfeber inom några dygn.

Om man analyserar allmogens beteende mot sina barn såsom den indirekt kommer fram i prästers och läkares skildringar eller i etnologiskt material förefaller det i motsats till vad som påstås som om inställningen skulle ha varit både rationell och kärleksfull.

Dopet

Läkarna hävdade på 1840-talet att allmogen förorsakade barnens död genom att i alla typer av väder släpa iväg dem för att döpas i kalla kyrkor och att denna brådska berodde på vidskepelse och inrotade vanor. Särskilt i skärgården sågs dopresorna som en av de stora orsakerna till barndödligheten. Det är riktigt att då barnet föddes vidtogs så snabbt som möjligt åtgärder för att försäkra det tillträde till himlen genom dopet. Om barnet såg svagt och dåligt ut eller höll på att dö nöddöptes det ögonblickligen, i annat fall fördes det till kyrkan inom en vecka eller två. I dagens sekulariserade värld förefaller detta kanske mindre viktigt, men i en annan historisk situation är delaktigheten av Guds nåd den största gåva en människa kan få. Man räddade barnets själ till det eviga livet, även de fattiga, trots att prästen ville ha betalt för förrättningen.¹⁰ Om vi ser till äldre europeisk tradition och den filosofi som låg bakom den katolska kyrkans inrättande av inkvisitionen, eller den protestantiska kyrkans agerande i trolldoms-, kätteri- och kyrkotuktsfrågor kan vi konstatera att man fortgående hade inskräpt tanken att det är viktigast att rädda själen, om kroppen förintas i denna process är det kanske illa men mindre farligt. Överheten använde själv Gud som slagträ i amningsdebatten under 1800-talet, men när allmogen agerade enligt sina egna trosföreställningar stämplades agerandet som vidskepligt.

¹⁰ *Finska Läkare-Sällskapets Handlingar* VII 1858–1860, s. 573, VIII 1860–1862, s. 469. Finska Hushållningssällskapets arkiv D VII 7, s. 83b. F.W. Westerlund, 'Om dödligheten bland barn under 1 år i Finland 1872–1886', *FLH XXXI*, 1889, s. 692. Pentti Lempiäinen, *Kastekäytäntö Suomen Kirkossa 1500 ja 1600-luvulla*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 69 (Helsinki 1965), s. 63–67.

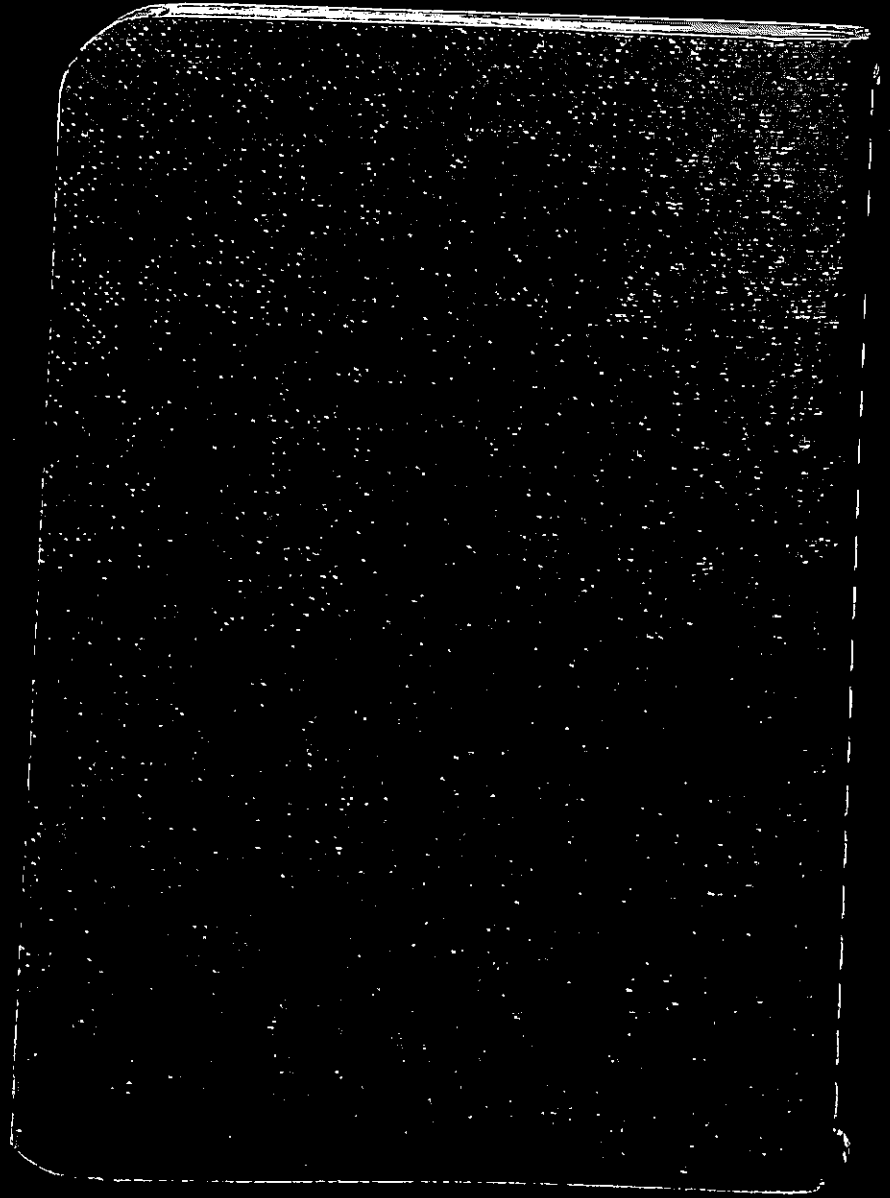
början kan inte förväntas ha känt till bakterieaktivitet i mjölk under sommarhalvåret, lika lite som läkarna kände till att om man går med otvättade händer från obduktionsrummet till barnsängskvinnan dör hon antagligen i barnsängsfeber inom några dygn.

Om man analyserar allmogens beteende mot sina barn såsom den indirekt kommer fram i prästers och läkares skildringar eller i etnologiskt material förefaller det i motsats till vad som påståtts som om inställningen skulle ha varit både rationell och kärleksfull.

Doper

Läkarna hävdade på 1840-talet att allmogen försakade barnens död genom att i alla typer av väder släpa iväg dem för att döpas i kalla kyrkor och att denna brädskä herodde på vidskepelse och inrotade vanor. Särskilt i skärgården sägs dopresorna som en av de stora orsakerna till barndödligheten. Det är rikligt att då barnet föddes vidtogs så snabbt som möjligt åtgärder för att försäkra det tillräde till himlen genom dopet. Om barnet såg svårt fördes det till kyrkan inom en vecka eller två. I dagens sekulariserade värld förefaller detta kanske mindre viktigt, men i en annan historisk situation är delaktigheten av Guds nåd den största gåva en människa kan få. Man räddade barnets själ till det eviga livet, även de fattiga, trots att prästen ville ha betalt för förrättningen.¹⁰ Om vi ser till äldre europeisk tradition och den filosofi som låg bakom den katolska kyrkans agerande i trolldoms-, kätteri- och kyrken, eller den protestantiska kyrkans agerande i dödsstraffet, är det kanske illa om vi konstaterar att man förtgående hade inskräpt tanken att det är viktigast att rädda själen, om kroppen förintas i denna process är det kanske illa men mindre farligt. Överheren använde själv Gud som slagträ i amningsdebatten under 1800-talet, men när allmogen agerade enligt sina egna trosföreställningar stämplades agerandet som vidskepligt.

¹⁰ *Finska Läkaresällskapets Handlingar* VII 1858-1860, s. 573, VIII 1860-1862, s. 469. Finska Hushållnings-sällskapets arkiv D VII 7, s. 83b. F.W. Westerlund, 'Om dödligheten bland barn under 1 år i Finland 1872-1886', *FLH XXXI*, 1889, s. 692. Pentti Lempiäinen, *Kästekäytännöt Suomen Kirkossa 1500- ja 1600-luvulla*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 69 (Helsinki 1965), s. 63-67.

inte förväntas ha känt till bakterieaktivitet i mjölk under som-
ma lite som läkarna kände till att om man går med orvättade
inrymsrummet till barnsängskvinnan dör hon antagligen i
ågra dygn.

allmogens beteende mot sina barn såsom den indi-
h läkares skildringar eller i etnologiskt mate-
ad som påståtts som om inställningen skulle
eksfull.

alet att allmogen förorsakade barnens död gen-
släpa iväg dem för att döpas i kalla kyrkor och
på vidskepelse och inrotade vanor. Särskilt i
som en av de stora orsakerna till barndödlig-
barnet föddes vidtogs så snabbt som möjligt åt-
tillträde till himlen genom dopet. Om barnet såg
ll på att dö nöddöptes det ögonblickligen, i annat
inom en vecka eller två. I dagens sekulariserade
te mindre viktigt, men i en annan historisk situa-
Guds nåd den största gåva en människa kan få.
till det eviga livet, även de fattiga, trots att prästen
ingen.¹⁰ Om vi ser till äldre europeisk tradition och
om den katolska kyrkans inrättande av inkvisitio-
ska kyrkans agerande i trolldoms-, kätteri- och kyr-
statera att man fortgående hade inskräpt tanken att
a själen, om kroppen förintas i denna process är det
e farligt. Överheten använde själv Gud som slagträ i
r 1800-talet, men när allmogen agerade enligt sina
r stämplades agerandet som vidskepligt.

Handlingar VII 1858-1860, s. 573, VIII 1860-1862, s. 469.
liv D VII 7, s. 83b. F.W. Westerlund, 'Om dödlig-
nd 1872-1886', *FLH XXXI*, 1889, s. 692. Pentti
sa 1500 ja 1600-luvulla, Suomen Kirkkohisto-
s. 63-67.

Amning och föda

När myndigheterna lade märke till den stora spädbarnsdödligheten under 1700-talet uppstod ett intresse för hur allmogen skötte sina barn och hur den borde sköta sina barn. Anders Brändström har skildrat situationen för Norrlands del, i Finland riktades blickarna främst mot Österbotten där kvinnorna sades på ett ogudaktigt sätt spara på sina bröst, men överhuvudtaget inrapporterades och kommenterades situationen även för andra regioner. Aktiviteten kom främst från provinsialläkare, präster, Finska Läkaresällskapet och Finska Hushållningssällskapet.¹¹

Jag ger i det följande ett utdrag från en skrift av E.A.Ingman från 1858 där han citerar uppgifter som av Finska Hushållningssällskapet insamlats för att illustrera ”..En mängd inrotade missbruk i sättet att uppföda späda barn, hvilka missbruk isynnerhet i vårt land tyckas sprida omkring sig död och förderf.” Uppgifterna är ingivna av kyrkoherde B.Sulin från Kumlinge på östra Åland:

Under de första timmarne efter födelsen erhåller barnen på denna ort icke någon föda; men derefter lifnäres det nyssfödda barnet antingen sålunda att någon grannqvinna, som har bröstbarn, giver di åt detsamma, eller ock gives åt det tugga af sötsurt bröd med socker som lägges i en linnelapp och ställes barnet i munnen att suga på.- Andra bruka även dihorn med färsk vattenblandad, vanligen uppkokt komjolk, hvarifrån man låter barnet suga, i hornet lägges även litet salt. På tredje dygnet efter födelsen, då barnet vanligen börjar ammas af modern, upphör man med att låta det få suga på tugga af sötsurtbröd, men bruket af dihornet fortsättes af de fleste likaså länge, som barnet är vid bröstet, hvarvid det uppehålles till det uppnått halftannat års ålder. Då barnet hunnit till 8 a` 12 veckors ålder, börjar man gifva det tugga på skorpa och socker och fortfar dermed till ett halft års ålder. Tidigare eller senare, stundom till och med vid 8 dagars ålder börjar man likaledes gifva barnet välling, kokt i början med vattenblandad komjolk antingen på hvetemjöl ensamt eller blandadt med mannagryn, eller blott på mannagryn eller på hvetebröd, hveteskorpa m.m. Äfven de fattigaste anskaffa sig vanligen dessa varor till denna tid.¹²

Citatet följdes av en kommentar av artikelförfattaren att dylika vanor även förekom annorstädes än på Åland. Härefter berättades att

från Nagu socken uppgifves att barnen derstädes under deras första lefnadsår uppfödas med skadliga, efter åldern alldeles icke lämpade födoämnen; ty tidigt nog och förrän de

¹¹ Brändström, s. 49–51, 96–101. Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia* (Helsinki 1987), s. 296.

¹² E. A. Ingman. *Några anmärkningar om de i Finland öfliga sätten att uppföda späda barn*, (Helsingfors 1858), s. 5–6.

m. G. S.
Tydelig
Underrättelse,
Om de
Mäst Gångbara
Sjukdomars
Kännande
Och
Motande,
Genom
Lätta och Enfaldiga Hus-medel;
Samt et litet
Res- och Hus-Apothek;
Dem til tjenst, som ej hafva tillfälle
at rådfråga Läkare,
Sammanfattadt och utgfwit
af
JOH. JOH:SON HAARTMAN,
M. D. och Provinc. Med. i Åbo-Län
Samt Kongl. Coll. Med. Med-em.
Tryckt i E. ochholm och Åbo, 1759.

Med Guds Hjälp Tydelig Underrättelse Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motande Genom Lätta och Enfaldiga Hus-Medel Samt et litet Res- och Hus-Apothek; Dem til tjenst, som ej hafva tillfälle at rådfråga Läkare, Sammanfattat och utgfwit af Joh. Joh:son Haartman. Tryckt i Stockholm och Åbo 1759. Verkets innehåll motsvarar väl dess titel, författaren vänder sig till en läsekrets som förväntas bestå av förnuftiga varelser, amningsbroscyrernas mästrande tonfall saknas helt. Tonvikten ligger på lättfattliga praktiska råd och exempel. Det är dock skäl att notera att verket tillkom under en tid då bakterien var okänd, därför saknas den stränga betoningen av hygien som återfinns i liknande skrifter från 1800-talets slut, vidare anses det inte nödvändigt att koka den komjölk man gav spädbarnen, utan det viktiga var att den var färsk.

ännu hunnit lämna modersbröset meddelas dem af fattige och mindre bemedlade personer samma föda som de själva förtära; hvaraf följden är, såsom breskrifvaren uppgifver, att alla sådane barn få "risen". Förmögnare nyttja der allmännast mjölkvällingar."

För Österbottens del påpekades vanan att ur illa diskade dihorn ge barnen dels oblandad sötmjolk, dels surmjolk och för flere delar av landet medela-

des att barnen under första levnadsåret fick börja äta samma föda som sina föräldrar. Beskrivningen från Hiitola i Gamla Finland är rent målerisk, då modersmjölken inte ansågs förslå gavs barnen ”ingen annan än samma grofva, hårdsmälta, salta, härskna, sura och illa anrättade föda, den föräldrarne sjelfve förtära och den de ofta utan måtta påtvinga sina barn.”¹³

Åsikterna inom Hushållningssällskapet var att föräldrarnas fatalism och förvända religiösa inställning var orsak till spädbarnsdödligheten då man såg Guds vilja i barnens död.¹⁴ Om man analyserar det ovan angivna textavsnittet kan åtminstone inte jag utläsa annat än omsorg om barnen där, man sökte hjälp av grannar för att barnen skulle få di och till och med de fattiga skaffade vetebröd om de kunde, medan okunnighet i frågor som i dag är allmängods och fattigdom gjorde att det inte i praktiken var möjligt att ta så väl hand om sina barn som man önskade.

Föräldrarna strävade till att genom det som de ansåg var en nyttig diet göra barnet starkt och välmående. Om man inte hade tillräckligt mjölk, gavs barnen tillägg för att de skulle bli mätta, mjölvälling var en delikatess i ett område där dieten baserades på grov gröt, hårt bröd och salt fisk. Tuggorna var givetvis en problematisk faktor i och med att det där skedde en direkt bakterieöverföring, men man måste hålla i minnet att bakterien var okänd vid denna tid. Det fanns inget annat sätt att ge ett tandlöst barn bröd eller bröd och smör och intressant nog konstaterar en samtida läkare, att om barnet skall kunna smälta bröd måste det vara söndermalt och utrustat med föräldrarnas saliv.¹⁵ Smöret är i detta sammanhang en intressant faktor i och med att det är en av de viktigaste a-vitaminkällorna (i dag ges spädbarnen a-vitaminsdroppar) samtidigt som det är synnerligen svårbehandbart för en spädbarnsmage. Ytligt sett är föräldrar i Norden synnerligen hygieniska i dag men fortfarande smakar många mödrar av barnens mat, slickar av skeden eller putsar den i golvet fallna nappen fri från damm genom att sticka in den i sin egen mun, trots att bakterien är känd.

Vidare kan man påpeka att mjölvällingarna och vällingar med nedrivet sötsurt bröd uttryckligen föreskrevs, visserligen inte för nyfödda, men dock för spädbarn i en skrift som spreds i Finland på 1760-talet och densamma

¹³ Ingman. s. 7–8

¹⁴ Finska Hushållningssällskapets arkiv, D IV 2 s. 73.

¹⁵ Ingman 1858, s. 18–19.

rekommenderade färsk okokt komjölk som ersättning då bröstmjölk inte fanns att tillgå.¹⁶

I Österbotten liksom i Norrland var dihornet en inarbetad institution liksom även den höga spädbarnsdödligheten, det är dock oresonabelt att tänka sig, att en befolkning som aldrig hört talas om statistik skulle tro att barndödligheten verkligen var lägre någon annanstans eller att dihornet skulle ha fört med sig faror. Man visade på stora starka karlar och påpekade att även dessa blivit uppfödda med dihorn.¹⁷ Om man betänker oviljan hos högt utbildade personer i Västeuropa i dag att erkänna eller internalisera sambandet mellan tobaksrökning och cancer, trots att det finns ovedersägliga medicinska och statistiska bevis, skall man inte undra över obenägenheten att frångå en lokal institution på grund av utomstående argumentering.

Myndigheternas trovärdighet torde i övrigt inte varit särskilt stor på lokalplanet, under de århundraden staten och kyrkan stärkt sin ställning och sin kontrollapparat hade det för lokalbefolkningen inneburit kostnader men någon överföring i den andra riktningen hade inte skett. När det gällde att pålägga skatter och avgifter på begravningar och barndop, prostetunnor och fisktionden, postförningsdagsverken och andra utlagor som pressade befolkningen allt mer, samarbetade kyrka och stat som såta bröder. Men när barndödligheten visade sig vara hög var det mödrarna och endast mödrarna som var de skyldiga. I Collegium Medicum *Späda Barns Nödiga Ans och Skötsel* av år 1755 sades:

Således eftersättes på ett ogudaktigt vis alla de plichter som Mödrarna tillkomma både efter Guds ord, sunda förnuftet och all Cristelig Öfverhets Lag. Ty utom det, at Guds ord på flere ställen lägger dem desse skyldigheter för ögonen, så strider ingen ting mera emot förnuftigt tanka och all natures och Cristelig ordning, än det, at upenbarligen wara mörderskor på sit eget kiött och blod, eller ock, som är det samma, med eget förwällande lägga grunden til sina späda barns siukdighet i hela deras lifstid. Derigenom lider icke allenast det allmänna, utan och det enskylda. Öfverhetens Lagar wanvördas, folkbristen i landet underhållas, samt siuklingar och tiggare förökas.¹⁸

¹⁶ Johan Johanson Haartman, *Med Guds Hjelp, Tydelig Underrättelse om de mäst gångbara sjukdomars kännande och botande genom lärta och enfaldiga Husmedel* (Åbo 1759, 1765).

¹⁷ C.D. Haartman & E. Lönnrot, *Neuvoja yhteiselle kansalle Pohjanmaalla pi-
enten lasten kaswattamisesta ja ruokkimisesta*, (Helsingfors 1844), s. 6–7.

¹⁸ Collegium Medicum, *Späda Barns Nödiga Ans och Skötsel*, (Stockholm 1755).

Finska Hushållningssällskapet ekade 1803 "... borde vara tillräckliga att utan lagens åtgärd, utan annan belöning, än hjertats och samvetets, påminna hvarje mor om wigten af sina förbindelser mot Gud, Fädernslandet och sin afföda..."¹⁹ Vi ser alltså att det brott mödrarna begick då de "på grund av vanskötsel åstadkom sina barns död" i första hand var ett brott mot Gud, i andra hand ett brott mot staten och i tredje hand ett brott mot barnet. I den propagandaskrift som på 1840-talet både på finska och svenska spreds i Österbotten och uttryckligen var riktad till allmogen i detta landskap, påpekades att kejsaren i sin godhet inte ännu stipulerat straff för österbottningarnas syndiga användande av dihorn, men underförstått kunde ett sådant straff bli aktuellt.²⁰

Staten och kyrkan hade genom tiderna samarbetat för att bringa den ena efter den andra sidan av människornas liv under sin kontroll och under 1800-talet var det alltså spädbarnsvården. Samtidigt med amningsdiskussionen påtalades även ett annat "oskick", att allmogen gav barnen mat då de önskade den ("on demand" som amningsforskare brukar uttrycka saken). Detta ständiga matande ansågs leda till att barnen matades ihjäl och därmed vidtog kampen för måltider endast på bestämda klockslag.²¹ Denna kampanj vann ringa gehör under 1800-talet, särskilt inte bland allmogen. Kravet på disciplinering av barnen och mödrarna var dock rätt allmänt bland läkarna under senare delen av 1800-talet i Mellaneuropa, man tog avstånd från seden att bära omkring på barnen, sjunga för dem och smeka dem om de grät. Barnen skulle tvättas, ha torr blöja och mat på regelbundna tider, däremellan skulle de ligga. Arvo Ylppö, det finska rådgivningsväsendets fader, tog i en broschyr från 1920 på det kraftfullaste ställning för endast fem måltider per dygn och ingen mat mellan kl. 10 på kvällen och 6 på morgonen även för nyfödda, barnet skulle inte få tyrannisera hushållet eller störa sin mor i hennes hushållsgöromål. Samma tes fanns kvar i upplagan av år 1950 som ett flertal år efter detta var i rådgivningsbruk i Finland.²²

¹⁹ 'Om Späda Barns Uppfödande', *Åbo Tidning* 1803: 5–6.

²⁰ Haartman & Lönnrot, s. 23–24.

²¹ Ingman, s. 14. Marianne Liliequist, 'Behandlingen av spädbarnen i bondesamhället', *Nord Nytt* 30 (1987), s. 21–22; Karolina Eskelin, *Terweydenhoidosta talonpoikaiskokeissa ja pienten lasten hoidosta*, Martta-yhdistyksen kirjasia (Helsinki 1899), s. 12.

²² Anne Lökke, 'Laegers syn på spaedbörn i Danmark ca. 1870–1920', föredrag vid seminariet Barns historia- barndomens historia Köpenhamn/Toruplund 23–25.3 1992. Kajsa Ohrlander, *I Barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903–1930*

Övrig spädbarnsvård

Brändström hävdar att 1700 och 1800-talet förde med sig ett veritabelt mode bland de högre klasserna att skildra allmogens brutalitet och misslyckade barnskötsel, man excellerade i gruvliga skildringar och glömde alla positiva sidor.²³ Man frågar sig hur många av de personer som uttalade sig om allmogens beteende tillbringade så långa stunder i dessas stugor, att de visste vad som pågick "dagarna igenom".

En av de klassiska och ofta citerade utsagorna är Carl Josua Wretholms från Nedertorneå på 1840-talet: "Jag har aldrig sett några barn så kärlekslöst behandlas som finnarnes. Hela dagen igenom ligga de och skrika i vaggan, hudlösa af orenlighet och ohyra, utan att man vårdar sig om dem." Författaren fortsätter med att tala om att barnen inte ammas utan får surmjölk med odiskade dihorn.

Carl von Haartman säger för samma region och tid att man inte ammar mer än i enstaka fall men fortsätter: "Derjemte vårdas barnen i dessa trakter på det ömmaste och hållas vanligen på ett berömvärdt sätt snygga."²⁴

Lindan ses av många västerländska liberaler som den yttersta formen av repression, deMause har härtill synnerligen dunkel uppfattning om hur länge den plägade användas, han anför siffror som varierar mellan 7 månader och 1 år, han lyckas till och med inkludera en uppgift av Platon om användning i 2 års tid.²⁵ Lindan brukades för att göra barnen raka och vackra, för att den hade en lugnande effekt på barnen och gjorde dem hanterliga och för att man av tradition lindat barn, se till exempel skildringen av Jesu födelse. De flesta inom konsten avbildade lindade barnen föreställer antingen nyfödda barn eller döda spädbarn, hur lång tid den mumieaktiga lindan var i bruk i Mellaneuropa kan jag inte yttra mig om, i Sverige och Finland användes hellinda från några dagar till 8 veckor varefter man övergick till halvlinda med armarna fria.²⁶ Ett nyfött barn är inte särskilt rörligt, vissa

(Stockholm 1992) s. 261–262. Arvo Ylppö, *Det späda barnets vård och föda*, Statens kommission för huslig ekonomi, Flygskrift 7 (Helsingfors 1920) s. 15–16. *Aiti pikkulastensa hoitajana ja ruokkijana* (Helsinki 1945) s. 40, 10 uppl. (1950)

²³ Brändström, s. 52.

²⁴ Brändström, s. 97.

²⁵ deMause, s. 10, 37–38.

²⁶ FLH VII, 1857, s. 213–214, 238, 355. Gyrid Högman, *Den åländska kvinnans historia*, (Mariehamn 1990), s. 243; Carl-Herman Tillhagen, *Barnet i folktron* (Stockholm 1983), s. 243–244.

Den äldre och den yngre generationen som barnskötare. På bilden sover familjens yngsta, fri från linda, i knät på en äldre kvinna. Den näst yngsta, klädd i kolt övar sig att gå, med stöd från vaggan och sin storasyster, de unga kvinnan koncentrerar sig på hushållsgöromål. Bilden representerar den romantiska typ av allmogeskildring som kännetecknar R. W. Ekman, men till stilarten hörde entydiga krav på etnologisk exakthet i fråga om interiörer, klädedräkt etc. Robert Wilhelm Ekman, Gamle Pistol, illustration till Runebergs Julkvällen. (Svenska litteratursällskapets Allmänna arkiv).

armrörelser förekommer, men det finns inga entydiga bevis för att en lindning i denna ålder förkväver ett rörelsebehov. Ett lindat barn blir lugnare och sover mycket, detta fenomen kände forna tiders mödrar till och det bidrog säkert till lindans popularitet. I dag vet vi att det är viktigt för spädbarn att sova mycket för endast under sömnen bildas tillväxthormon. De krumma ben man ville förebygga med lindan har i senare tid eliminerats med hjälp av vitamindroppar, men sambandet mellan d-vitamin och rachitis uppdagades först på 1900-talet. I dag anses friskluftsbehovet ha hög prioritet inom spädbarnsvården och då utomhusvistelserna skall ta vid redan vid några veckors ålder, oberoende av årstid, förses barnet med avsevärda mängder av kläder för att förhindra nedkylning vintertid. Möjligheterna att röra sig i denna vinterdräkt är knappast större än i forna tiders linda, så sover också barnen ovanligt bra utomhus.

Frågan är naturligtvis hur ofta man bytte på barnet under lindan, folk-livsforskarna säger morgon och kväll, men nämner seder från vissa delar av Sverige att lägga ett lager mossor mellan stjärtdukarna. I provinciälläkare Johan Johanson Haartmans *Med Guds Hjelp, Tydelig Underrättelse om de mäst gångbara sjukdomars kännanade och botande genom lätta och enfaldiga Husmedel* Åbo 1759, nämndes lapparnas sed att lägga mossor under barnen och angavs även vilket slag. Härtill anfördes bjärnåbornas vana att pudra irriterade babystjärter med pulver av vissa örter och vidare påpekades att andra använder sig av puder, maskmjöl eller kornmjöl.²⁷ Kring sekelskiftet 1900 brukades i Österbotten en vaggan vilken beskrevs som "riktigt gammalmodig". Vaggan var utrustad med ränna där vätan rann ut samt dihornshållare. När föräldrarna gick ut på arbete för dagen städslades en lillpiga vars uppgift var att hålla mjölk i hornet åt barnet samt plocka in torra trasor från buskarna vid husknuten och lägga under barnet. Då barnet grät tog lillpigan det i famnen trots att hon hellre hade sprungit ute med sina kamrater. Att lämna barnet i en lillpigas eller äldre persons vård är känt från stora delar av Sverige och Finland, men den äldre generationens medverkan i barnvården uppfattades av myndigheterna som konserverande av gamla vanor vilket ofta inte sågs som positivt.²⁸

För Österbottens del klagade man på 1840-talet att barnen inte tvättades utan fick ligga i sina orenheter insvepta i smutsiga fårskinn (Obs inte i lindra) medan det för Tavastland inberättades att man ägnade sig åt ett "omåteligt badande med späda barn och gammalt folk" i bastu och att temperaturväxlingen ledde till barnens förtidiga död (1758). År 1800 inrapporterades till Hushållningssällskapet både från Lillkyro i Sydösterbotten och från Tavastland om det ohälsosamma bastubadandet av spädbarn. Liknande information inströmmade till Läkare-Sällskapet från Åboland under 1850-talet. Samtidigt inrapporterades från flere håll i landet barnens otillräckliga klädsel och om de livshotande förkylningar de ådrog sig då de sprang barfota på kalla dragiga stuggolv.²⁹

²⁷ J. J. Haartman 1759, 1765 i F. J. Rabbe 'Om de åtgerder som tid efter annan finnas vidtagne till införande af en rationel behandling af Barnsjukdomarne i Finland', *FLH* 1844–1845, s. 514–515.

²⁸ Hilma Stockhammar, *Flydda tider i Sydösterbotten* (Åbo 1946), s. 109. *FLH* VIII, s. 981. Tillhagen, s. 317. Märta Hedlund, 'Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj', *Folk-Liv* 1943–44, s. 76–77.

²⁹ Haartman & Lönnrot, s. 24. E. O. Runeberg *Beskrifning öfver Lajhela*

Barfotabarn. Såväl den lilla sköterskan som hennes skyddsling är skolösa, skobristen förekommer flitigt även i Topelius skildringar av barnens situation under 1800-talet, han ser den dock som ett utslag för fattigdom snarare än brist på föräldrakärlek. Robert Wilhelm Ekman, Krecta Haapasalo spelar kantele 1868. (Statens konstsamlingar, Ateneum).

Det ovan citerade frammanar tanken att det inte fanns något sätt på vilket allmogen kunde tillfredsställa överklassens krav på barnskötsel. Badrum med porslinsbadkar var okänt, man måste gå ut på arbete och lämna barnen i de äldres eller de ungas vård då man inte hade möjlighet att hålla sig med en stab av tjänstefolk. Shorter citerar troget utsagor om hemiska mödrar som lämnar barnen hemma i armod och vanvård och desslikes uttalanden om de onaturliga mödrar som släpar barnen med sig till arbetet.³⁰

I detta sammanhang kunde kanske också påpekas att trots 1700-tals mo-

socken (1758), s. 136. *FHS*, Handlingar 2, s. 318, *FHS D VII 7*, s. 83b; *FLH VII*, s. 213f, 238, 581, *FLH VIII* s. 469.

³⁰ Shorter, s. 170–171.

ralisternas anvisningar om det riskabla att låta barnen skötas av moraliskt underlägsna individer, i stället för av mödrarna, var barnsköterskan en institution hos överklassen såväl i England som i Finland ännu på 1900-talet, men hon förekom inte på de romantiska familjeporträtten. En studie av förhållandena i de läkarfamiljer vilkas överhuvud aktivt deltog i barnavårdsdebatten kunde eventuellt ge intressanta inblickar.

Om man läser de ovannämnda texterna på annat vis kan man skönja allvarliga försök att se till barnens bästa, pudra dem i stjärten med olika mjöl, bada dem, konstruera specialvaggor etc. Överhuvudtaget visar hela den uppsjö av vaggor, gungor, små stolar och andra hemmagjord leksaker vi hittar på våra museer, för att inte tala om vaggvisetraditionen, fingerramsor etc. ett intresse för barnen och en vilja att ta sig an dem hos allmogen som helt strider mot Rousseauanernas kärlekslöshetstes.³¹

Ihjälligning

Det yttersta beviset för bondebefolkningens bristande emotionella bindningar till sina spädbarn har eftervärlden sett i barnkvävningen, det vill säga spädbarnsdöd i föräldrarnas säng genom kvävning. Fenomenet var känt redan i landskapslagarna där det stipulerades att ingen ersättning kan krävas om en moder lägger sig med sitt barn i samma säng där det redan finns en drucken person och barnet avlider. Med andra ord sågs detta som en ren olyckshändelse till vilken ingen var skyldig. Fallen av barnkvävning har rätt väl registrerats i och med att mödrarna senare inför kyrkorådet fick redogöra för händelsen, utskälldes och ålades kyrkoplikt, härtill registrerades fallen i Tabellkommissionens blanketter. Samtidens uppfattning var dock såväl på lokalplanet som på lagstiftningsplanet under 1500, 1600 och 1700-talen att orsaken till olyckorna var "slarv och vårdslöshet".

1900-talsforskarna har framfört teorin att det skulle varit fråga om avsiktliga handlingar, men inga bevis för denna teori har kunnat uppvisas. Barnkvävningen var inte könsselektiv, vilket systematiserade barnamord i allmänhet är, de riktade sig inte heller i högre grad mot utomäktenskapliga än inomäktenskapliga barn. Barnkvävning i den egna sängen förkommer än i dag, vanligen för att barnet kommer för nära en dyna eller ett lakan och inte ännu förmår vända sig. Att sådant kunde förekomma i forna tiders högsängar, välutrustade med dynor, bolster och fällar och ofta två vuxna, mor och

³¹ Tillhagen, s. 328–331.

Den separering av barnets värld från de vuxnas, med måltider, lekar och sömn i en separat barnkammare vilken penetrerade 1800-talets borgerliga idevärld, genomfördes aldrig bland allmogen i Finland. Det fysiska utrymmet tillät ingen åtskillnad och på grund av detta ägde en naturlig socialiseringsprocess rum. Louis Sparre, illustration till Runebergs Älgskyttarne 1892.

far, förutom babyn torde inte kunna anses för egendomligt. Tidvis gjordes försök att via kyrkoordningar förbjuda seden att ta barnen med sig i sängen, utan resultat. Barnkvävningen i Sverige-Finland var, när den stod som högst, 1,5 medan barndödligheten å sin sida tog 20 % eller mer av de födda. Även mindre fantasifulla mödrar kunde sannolikt räkna ut, att chansen för ett spädbarn att överleva var betydligt större i föräldrarnas varma säng, än i en vagg på det kalla dragiga golv som så ofta uppmärksammats av 1800-talets observatörer.³²

*

³² · Tillhagen, s. 124. Eino Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä* (Helsinki 1987), s.101. Pulma & Turpeinen, s. 338. Högman, s. 257–258.

Jag vill som avslutning återkalla i minnet det jag i början hävdade nämligen, att utgående från den kunskapsnivå och de erfarenhetsramar man ägde i landsbygdssamhället var spädbarnsvården rationell och kärleksfull. Kvinnan som huvudsakligen eller enbart ägnade sig åt barnavård var ett okänt fenomen i denna omgivning, men å andra sidan visar demografiska resultat att ett betydande antal hushåll inkluderade representanter för den äldre generationen. Jag har av utrymmesskäl inte haft möjlighet att diskutera uppfostran av något större barn, men vill påpeka, att systematiskt agande inte är ett fenomen som primärt hör landsbygdssamhället till. Verkligt patologiskt beteende bland föräldrar har säkert förekommit vid alla tider och i alla samhällsklasser, men att generalisera utgående från till exempel juridiska handlingar om barnamord och andra våldsdåd är lika meningsfullt som att analysera dagens samhälle utgående från aftontidningarnas löpsedlar. Pedagoger, läkare och psykologer som har velat förverkliga en teori eller princip kan på det hela taget beskyllas för mer våld mot barn av såväl fysiskt som psykiskt slag i sin kapacitet som representanter för institutioner. Bondeklassens barnuppfostran var inte teoretisk utan praktisk och strävade till att åstadkomma friska levande och arbetsdugliga barn med den nivå av kunnande och färdigheter som föräldrarna hade. Till sist skall jag avrunda min polemik med ett försonande citat av provincialläkaren i Nystads distrikt från år 1858 "För öfrigt äro föräldrarne i allmänhet ömma om sina barn samt gifva åt dem hvad huset förmår och de sjelve bäst förstå."³³

³³ *FLH VII*, s. 573.

Råd och anvisningar vid vården av späda barn

Upplysningsskrifter som ett led i kampen
mot spädbarnsdödligheten i Finland
på 1800-talet

HARRIET BERGMAN

I Norden och speciellt i Sverige blev spädbarnsdödligheten redan i mitten av 1700-talet föremål för debatt. Den merkantilistiska politiken såg människor som ett maktens redskap, en nations rikedom. Individens värde var det samma som hennes arbetsvärde. Tabellverkets låga siffror över folkmängden i riket oroade myndigheterna. För att få bukt med denna olägenhet, skulle nu barnalstringen uppmuntras. Det blev således myndigheternas uppgift att få till stånd en ändrad barnasyn och barnavård.

Till en början var det merkantilistiska ideal som präglade kampen mot spädbarnsdödligheten, men för Finlands del fick kampen småningom nationalistiska drag. Det finländska folket styrdes av myndigheterna och de bildade mot ett högre självmedvetande samt mot ett nationellt tänkande.

Orsaken till att spädbarnsdödligheten var så hög, var framför allt att mödrarna, speciellt i Österbotten, inte ammade sina barn. Detta hängde samman med kvinnornas stora arbetsbörd. Även sjukdomar, framför allt smittkoppor, dålig hygien, olämplig föda, misären under nödår, fattigdom och felaktiga föreställningar och traditioner angående barnavården bidrog till att den finländska spädbarnsdödligheten var så hög.

På 1700-talet, då de första åtgärderna vidtogs för att sänka spädbarnsdödligheten, kom direktiven från högsta ort. De lägre myndigheter som skulle ombesörja att åtgärder vidtogs var Collegium Medicum och senare Medicinalstyrelsen. Så småningom fattade Finska Hushållningssällskapet och Fins-

ka Läkaresällskapet intresse för saken. Hushållningssällskapet gjorde sin största insats inom smittkoppsvaccinationens område, men man utgav även skrifter om spädbarnsvård, av vilka en av Elias Lönnrot kom att få stor betydelse. Läkaresällskapet å sin sida ventilerade ofta spädbarnsfrågor på sina allmänna möten, men i sista hand var det läkarna som gjorde de största insatserna. Läkarna bidrog också med en annan viktig uppgift, då de författade upplysningsskrifter i spädbarnsvård och spred dem bland befolkningen.

Det var dock inte bara de få läkarna i landet, som åtog sig uppgiften att försöka få allmogen att ändra sin inställning till de små barnen. Barnmorskor, präster, klockare och enskilda medborgare engagerades också i saken. Barnmorskeväsendet utvecklades under hela 1800-talet, undervisningen utvidgades och antalet barnmorskor ökade. Det var således samhällets övre skikt som åtog sig uppgiften att få allmogen att uppge sina gamla traditioner och fatalistiska föreställningar i fråga om spädbarnsvården.

Mot slutet av 1800-talet engagerades även vanliga medborgare i kampen mot den höga spädbarnsdödligheten. Mot slutet av seklet kan man också börja skönja en allt kraftigare nedgång i mortaliteten. De gemensamma ansträngningarna började bära frukt, samtidigt som kvinnans roll i samhället förändrades. Det är dock svårt att bedöma upplysningens betydelse och barnavårdsskrifternas intresse ligger till en del i de attityder till barnavård och till allmogen som de ger uttryck för.¹

De första skrifterna

År 1752 fick Collegium Medicum motta ett kungligt brev, i vilket den undermåliga barnavården i Finland påtalades. I brevet uppmanades prästerskapet och läkarna att undervisa allmogen i barnavård.² Följande år gjorde landshövdingen i Österbottens län, Piper, en anmälan hos konungen om befolkningens vårdslöshet i barnavården. Han föreslog att de mödrar som utan orsak vägrade amma sina barn åtminstone ett halft år och vars barn till följd av detta dog, skulle åläggas böter a' 10 daler silvermynt. Collegium Medicum bad att få ett yttrande av provinsialläkare B.R. Hast för att kunna ta ställning. I Hasts utlåtande framgår att en av orsakerna till den höga

¹ Uppsatsen bygger i huvudsak på Harriet Bergman, *Kampen mot spädbarnsdödligheten i Finland på 1800-talet*, avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi 1990.

² Otto Hjelt E.A., *Svenska och finska medicinalverkets historia 1663–1812*, (Helsingfors 1891–1893), s. 282.

spädbarnsdödligheten i de svenska socknarna i länet var oviljan att amma. Man ansåg att kvinnorna underlät att själva amma sina barn av lättja och håglöshet. En annan orsak var att de under sommarmånaderna sysslade med utearbete, oftast långt borta från hemmet, och därför inte kunde ta hand om barnen. De finska mödrarna däremot, tog med sig sina barn till ängsmarkerna. År 1755 gav Collegium Medicum ett utlåtande angående Pipers skrivelse, där man låter förstå att böter inte var den rätta metoden att få mödrarna att börja amma sina barn. I samma utlåtande meddelade Collegium Medicum att man låtit författa en skrift med syftet att ge information om hur spädbarn skulle omhändertas. *Späda barns nödiga ans och skötsel* skickades till provinsialläkarna i Finland, som sedan skulle dela ut den bland folket.³

Denna första svenska skrift i spädbarnsvård behandlade ämnen som tiden före förlossningen, amning, modersmjölken, den övriga födan och barnets klädsel. Skriften, som var författad i upplysningstidens anda, kom att få en stor betydelse, inte minst för senare författare till liknande skrifter. Den översattes till finska och fick då titeln *Pienden Lasten Tarpeellinen Holhomus ja Perääncatzomus, Nijn cuin caickein Christillisten Wanhembain Welwollisuus* och spreds i hela landet.⁴

Späda barns nådiga ans och skötsel anses vara den första skriften i spädbarnsvård även om Carl von Linné redan 1752 hade behandlat amningsproblematiken i sin skrift *Amman som styvmoder eller Nutrix Noverca*. Den kan dock knappast räknas som en renodlad upplysningsskrift. Linné försvarar ammans uppgift i de fall då barnets moder är oförmögen att amma av en eller annan orsak eller då modern har dött eller lider av allvarlig sjukdom. Däremot fördömer Linné undanflykter, som mödrar tyr sig till för att inte behöva amma, s.s. att mjölken inte räcker till som näring, att mödrarnas krafter bryts ned genom amning, att de inte kan sköta om spädbarnet, då

³ Finska Hushållningssällskapets arkiv D IV 7, Handskriftsavdelningen, Åbo Akademis bibliotek. Hjelt, s. 282–283. F. J. Rabbe, *Finlands medicinal-författningar*, del III, (Helsingfors 1846), s. 925–926. Richard Wawrinsky, *Om barnavården och särskildt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid*, (Stockholm 1896), s. 97. F. W. Westerlund, 'Om dödligheten bland barn under ett år i Finland 1872–1886', *Finska Läkaresällskapets Handlingar XXXI*, (Helsingfors 1889), s. 599.

⁴ *Späda barns nådiga ans och skötsel, alla Christeliga föräldrar åliggande*, (Stockholm 1755). Anders Brändström, "De kärlekslösa mödrarna". *Spädbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med särskild hänsyn till Nedertorneå*, (Umeå 1984), s. 48. Hjelt, s. 282.

Späda Barns

Nödiga ans och Skötsel,

Ållo Christeliga Föräldrar Älggande.

SEDERHOJSE,
Tryckt uti Kongl. Tryckeriet 1755.

Späda Barns Nödiga Ans och Skötsel.
Titelblad till den första svenska boken i
spädbarnsvård. Tryckt och utgiven av Col-
legium Medicum år 1755.

de har så mycket med hushållssysslor, samt "(detta skäl förtiga de lömskt såsom varande det främsta) de beröva maken hans njutning".⁵

Under senare hälften av 1700-talet författades ytterligare några skrifter i barnavård. Den mest kända blev Nils Rosén von Rosensteins *Underrättelser om Barns Sjukdomar och deras Botemedel* (1771). Han förespråkade också modersmjölkens betydelse för det späda barnet. Hans verk översattes även till andra europeiska språk. År 1797 gav Sven A. Hedin ut *Handbok för praktiska Läkare- vetenskapen*, som främst var avsedd för prästerskapet som ett led i tanken att få prästerna att också verka som läkare.⁶

Carl von Haartman och Elias Lönnrot som banbrytare

I början av 1840-talet påtalade guvernören i Uleåborgs län oseden att mödrarna inte ammade sina barn, utan gav dem surmjölk och överlät dem i äldre kvinnors vård med ödesdigra resultat som följd. I ett kejsarligt brev till guvernören (5.4.1842), gavs en förordning om vidtagande av åtgärder. Kej-

⁵ Carl von Linné, *Amman som styvmoder*, (Åbo 1947, orig. 1752).

⁶ Brändström, s. 49. Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen Lastensuojelun historia*, (Helsinki 1987), s. 296.

saren ansåg att några tvångsmedel inte kunde komma i fråga. I stället skulle prästerskapet i Österbotten vid alla lämpliga tillfällen fästa allmogens uppmärksamhet på de vådliga följderna för barn som inte ammades och vårdades. Kronobetjäningen fick i uppgift att medverka i befordrandet av en bättre barnavård och överstyrelsen för medicinalverket fick i uppgift att låta författa en skrift om barnaskötsel. Den skulle spridas, på både svenska och finska, bland allmogen i Österbotten. Vidare skulle provinsialläkare och vaccinatorer ge allmogen nödvändig upplysning och föreskrifter i ämnet.⁷

År 1844 utkom generaldirektörens för Medicinalverket, Carl von Haartmans *Råd för Allmogen, i afseende å de späda barnens uppfödande i Norra Finland* på svenska och finska. Åren 1842 och 1843 hade generaldirektören själv genomvandrat stora delar av Vasa och Uleåborgs län från gård till gård, för att undersöka hur spädbarnen vårdades. Skriften delades sedan ut i dessa län i flera tusen exemplar.⁸

I sin undersökning kom von Haartman fram till att situationen var sämst i socknarna Kemi, Lappo och Lappjärvi, Korsholm, Östermark, Jakobstad, Vörå, Laihela, Kalajoki, Ilmola och Lappfjärd. I angränsande socknar kunde situationen vara mycket bättre av den anledningen att man där mera allmänt ammade sina barn. Orsaken till den höga spädbarnsdödligheten var seden att föda barnen med sur mjölk ur horn:

Men icke blott orinligt är detta förfarande; det är ock brottsligt såväl emot Guds, som emot borgerlig lag, ty ingen kan väl ega rätt att efter godtycke taga lifvet af sitt barn ... Men såsom förfädren gjort, så vill man ock sjelf göra; såsom qvinnan och mannen i dessa trakter blifvit uppfödda, så vilja de ock föda upp sina barn. Dessutom finnas ju så många barn, hvilka, oaktadt en så naturlig föda, dock lyckligen genomgått icke blott de spädas-te åren utan äfven hela barnåldern och hunnit till fullmognad under det att många barn dö, som födas upp vid bröstet!

Författaren låter förstå att en del mödrar med vett och vilja genom dålig skötsel "förpassade sina barn till himlen". Vissa kvinnor trodde också att deras utseende skulle försämrans genom amningen. Mödrarna uppmanades att ge sina barn en sund föda och vårda dem med renlighet och rätt temperatur. von Haartman kritiserar befolkningens dåliga hygien:

⁷ Rabbe, s. 810–811.

⁸ Carl von Haartman, *Om de späda barnens uppfödande i vissa trakter af det nordligaste Finland, Hygiena* 1844 (Stockholm 1844) och *Neuvojo yhteiselle kansalle Pohjanmaalla pienten lasten kasvatamisesta ja ruokkimisesta*, (Helsinki 1846). Rabbe, s. 832–842.

Men den smuts och osnygghet, i hvilka på dessa trakter [i Vasa län] barnen natt och dag hållas, är sämre än den i hvilken de oskäligen kreaturen, sjelfva fyrfotade djuren icke undantagne, hållas.

De vackraste och raskaste barnen kunde man däremot finna bland de fattigaste, bland torpare och backstuguhjon, ty dessa var tvungna att föda sina barn vid bröstet, då de inte hade tillgång till annan föda.

I de fall då bröstmjölken inte fanns att tillgå, måste man ty sig till komjölken, och enligt von Haartman bestod den bästa blandningen av hälften komjölken och hälften vatten. Vattnets andel borde minskas i takt med barnets åldrande, så att barnet vid 7-8 månader kunde ges utspädd komjölken. Viktigt var att mjölken var färsk och frisk. Födan och renligheten var de ämnen som mest ingående behandlades i skriften, eftersom de utgjorde de svaga punkterna i barnvården. Supandet påtalades också som en orsak till den rådande nöden i många hem. von Haartmans skrift avslutas i rätt hårda och anklagande ordalag:

Man omtalar att vårt Högtälskade Kejsares Store, i Finlands byggder oförgädlige Broder, Kejsar ALEXANDER I, under Dess sista resa i landet, en gång i Wasa Län i en bondstuga ville klappa barnen, för att dermed, såsom på allt annat sätt, tillvinna sig föräldrarnas kärlek, det Han – Stor i åminnelse – och gjorde, men icke fann ett enda barn så rent att han kunde vidröra det. Hvilken skam för alla Suomis barn! Mätte dessa varningar lända till förbättring af barnens öde äfven i detta afseende!⁹

En förbättring i spädbarnsmortaliteten kunde faktiskt märkas året 1847, och F.J. Rabbe, som årligen uppställde mortalitetstabeller för spädbarn, såg detta som ett resultat av spridningen av von Haartmans skrift.¹⁰

År 1856 tog Finska Hushållningssällskapet upp spädbarnsdödlighetsfrågan. Man sände ut ett cirkulär till präster och läkare i vilket de uppmanades att försöka ta reda på orsakerna till spädbarnsdödligheten och sända in redogörelser över spädbarnsvården och dess bristfälligheter. Sällskapet fick 79

⁹ von Haartman, *Om de späda barnens*, s. 65–69. Carl von Haartman gav samma år ut läkarboken *Anvisningar till igenkännande af de allmännaste sjukdomar hos menniskan samt den första behandlingen af dem, ämnade för sjuke och för dem som vårda sjuke på landet*, i vilken han även behandlade barnsjukdomar. Rabbe, s. 832–842.

¹⁰ *Finska Läkaresällskapets Handlingar* III (1847), s. 520. A. Tunkelo, 'Spädbarnsdödligheten i Finland under tvenne århundraden', *Tabellverket 1748–1948*, (Helsingfors 1948), s. 24.

svar på rundfrågan.¹¹ Hösten 1857 sändes materialet till Elias Lönnrot i samband med att Sällskapet bad honom utarbeta en skrift för allmogen om hur späda barn bör vårdas och uppfödas.¹² År 1859 var Lönnrots skrift klar och han översände den till Sällskapet tillsammans med ett brev i vilket han skrev:

Emedan allmogen ej läser långa afhandlingar, har jag nödgats vara så kort, som någonsin möjligt varit, hoppas dock hafva anført det vigtigaste af hvad jag i saken känner.¹³

Hushållningssällskapet tryckte samma år *Minkätähden kuolee niin paljo lapsia ensimmäisellä ikävuodellansa?* i 10 000 exemplar och året därpå utgavs den på svenska under rubriken *Hvarföre dör en så stor mängd barn under det första lefnadsåret?* i 3000 exemplar.¹⁴

Den stora tvistefrågan mellan allmogen och de lärda angående dihornsuppfödningen intar en betydande plats i Lönnrots folkskrift. I sin husläkarbok från år 1838 hade han helt förkastat dihornsuppfödningen, men nu accepterar han dihornet i situationer då mödrar måste använda sig av komjolk. Han uppmanade då till att ha många dihorn, vilka måste rengöras noggrant efter varje användning. I upplysningsskriften var hans åsikter desamma som i husläkarboken, men tonen mera undervisande. Han beklagar sig över spädbarnsföräldrarnas oförstånd och deras ovilja att ge upp den allmänt rådande fatalistiska åsikten att spädbarnsdödlighet var en självklarhet:

Föräldrarnes oförstånd wisserligen liksom minskar deras synd och skuld till barnets död, men förskräcklig är i alla fall tanken, att så mången moder, om ock af okunnighet, dödat sitt eget barn. Men icke ens den bristande kunskapen kan ursäkta någon som varit i tillfälle att förskaffa sig ett bättre wetande, ty till det ändamål har Gud gifwit menniskan förstånd, att hon må använda det till sitt wetande och sin kunskaps förkofran, sig sjelf och andra till gagn.¹⁵

¹¹ Finska Hushållningssällskapets arkiv, A I 51 – U 12/8.5.1856, B I 23 – 8.5.1856, ÅAB.

¹² FHS:s arkiv, A I 51 – U 16/12.2.1856, B I 23 – 21.10.1857, ÅAB.

¹³ FHS:s arkiv, D XXIV 6 no 4476, ÅAB.

¹⁴ FHS:s arkiv, A I 54 – U 5/7.12.1859, ÅAB.

¹⁵ Otto E. A. Hjelt, *Elias Lönnrot som medicinsk författare och provinsialläkare i Kajana. Ett minnesblad den 9 april 1882*, (Helsingfors 1882), s. 22–24. E. Qvarnström, 'Elias Lönnrot som läkare', *Finska Läkaresällskapets Handlingar LXXVIII* (Helsingfors 1935), s. 440. Elias Lönnrot, *Hvarföre dör en så stor mängd barn under det första lefnadsåret?* *Folkskrift på anmodan af Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapet* (Åbo 1860).

Skriften sändes till provinsial- och stadsläkare samt till kontraktsprostarna för att dessa i sin tur skulle dela ut den bland allmogen. Den blev således en av de mest spridda och mest lästa i denna genre och många skriftställare kom senare att använda den som modell för sina egna verk. Vi vet att Lönnrots skrift spreds runt om i landet, men inte i hur stor utsträckning hans råd följdes. En reaktion på skriften finns nedtecknad av provinsialläkaren i St Michels distrikt som i sin årsrapport meddelade att ett större antal exemplar av Lönnrots skrift utdelats både av honom själv och prästerskapet. Han hoppades att skriften småningom skulle medföra förändringar, men för tillfället såg det mörkt ut:

Väl märker man hos de unga kvinnorna mången gång benägenhet att lyssna till andras råd och förnufts röst; men så snart de komma under mödrars och andra gummors inflytelse, är all undervisning åter spilld ... På min förfrågan hvad dessa äldre tyckte om nyssnämnda skrift, talte de någonting om 'joutilaisten herrain lörpötöksiä' (sysslösa herrars tokprat).¹⁶

Lönnrots skrift fick en ännu större spridning då den år 1865 ingick i almanackan. Almanackor fanns i de flesta allmogehem. I dem ingick råd i lantbruksfrågor och medicinska frågor. Uppsatser om vaccination förekom ofta. År 1879 lät Hushållningssällskapet införa en annan uppsats i almanackan under rubriken 'Om barnets vård under de första lefnadsåren'. Uppsatsen var ett utdrag ur J.A. Pippingskölds lärobok för barnmorskor *Suomalainen oppikirja Kätilöimille*.¹⁷

Upplysningskrifter i medlet av 1800-talet

Det dröjde ända till mitten av 1800-talet innan upplysningsverksamheten i form av skrifter kom igång i större skala. Anmärkningsvärt är att så tidigt som år 1799 översattes en utländsk skrift i barnavård till svenska. Det var den i Jena verksamme medicinprofessorn Chr. Wilh. Hufelands *Råd till föräldrar rörande de vigtigaste punkter af barns fysiska uppfostran i deras förs-*

¹⁶ FHS:s arkiv, A I 55 – U 3/23.3.1860, B I 24 – 8.5.1860, ÅAB. *Finska Läkaresällskapets handlingar* VIII 1859, s. 120, 1861, s. 981.

¹⁷ *Almanack för Helsingfors Horisont 1865, Almanack för Helsingfors Horisont 1879*. FHS:s arkiv, A I 72 – St 21/16.2.1877, ÅAB. Uppsatsen utkom på finska under rubriken *Lapsen hoidosta sen ensimmäisina ikävuosina*.

ta år. Skriften är författad i 1700-talets upplysningsanda och betonar förnuft, erfarenhet, vördnad för naturen samt barnens rättigheter.¹⁸

Kontraktsprosten på Åland, Pehr Ulrik Sadelin gav ut en folkskrift år 1847, som är uppbyggd som ett samtal mellan en pastor i Bromma och hans församlingsmedlemmar. Pastorn har inbjudit sockenborna till diskussion om barnavård en söndagsafton på prästgårdens äng, och skriften refererar diskussionen. Den ger en god överblick över sockenbornas föreställningar om barnavård så som Sadelin uppfattade dem. Då pastorn och pastorskän klarlade de fel som gjordes i samband med uppfödningen, möttes de ofta av oförståelse och motargument. Under samtalets gång fick dock värdarna förståelse för sina råd och förmaningar och då mötet var slut lovade deltagarna att komma ihåg och följa råden.¹⁹

Den första finskspråkiga originalskriften var läkaren Samuel Roos' *Kristillinen ja Terweellinen Lasten Kaswattaminen*, som utgavs i två delar 1856-57. Den första som behandlar den allmänna vården av spädbarn präglas av en starkt religiös stil. Roos betonar Gudsfruktan och han använder sig av flera bibelcitat i sin text. Han tar avstånd från missbruket av Guds namn, såsom uttrycket *jo Jumala korjasi*, allmänt förekommande i folkmun i samband med olyckor av olika slag, såsom vid späda barns bortgång. Roos använder sig av råd som stöder sig på Hufelands skrift från år 1799. Roos betonar även barnen som källa för rikedom för staten.²⁰

År 1858 skrev E.A. Ingman, professor i barnförlossningskonst och barnsjukdomarnas klinik, skriften *Några anmärkningar om de i Finland öfliga sätten att uppföda späda barn*. Den var egentligen hans installationsföreläsning, men han hoppades ändå kunna nå varje fosterlandsvän och spädbarnsförälder. Han uttryckte sin uppskattning åt Finska Hushållningssällskapet för dess försök att uppmärksamma den höga spädbarnsdödligheten. Han använde sig även av de meddelanden som inskickats till Sällskapet om olika sätt att vårda späda barn. Författaren varnar för att ge spädbarnen komjölk, tuggor, vällingar och gröt, eftersom barnen inte kan tugga och deras matsäck och tarmkanal är annorlunda beskaffad än hos fullvuxna människor. Modersmjölken är sålunda den enda riktiga födan för de minsta bar-

¹⁸ Chr. Wilh. Hufeland, *Råd till föräldrar rörande de viktigaste punkter af barns fysiska uppföstran i deras första år*, (Stockholm 1799).

¹⁹ Pehr. U.F. Sadelin, *Några wälmenta ord till mödrar. En folkskrift*, (Gefle 1847).

²⁰ Samuel Roos, *Kristillinen ja terweellinen Lasten kaswattaminen I: Lasten terweinä pitäminen, II: Lasten kiwut, niiden syyt ja holhous*, (Helsinki 1856, 1857).

Lillan matas, österbottnisk interiör av Adolf von Becker

nen. Han varnar dock för att amma alltför ofta, barnen behöver nämligen vila sin mage mellan måltiderna.²¹

År 1860 utgavs den i Wien verksamme docenten Alois Bednars *Barn-dietetik*, översatt av F. Flodin. Översättaren betonar i sitt företal att det nu vore dags att Finlands mödrar skulle frigöra sig från de villfarelser och fördomar som ledde till en naturvidrig uppfostringsmetod. Han anmärker att det i Finland inte skrivits tillräckligt många upplysningsskrifter i ämnet och att "väl har en och annan uppsats om barnvården temligen obemärkt passerat bokhandeln". Landets läkare får enligt översättaren också ta på sig en del av skulden för den höga spädbarnsdödligheten:

Huru ofta får hon [modern] icke höra den lugnande försäkran, att barnets krämpor härröra blott af tandplågor? Det kan ej annorlunda vara, då läkaren sjelf ofta delar moderns

²¹ Erik Alexander Ingman, *Några anmärkningar om de i Finland öfliga sätten att uppföda späda barn*, (Helsingfors 1858).

villfarelser; det kan ej annorlunda vara, då mången ung läkare nödgas agera fullärd vid ett barns sjuksäng, utan att måhända någonsin förut hafva varit i tillfälle att se ett sjukt barn behandlas.

Skriften är mycket omfattande. Den är skriven i undervisande ton och innehåller många intressanta exempel. Författaren ställer sig sådana frågor, som föräldrar kan tänkas ställa, och besvarar dem. Bednars skrift kritiserades dock av Albert Palmberg, för att vara alltför vidlyftig och avskräckande, samt för ensidighet i flera frågor.²²

Tyskan Julie Burows *Barnavård och flickors uppfostran i hemmet och skolan* översattes till svenska 1862. Bokens första kapitel behandlar spädbarnsvård. Språket är vackert och sirligt och präglas av en religiös tendens. Skriften innehåller, trots den välmenande framställningen med dikter, en hel del sakfel. Författarinnan påstår bl.a. att ett barn som skräms, blir krympling eller får vanställande men, s.s. födelsemärken. Om man däremot genast efter att ett barns blivit skrämt, läser "Fader vår", klarar det sig. Hon uppmanar också föräldrarna att skölja sina barns munnar med vin, för att undvika torsk. Dessutom talar hon om tandfeber som en orsak till spädbarnsdödlighet, i en tid då andra läkare avfärdar myten om denna sjukdom i sina skrifter.²³

Man kan fråga sig varför man över huvudtaget översatte en skrift som Burows, som innehåller så många felaktigheter, eller som Bednars, som var för omfattande för att allmogen skulle läsa den. Bristen på inhemska skrifter i spädbarnsvård var uppenbar, men i och med Roos', Haartmans, Ingmans och framför allt Lönnrots insatser, började nu författandet småningom ta fart även i vårt land. De inhemska författarna hade även i ett tidigt skede insett att upplysningsskrifterna borde vara kortfattade. Dessa första skrifter var även ofta utpräglad propagandistiska, med religiös prägel. Mödrarna fördömdes i hårda ordalag för sin felaktiga vård av barn. Till en början stod 1700-talets upplysningssideal bakom en stor del av de goda råd som utdelades, medan de inhemska skrifterna redan i ett tidigt skede började betona spädbarnens betydelse för fosterlandets väl. I de första upplysningsskrifterna betonades modersmjölkens betydelse starkt.

²² Alois Bednar, *Barn-dietetik eller barnets naturenliga vård under de två första lefnads-åren*, (Helsingfors 1860). Albert Palmberg, *Barnets vård och näring under den tidigare lefnadsåldern*, (Helsingfors 1871).

²³ Julie Burow, *Barnavård och flickors uppfostran i hemmet och skolan*, (Helsingfors 1862).

Tidningarna och barnavården

Tidningar var ett annat medium som, förutom folkskrifter och almanackor, nådde en större allmänhet. Redan år 1803 lät Finska Hushållningssällskapet införa en uppsats i *Åbo Tidning* i hopp om att kunna avhjälpa folkbristen. Samma uppsats ingick även i ett häfte av *Hushållsunderrättelser för menige man*. Man hänvisade här till 1755-års skrift och tillade att det "borde vara tillräckliga att utan lagens åtgärd, utan annan belöning, än hjertats och samvetets, påminna hvarje mor om wigten af sina förbindelser mot Gud, Fädernäslandet och sin afföda".

I denna skrift påpekade man isynnerhet det onaturliga sättet i Österbotten att med horn uppföda sina barn. Man delade upp mödrarna i två grupper; "de förnämare" och "de ringare". De förnämare skyllde på sjuklighet för att slippa undan amningen och de ringare hänvisade till sitt hårda utarbete. Författaren skrev:

Om någon af dessa har rättighet att fordra förlåtelse, må det vara en af de förra: icke derföre, att hon mera än de öfriga är frikallad ifrån uppfyllandet af en mors owillkorligaste, men tillika ljufwaste plikter, utan derföre, att hon genom en klemig uppfostran och ett förvärdt lefnadssätt blifwit till sin helsa förswagad, och dymedelst oskicklig att meddela sitt barn en sund och kraftig näring.

En sådan mor ansåg man gott kunde anta en amma, medan allmogekvinnorna dömdes i mycket hårdare ordalag för sitt sätt att vårda barn, så hårt att de t.o.m. kunde kallas för brottsliga:

men att en mor af allmogen, i ungdomens och styrkans ålder, utan nödtwång, och utan utvägar att i stället för sin egen, gifwa sitt barn helst en ammas mjölk och tillsyn, i förtid öfwerger det, betager det sin naturligaste föda, tvingar det att åtnöjas med annan, mindre tjänlig eller aldeles ohelsosam spis, och därigenom blottställer det för flera obotelig krämpor, för en tidig död, eller för en sjuklig framtid: det röjer en hårdhet och liknöjdhet, för mycket brottslig att under hwad förebärande, som helst kunna försvaras.²⁴

Det skulle dock räcka många årtionden innan upplysningsarbetet i tidningarna fick större omfattning. I *Suometar* ingick år 1860 en artikel där skribenten gör en statistisk jämförelse angående spädbarnsdödligheten i Norden och visar att Sverige och Norge hade lägre mortalitetssiffror. Han förkastar

²⁴ FHS:s arkiv D IV 2, s. 73–74a, 101, 129, A I 4 – P 7/15.5.1802, ÅAB. 'Om späda barns uppfödande', *Åbo Tidning* 5–6/1803.

Tuttbrä av trä och dihorn (Österbottens museum)

teorin om att det skulle vara Finlands stränga klimat orsakade den höga mortaliteten, eftersom klimatet är det samma. Han visar vidare att spädbarnsdödligheten var större i städerna än på landsbygden. Spädbarnsdödligheten var högst i Österbotten och lägst i Kuopio län. Kuopio län fick dock de högsta mortalitetssiffrorna för barn i åldern 1 till 10 år. En orsak till de låga mortalitetssiffrorna för spädbarn i Kuopio, var att barnen amrades under det första levnadsåret. Skribenten förfäras över de späda barnens situation i norra Savolax. Där försiggår förlossningen i bastun och både modern och barnet tvingas stanna där i veckor, tills barnet är döpt.

Författaren efterlyser skrifter i barnavård som skulle spridas runt om i hela landet, ty läkarnas uppgift i detta hänseende är hopplös. Prästerskapet hinner inte heller arbeta med en upplysningsverksamhet för spädbarnsvård, då de har så många andra uppgifter att sköta. Han anser att den bästa åtgärd som gjorts hittills är, då Finska Hushållningssällskapet spred Lönnrots skrift.²⁵

En annan tidningsartikel som påtalar bristen på tillgängliga upplysningskrifter i barnavård, ingick i *Hämäläinen* år 1861. Skribenten omtalar att det nog publicerats ett flertal skrifter på svenska, men inte på finska. Den enda utländska skrift som översatts till finska var enligt honom Bednars och den enda inhemska skriften på finska Lönnrots.²⁶

²⁵ 'Kuolevaisuus Suomessa, ja erittäiki lasten', *Suometar* 2–3/1860.

²⁶ 'Lasten hoidosta ensimmäisenä ikävuotena', *Hämäläinen* 25, 27, 28/1861.

En präst i Övertorneå bidrog med en artikel i *Helsingfors Tidningar* utgående från egna erfarenheter. Han berättar om oseden att uppföda barnen med sur mjölk genom dihorn. Det var vanligtvis en gammal gumma eller ett något äldre syskon, som först tog mjölken i sin mun och värmden den och sedan sprutade in den i hornet, vilket sedan stoppades i barnets mun så fort det skrek. För att tysta barnet skakade man också vaggan häftigt, eller så sjöng man en vild sång för att överrösta det. Prästen berättar vidare om andra fel i samband med uppfödningen och då denna vanvård leder till barnets död säger föräldrarna bara: "Noh! hyvä että Jumala korjais". Prästen fortsätter: "... och till den grad hade han 'korjannut' barnen, att många föräldrar, som haft ett dussin eller t.o.m. 20 barn, hade 1, 2 á 3 kvar vid livet". För att få bukt med denna olägenhet började prästen vid läsförhör och andra tillfällen, berätta för föräldrarna om deras onaturliga och kärlekslösa sätt att behandla sina barn. De svar han till en början fick höra av mödrarna, var att de ej hade tid att sköta sina barn, att de inte kunde amma sina barn, att andra barn hade överlevt eller att skönheten försvann om man ammar. Prästen förtäljer vidare att det inte hjälpte att han som exempel visade att fattiga mödrar ammade sina barn, då de inte hade tillgång på komjölk, ej heller hjälpte det att säga att ståndspersoner ammade sina barn: "Korteligen: de förargades, de förlöjligade denna nya lära, som varken mor eller mormor ansett värd att taga i öronen; men det hjälpte ej, jag fortfor och tog uti saken allt ifrigare och allvarligare". Så småningom kunde prästen se resultat av sitt ihärdiga arbete, spädbarnsdödligheten avtog i hans pastorat. Han avslutade sin artikel med att framföra två önskemål. Han ville att straff skulle utfärdas för dem som vanvårdade sina barn samt att man skulle utsända personer till de områden där spädbarnsdödligheten var hög, för att besöka gårdarna och undervisa i spädbarnsvård.²⁷

En artikel i *Aamulehti* år 1886, bidrar också med spädbarnsdödlighetsstatistik. Författaren bekymrar sig över att det skrivits så få upplysningsskrifter i spädbarnsvård i vårt land. Det hade gått flera årtionden sedan Lönnrots skrift och den var för länge sedan utsåld och bortglömd. Artikelförfattaren förhåller sig inte särskilt entusiastisk till översatta utländska skrifter, och tänker närmast på Abelins skrift, som han anser vara alltför vidlyftig för allmogen. Skribenten önskar att landets egna läkare och andra personer som känner förhållandena skulle författa skrifter i barnavård. Han riktar sin öns-

²⁷ 'Dödligheten bland barn', *Helsingfors Tidningar* 225/1863.

Ingen tid för amning: potatisupptagning i Övermark på 1910-talet (Österbottens museum)

kan framför allt till Duodecim-sällskapet. Eftersom läslusten på senare tid väckts hos folket, skulle därmed en dylik skrift bli till stor nytta.²⁸

I en artikel i *Pohjalainen* tar A. Th. Horn upp den höga spädbarnsdödligheten i södra Österbotten. Skribenten ger goda råd till förbättring, men uppmanar även prästerskap, folkskollärare, barnmorskor och andra att medverka i kampen mot detta samhällseliga missförhållande.²⁹

Tidningsartiklarna om spädbarnsvård är intressanta ur många synvinklar. Skribenterna tvingades att på ett naturligt sätt fatta sig kort, och artiklarna blev därmed också ofta slagkraftiga. Tidningar blev under 1800-talets gång ett allt effektivare medel för propaganda och upplysning i spädbarnsvård, eftersom de hade större spridning bland folket, än vad enskilda skrifter eller böcker kan tänkas ha haft. Skribenterna tog också ofta med exempel på traditioner, händelser och statistik med lokal anknytning eller från områden där tidningen hade sin spridning, och på så sätt kanske budskapet kändes

²⁸ 'Meidän pienokaisemme', *Aamulehti* 61, 63/1886.

²⁹ A. Th. Horn, 'Muutamia sanoja tärkeästä asiasta', *Pohjalainen* 12/1890.

mer relevant för läsarna. Artikelförfattarna påpekade också det skrala utbudet av upplysningsskrifter trots att allt fler skrifter faktiskt författades och spreds; utbudet uppfattades kanske ändå som alltför litet.

Utlänningar inför nyheter

En skrift som definitivt inte var någon upplysningsskrift, men som är mycket intressant med avseende på den fortsatta utvecklingen, var den schweiziske kemisten Nestlés *Om barnets föda*. Trots rubriken är det fråga om en propagandaskrift för Nestlés barnmjölk. På fem sidor avvisar han komjölken som surrogat för modersmjölken, likaså underkänner han vetemjölet. Det enda acceptabla näringsmedlet för späda barn, förutom modersmjölken, är alltså hans eget barnmjölk.³⁰ I vilken mån propagandan hade inverkan på småbarnsmödrar i Finland, är svårt att uttala sig om. Tvivelsutan fick denna nyhet läkarna att reagera, men oftast negativt.

En annan nyhet, som fick ett mera positivt mottagande, infördes genom en skrift av den franske doktorn Auvard. A. Törngren, som översatte skriften, påpekade i sitt förord att vårt land inte led någon brist på skrifter i spädbarnsvård, men att Auvards trots allt gjort sig förtjänt att spridas bland den bildade allmänheten. Skriften var således inte riktad till mödrar. Kanske var det nyheten, den Soxhletska mjölkapparaten, som gjorde att skriften främst var ämnad för läkare, barnmorskor och eventuellt potentiella skriftställare. Meningen med apparaten var att koka och sterilisera den mängd mjölk som barnet skulle dricka under en dag. Kanske det trots allt var meningen att inte alltför många skulle läsa denna skrift, för den innehåller även ett antal udda råd. Författaren skriver bl.a. följande: "Är det däremot meningen att kvinnan skall gifva bröst, bör digifningen regleras på följande sätt..."; Man får uppfattningen att amning inte alls var någon självklarhet, något som helt stred mot vad de inhemska skriftställarna förespråkade. Författaren fortsätter med att beskriva vad den ammande modern bör och inte bör förtära:

Drickandet af öl anses befordra mjölkafsöndringen, möjligen med rätta. Att måtdligt begagna kaffe och te skadar ej. Kvinnan bör ej förtära hvitlök, sparris, lök, morötter, kål, grönsallar, hvaraf beståndsdelar öfvergå i mjölken och värka ofördelaktigt på barnet.³¹

³⁰ Heinrich Nestlé, *Om barnets föda*, (Helsingfors 1876).

³¹ A. Auvard, *Den nyfödda. Fysiologi – hälsovård – näring – sjukliga förändringar*, (Helsingfors 1892).

Dessa två skrifter presenterar nyheter som kan kännas något verklighetsfrämmande för finländska förhållanden. Barnmjöl och mjölkapparater var dyra och man kan ifrågasätta skrifternas betydelse. Fattiga allmogekvinnor hade knappast någon nytta av dylika "lyxvaror". Knappast ingick heller sparris eller grönsallat i den vardagliga husmanskosten. De inhemska skriftställarna reagerade också på innehållet i de utländska skrifter som spreds i vårt land.

Intensifierat upplysningsarbete

Den rikssvenska professorn i pediatrik, Hjalmar Abelin, skrev på 1870-talet ett antal skrifter i barnavård, av vilka två översattes till finska. *Om vården af barn under de första lefnadsåren*, anförde statistiska uppgifter enbart för svenska förhållanden, medan *Råd och anvisningar vid vården af späda barn*, bättre lämpade sig för Finland. Den trycktes för medicinalstyrelsen i Finland i flera tusen exemplar och delades ut bland allmogen. Några år senare fick dock Abelins skrift, bland andra utländska, en svidande kritik i en artikel i *Aamulehti*. Artikelförfattaren frågade sig vad den finländska allmogen hade för nytta av att läsa om när de skulle ge barnen ägg och när de skulle ge köttbuljong, då de inte ens hade råd med sådant.³²

Läkaren Fredrik Wilhelm Westerlund skrev ett flertal skrifter som behandlade spädbarnsdödligheten. Han var framför allt intresserad av spädbarnsdödlighetsstatistik och han gjorde jämförelser mellan olika områden i Finland, men även med andra länder. År 1893 prisbelönades han med diplom och guldmedalj vid hygieniska utställningen i St Petersburg för sin karta över spädbarnsdödligheten i Finland.³³ År 1891 utgav Westerlund *Om barn dödligheten i Finland och dess allmänna orsaker* i form av en flygskrift av Hälsovårdsföreningen. Den hade synbarligen tämligen god åtgång, eftersom

³² Hjalmar Abelin, 'Om vården af barn under de första lefnadsåren', *Ur vår tids forskning*, (Stockholm 1874), översattes till finska samma år under titeln *Lasten hoidosta ensimmäisinä elinvuosina*. Hjalmar Abelin, *Råd och anvisningar vid vården af späda barn*, (Stockholm 1879), på finska 1880 under titeln *Neuvoja ja osoituksia pikkulasten hoidosta*. *Aamulehti* 61, 63/1886.

J. Hård skrev en skrift riktad till förstföderskor. Hans skrift behandlar främst den gravida kvinnan och de försiktighetsåtgärder hon bör företa. J. Hård, *Några råd och upplysningar för dem, som, isynnerhet första gången, äro på väg att blifva mödrar*, (Helsingfors 1877).

³³ Louis Gratschoff, *Finlands läkarekår jämte Finlands tandläkare* (Mariehamn 1900), s. 208–209.

en starkt omarbetad upplaga utkom år 1912. Westerlund redogör, som rubriken anger, för de vanligaste orsakerna till att spädbarnsdödligheten var så hög. Han avfärdar teorierna om att fattigdom, klimat och Finlands språkförhållanden skulle ha någon inverkan på spädbarnsdödligheten. I stället tar han fasta på fel i barnuppfostringen som den viktigaste orsaken. Han kunde konstatera att spädbarnsdödligheten var lägre i Sverige och Norge samt på Färöarna, där det var vanligt att mödrarna ammade sina barn. På Island däremot var spädbarnsdödligheten högre eftersom man där allmänt inte ammade barnen, vilket också var fallet i Württemberg och Bayern, där det t.o.m. ansågs föraktligt att amma barnen.

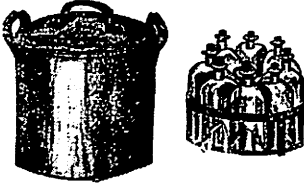
Om förhållandena i Finland, kunde Westerlund konstatera att det var sämst ställt i södra Österbotten och i Viborgs län och bäst i Åbo län. Likaså var förhållandena i städer sämre än på landsbygden. I den andra upplagan berättar Westerlund, att spädbarnsdödligheten har sjunkit som en följd av det ekonomiska uppsvinget och ökade välståndet. Han påpekar att det dock fanns flera kommuner i Vasa län där spädbarnsdödligheten ännu var mycket hög. I denna skrift får vi också en liten överblick av de försök som gjorts för att råda bot på den höga mortaliteten, under de år som föflutit sedan den första upplagan utkom. Ett försök att i storstäder inrätta hittebarnshus hade dock misslyckats p.g.a. bristfällig omvårdnad, ammor med otillräcklig mjölk, artificiell föda och sjukdomar. I Viborgs län hade folkskolor, seminarier, folkhögskolor och lantbruksskolor med stor iver arbetat för en förbättring av sedlighet och ekonomi, och framgångar skulle ha nåtts, om man inte samtidigt från ryskt håll skulle ha motarbetat dessa försök. I Helsingfors och Tammerfors hade olika föreningar inrättat mjölkök, där frisk och god mjölk utdelades åt fattiga mödrar till näring åt deras barn. Polikliniker med gratis läkarvård för fattiga barn hade också inrättats.³⁴

Som en uppföljning av den första upplagan av *Om barnadödligheten i Finland och dess allmänna orsaker*, skrev Westerlund samma år Huru skola vi vårda och uppfostra våra barn?, även den som flygskrift utgiven av Hälsovårdsföreningen. För att göra situationen lättare för fattiga mödrar som var tvungna att arbeta, föreslog Westerlund att stat och kommun tillsammans skulle bilda barnbörds-kassor. Kassorna skulle ge understöd åt fattiga mödrar

³⁴ F. W. Westelund, *Om barnadödligheten i Finland och dess allmänna orsaker*, Hälsovårdsföreningens flygskrifter 3 (Helsingfors 1891), andra upplagan i nr 19 (1912). På finska *Lasten kuolevaisuus Suomessa ja sen yleiset syyt*.

Ny Soxhlet Mjölflaskapparät

(inhousek tillverkning).

Apparät (komplett) med kokkärl, ställning, 4 flaskor, 8 kautschuksproppar, napp & borsta	7:50
Kokkärl pr styck	2:60
Ställning	1:50
Mjölflaskor	1:20
Kautschuksproppar	1:15
Nappar	1:25
Borstar	1:30
Bomull, kemiskt ren å 100 gr.	1:75

Mjölkteknologi utom räckhåll för de flesta mödrar i 1800-talets Finland (A. Cloppart, Om komjölk såsom föda åt späda barn, 1895)

under de 10-12 första veckorna efter förlossningen. Dylika inrättningar borde framför allt finnas vid alla fabriker och industrier där kvinnor arbetade. På orter med hög spädbarnsdödlighet borde de kommunala myndigheterna och prästerskapet gemensamt verka för upprättandet av sådana hjälpkassar. Han påpekar också att hälsovårdens lagar är lika stränga för alla mödrar, oberoende om man är rik eller fattig, ung eller gammal.³⁵

År 1894 utgav Föreningen för barnavårdens befrämjande ut *Föreläsningar om späda barns vård*, som baserade sig på föreläsningar som föreningen anordnat i huvudstaden. Skriften präglas av en föreläsande karaktär, men talar direkt till läsaren, till Dig. Den var i första hand riktad till huvudstadsborna, eftersom den ger tips om var man i Helsingfors kan införskaffa olika redskap som behövs i ett hem med spädbarn. I samband med kapitlet om de smittosamma sjukdomarna talar man nu även om bakterier och då det nya begreppet förklaras ges också råd för hur man ska sköta ett hem så att

³⁵ F. W. Westerlund, *Huru skola vi vårda och uppföda våra barn?*, Hälsovårdsföreningens flygskrifter 4 (Helsingfors 1891). På finska *Miten meidän on hoidettava ja elättävä lapsiamme?*

bakterierna inte trivs och frodas. Bakterieläran kom också att uppta mera utrymme i senare skrifter.³⁶

Från och med 1890-talet får de nyheter som nått landet genom utländska skrifter, s.s. mjölkapparater och barnmjöl, respons i de inhemska skrifterna. Arthur Clopatt utgav en kort skrift, *Om komjolk såsom föda åt späda barn*, där han kortfattat beskriver hur man ska behandla komjolk för späda barn, bl.a. hur man bäst späder ut den så att den lämpar sig för olika åldrar, hur mycket mjölk barn i olika åldrar ska ha, samt hur man ska koka mjölken så att bakterierna oskadliggörs. Det sistnämnda är den viktigaste punkten, ty ändamålet med skriften var att göra reklam för den Soxhletska mjölkflaskapparaten.³⁷

Ivar Sternberg utgav år 1899 uppsatsen 'Späda barns vård'. Han förmedlar sina råd på ett mycket enkelt, nästan på gränsen till banalt, sätt. Innehållet i Sternbergs skrift skiljer sig i övrigt inte från andra skrifter, men han tar avstånd från den tidigare allmänna uppfattningen att ammans sinnesstämning skulle inverka på mjölkens beskaffenhet. Han skriver även att mjölk-surrogat s.s. Nestlés barnmjöl inte borde få ges åt barn under ett år. Några år tidigare hade också den danske doktorn Meyer varnat för bl.a. felanvändning av Nestlés barnmjöl. Sternberg drar sig dock inte för att göra lite reklam för den Soxhletska mjölkapparaten, som enligt honom kunde införskaffas billigt och sparade flaskor och tid. I den finska versionen återfinns även en bild av apparaten samt prisuppgifter över de redskap han omnämner i sin skrift.³⁸

Samma år, d.v.s. 1899 utkom den första inhemska upplysningskriften av en kvinnlig läkare. Karolina Eskelins *Om hygienin i allmogehemmen och späda barns vård*, riktar sig direkt till allmogen och präglas av ett mycket klart och lättfattligt språk. Föreningen Martha, som grundades samma år, stod för utgivningen. Eskelin fäster stor vikt vid hygien och hon menar att inom detta område råder en stor okunnighet bland allmogen, trots att den grövsta formen av vidskepelse försvunnit. Den finska allmogen är dock fort-

³⁶ *Föreläsningar om späda barns vård anordnade af föreningen för barnavårdens befrämjande*, (Helsingfors 1894).

³⁷ Arthur Clopatt, *Om komjolk såsom föda åt späda barn*, (Helsingfors 1893, andra upplagan 1895).

³⁸ Leopold Meyer, *Pienten lasten hoito*, (Helsingfors 1895). Ivar Sternberg, *Späda barns vård. Öfvertryck från "Vårt Land"*, (Helsingfors 1899). Översattes samma år till finska med titeln *Pienten lasten hoito*.

farande undergiven ödet, skriver författaren, och man kan ännu få höra uttrycket "se on niin sallittu" alltför ofta. Eskelin skulle vilja se fönster mera allmänt förekommande i allmogestugor, hon vill ha bort ohyran ur husen, hon önskar att allmogens föda skulle förbättras, att såromskötelsen skall bli mera noggrann och att man ska använda vatten vid rengöringen av hemmen och inte bara torrsopa. Positivt är att den finska allmogen badar ofta. Eskelin anser att orsaken till den stora spädbarnsdödligheten beror på att barnen får fel slags föda och att de matas alltför ofta d.v.s. att de matas ihjäl:

Hvarje gång barnet skriker, det må sedan vara emedan dess magsäck redan är så fylld att det förorsakar plågor och den öfverflödiga födan kastas upp, eller om barnet ligger vått eller illa på något annat sätt, hvarje gång söker modern bokstafiligen täppa till dess mun med bröstet och upprepar detta försök ständigt och jämt, oakadt den lilla stackarn mången gång genom ytterligare skrik och spjånande söker värja sig mot detta onaturliga frestande af dess matsmältningsförmåga.

Eskelin tar i allvarlig ton fasta på problemet och vill få mödrarna att förstå att barnen behöver vila mellan måltiderna. Liksom andra författare påtalade hon samtidigt överdriven amning och avsaknad av amning. Eskelin omnämner också problemet att få mödrarna att påbörja avvänjningen i tid. Endel mödrar ammar sina barn ända till två års ålder och t.o.m. ännu längre. Hon ställer sig också kritisk till att landsbygdsbefolkningen säljer all sin mjölk till mejerier för att få pengar till kaffe, öl och kalja. Som resultat av detta blir barnen oftast helt utan mjölk. Hon förfasar sig även över att nyfödda barn matas med outspädd komjök. Slutligen önskar hon att tuggor, sudd och vaggan helt skulle försvinna. *Om hygienin i allmogehemmen och späda barns vård* är en av de mest färgstarka och klokt skrivna upplysningskrifterna under denna tid, i syfte att få allmogen att förstå att de själva kunde bidra till att spädbarnsdödligheten sjönk. Hon avslutar sin skrift med att säga vad hon tycker om de utländska upplysningskrifterna:

Det går ju icke an att åt en fattig torparekvinna säga, att hon skall koka mjölkblandningen åt sina barn i Soxhlets apparat och servera den vid en temperatur af 38 grader C., eller att värmen i rummet, där barnen vistas, ej bör öfverstiga 18 grader, ej håller att den föda hon tillreder åt sitt husfolk skall vara så afpassad, att den innehåller 130 gram ägghvita, 90 gram fett och 400 gram kolhydrat per dag och person, såsom den vetenskapliga forskningen fastställt behöfvat. Opraktiska och invecklade hygieniska råd gifva allmogen den föreställningen att hälsovården endast är ett herrskapsklassens tidsfördrif, med hvilket fattigt folk ej kunna taga någon befattning.³⁹

³⁹ Karolina Eskelin, *Om hygienin i allmogehemmen och späda barns vård*, (Helsingfors 1899). *På finska Terveystenhoidosta talonpoikaiskodeissa ja pienten lasten hoidosta.*

Elis Lövegren, läkare och bl.a. ordförande för Samfundet Folkhälsan och grundare av dess barnavårdsinstitut, utgav år 1908 *Om barnavård*. Lövegren skriver att det bästa sättet att få bukt med spädbarnsdödligheten är, att sprida upplysning. Han anser att föreningar och kommuner skulle åta sig att sprida kunskap i barnavård genom särskilt utbildade föredragarinnor. I samband med barnens dop skulle man även kunna ge föräldrarna tryckta skrifter i barnavård. I tidigare skrifter har man uppmanat mödrarna att torka barnens munhålor med en linnelapp efter varje måltid för att undvika torsk, men detta bruk avfärdar nu Lövegren som inte bara en onödig utan dessutom en farlig procedur.⁴⁰

Läkaren Georg Mellin skrev 1911 *Vården av små barn*, som utgavs av Sjuksköterskeföreningen i Finland. Skriften användes bl.a. som lärobok för blivande sjuksköterskor.⁴¹ Man tar nu till olika knep för att göra skrifterna mer attraktiva och barnläkaren Armas Ruotsalainen *Pikkulapsi ja sen hoito* från 1915 innehåller t.o.m. fotografier. Ruotsalainen påpekar i inledningen att den höga spädbarnsdödligheten har försakat landet en betydande nationalekonomisk förlust.⁴²

En annan nyhet i utformningen av själva skriften kom i och med den i Rostock verksamme barnläkaren E. Krasemanns *Dibarns- och småbarnsvård i frågor och svar*. Skriften är såsom rubriken ger löfte om, uppbyggd i 600 korta frågor och svar. På frågan om karaktärsegenskapernas eventuella överföring genom ammans mjölk, ges ett definitivt nekande svar. Författaren för också fram grönsakernas betydelse som tilläggskost för småbarn, för att förebygga engelska sjukan. Barnmjölen avfärdas som onödiga. I kapitlet om social barnavård, skriver Krasemann, att botemedlet mot spädbarnsdödlighet är upplysning samt social barnavård i form av statliga, kommunala och privata inrättningar. Det bästa sättet att åstadkomma upplysning om spädbarnsvård bland allmänheten är enligt Krasemann, undervisning i flickskolor och fortbildningsläroverk, utställningar och populära skrifter.⁴³

Med tiden kan man märka nya tendenser i upplysningsskrifterna. De utförliga, propagandistiska beskrivningarna överges allt mer, och i stället fram-

⁴⁰ Elis Lövegren, *Om barnavård*, Hälsovårdsföreningens flygskrifter 17, (Helsingfors 1908).

⁴¹ Georg Mellin, *Vården av små barn*, (Helsingfors 1911).

⁴² Armas Ruotsalainen, *Pikkulapsi ja sen hoito*, (Helsinki 1915).

⁴³ Erich Krasemann, *Dibarns- och småbarnsvård i frågor och svar*, (Helsingfors 1922).

ställer man råden kort, koncist och lättfattligt. Råden och idéerna för bättre spädbarnsvård blir även mera konkreta och sakliga. Man drar sig inte för att kritisera mindre goda skrifter, men inte heller för att göra reklam för endel nyheter. Direkt felaktiga råd, som i viss mån präglade de allra tidigaste skrifterna, rättas till. Omdömet om mödrarna blir också mer sakligt, och de anklagas inte längre så starkt för att i sin okunnighet vara kärlekslösa, oemottagliga för goda råd eller envisa i sin enfald.

Vetenskap och tidskrifter

Spädbarnsfrågor diskuterades på Finska Läkaresällskapets allmänna möten från och med år 1866 och frågan uppmärksammades inom forskningen. En doktorsavhandling i spädbarnsvård skrevs 1864 av Herman Backman. Han behandlar samma ämnen som de samtida upplysnings- och propagandaskrifterna, men i vetenskaplig form. Han redogör för spädbarnsdödlighetsstatistik, gör jämförelser med andra länder och beskriver forskningsläget.⁴⁴

Albert Palmbergs *Barnets vård och näring under den tidigare lefnadsåldern* är inte vetenskaplig, men inte heller en propagandaskrift i vanlig bemärkelse eftersom den är riktad till den bildade kvinnan, till blivande folkskolelärarinnor samt till barnmorskor. Palmberg kritiserar på flera ställen i sin skrift Bednars *Barndietetik*, som några år tidigare översatts till svenska, för att vara alltför vidlyftig, ensidig och avskräckande. Likaså förkastar han Bednars mjölkblandningsregler. Palmberg drar sig inte heller för att ge barnmorskorna en känga för att de inte använder sig av termometer, utan skryter med att de aldrig tar miste på badvattnets temperatur.⁴⁵

Upplysning i barnvårdsfrågor bedrevs även i tidskrifter, som knappast nådde den breda allmänheten, utan riktade sig till personer verksamma inom folkhälsovården. De allra tidigaste artiklarna kunde innehålla felaktiga påståenden och den franske läkaren Revillé-Parises 'En läkares råd' i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, får stå som exempel. Författaren omfattar fortfarande den teori som länge var rådande, nämligen att ammans egenskaper överförs till barnet genom mjölken och amningen. Författaren ger själv exempel:

Diodorus Siculus tillskriver Caligulas grymhet hans ammas vana, att fukta bröstet med

⁴⁴ Herman Backman, *Tieteelliselle kannalle perustettu pienten lasten elanto ja hoito*, (Helsinki 1864).

⁴⁵ Albert Palmberg, *Barnets vård och näring under den tidigare lefnadsåldern*, (Helsingfors 1871).

blod, för att lättare förmå barnet till dess mottagande. Descartes hade hela sin lefnad stor förkärlek för sneglande menniskor, emedan hans amma hade detta naturfel.⁴⁶

Fr.o.m. 1890-talet började artiklar om spädbarnsvård ingå allt oftare i *Tidskrift för Hälsovård*, *Suomen Terveystiete*, *Duodecim* och *Tidskrift för barnmorskor*.

I *Tidskrift för Hälsovård* var bl.a. F.W. Westerlund och redaktören Vilhelm Sucksdorff aktiva som skribenter och upplysningsmän i spädbarnsvård. De redovisar för spädbarnsdödlighetsstatistik, nya metoder för vård av spädbarn och deras sjukdomar samt för nyheter s.s. den Soxhletska mjölkapparaten.⁴⁷ Utländska forskningsrön påverkade artikelförfattarna och en del ville faktiskt förespråka getmjölk framom komjolk, med motiveringen att den finska komjölken var svag till sin konsistens; då man dessutom blandade ut den med vatten, blev den alltför svag som föda för späda barn. Man propagerade för getmjölk också för att den står sig bättre på sommaren, samt anförde att getter nästan aldrig angrips av tuberkulos. Artiklarna byggde på tyska forskningsresultat, och i Tyskland förekom getter mera allmänt än i Finland. Mödrar uppmanas även till återhållsamhet med att kyssa sina bekantas och obekantas barn, eftersom man härigenom kan överföra smitta. En annan artikel ger en liknelse mellan en nybliven moder och en liten flicka med sina dockor; först när den lilla flickan söndrat ett antal dockor, förstår hon sig på att ta vara på de följande. På samma sätt anser artikelförfattaren att en moder experimenterar med sin förstfödda.⁴⁸

Suomen Terveystiete, som utgavs av den finska läkarföreningen Duodecim, innehöll under denna tid också en del artiklar om spädbarnsvård. Redaktören, Konrad Relander, bidrog själv med ett antal, bl.a. med artikeln 'Vuotta nuorempain lasten kuolevaisuus Suomessa', som även publicerades i *Abo Underrättelser*. Han redogör för spädbarnsdödlighetsstatistik i olika områden. I en annan artikel prisar Relander barnmorskornas insatser vid förlossningar och uppmanar varje kommun att anställa en barnmorska.⁴⁹

⁴⁶ 'En läkares råd...', *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 4/1849.

⁴⁷ F. W. Westerlund, 'Om späda barns näring', *Tidskrift för Hälsovård* 4-5/1894. Vilhelm Sucksdorff, 'Födda att i förtid dö!', 9/1894, 'Om sterilisering av barnmjölk', 5/1895, 'Dödsorsakerna i olika åldrar', 1/1896, samtliga i *Tidskrift för Hälsovård*.

⁴⁸ 'Getmjölk såsom näringsmedel för späda barn', 12/1896, 'Kyss ej barnen!', 2/1899, 'Moderkallets ansvar', 6/1899, samtliga i *Tidskrift för Hälsovård*. 'Pienten lasten ravinnosta', *Suomen Terveystiete* 11/1898.

⁴⁹ K. Relanders artiklar 'Miten lapsille käytettävä maito helpoimmin estetään pilau-

Man får nu även en inblick i barnmorskornas arbete, eftersom en och annan representant för yrkeskåren börjar redovisa för sina erfarenheter. En barnmorska som använder sig av signaturen "Kokenut" förargar sig över att barnmorskor kallas till förlossningar i ett så sent skede, att de anländer först när barnet är fött; då barnmorskan skall klä barnet finns det inte ens kläder. I många fall kan det stå en gammal gumma och värma mjölk i sin mun för att spruta den i ett nyfött barns mun. Författaren ger utlopp för sin avsky för denna sed. Då barnmorskan försöker ge goda råd åt den nyblivna modern, kan hon få till svar, att bönders barn inte behöver skötas som herrefolk; så har man gjort förut och det har blivit folk av dem. Författaren förfäras även över den skeva inställningen till den nyföddas kläder: "Akat sanovatkin usein: kukas ristimättömän lapsen päälle paitaa tuppaa, sittenhän se vasta paidan tarvitsee, kun se nimen saa". Hon uppmanar därför alla mödrar till att inte längre följa dessa bakvända seder, utan att istället ha skjortor och mössor färdigt tillverkade före förlossningen.⁵⁰

Uppmärksamheten riktades även mot den artificiella matningen i norra Karelen och på landsbygden i allmänhet. Man blir upplyst om att barnen oftast uppföds med otjänlig föda, och vanligtvis finns ingen mjölk att tillgå under perioden oktober-mars. I stället får barnen dricka hembrygd och svagdricka (sahti och kalja), som förvarats i orena kärl. Det kött man äger i ett hushåll festar man upp på en gång, så att man sedan är helt utan kött i långa perioder.⁵¹ Redaktör Akseli Forsman (senare Koskimies), tog upp problemet med ammor och ställde sig mycket skeptisk till den amningstjänst som en fruntimmersförening i Helsingfors startat. Han befärar att mödrar kommer att lämna sina egna barn att uppfödas artificiellt, för att i stället på förtjänst ge sin mjölk åt andras barn. Han frågar sig också om det finns underlag för en dylik amningstjänst i huvudstaden. Temperaturen i de späda barnens vistelseutrymme uppmärksammades också och varje hem uppmanades skaffa en termometer.⁵²

tumista', 2/1889, 'Vuotta nuorempain lasten kuolevaisuus Suomessa', 1/1890, (ingick även i *Åbo Underrättelser* 23.2.1890), 'Äsken syntynytä lasta kohtaavat vaarat todistuksena lisättyjen kätilövoimain tarpeellisuudesta maassamme', 7/1890 och 'Taudinsiemeniä äidin maidossa', 10/1893, samtliga i *Suomen Terveystoimituslehti*.

⁵⁰ 'Vasta syntyneen lapsen hoidosta', *Suomen Terveystoimituslehti* 3/1891.

⁵¹ Joh. Collan, 'Pienten lasten ruokkimisesta Pohjois- Karjalassa', 4/1889, 'Pienten lasten ruokkimisesta keinotekoisella ravinnolla', 3/1890, 'Lapset maaseudulla', 6/1893, samtliga i *Suomen Terveystoimituslehti*.

⁵² Nils J. Arppe, 'Muutamia näkökohta lasten hoidossa', *Suomen Terveystoimituslehti*,

Duodecim-sällskapet gav också ut tidskriften *Duodecim* och här undersöks bl.a. också de artificiella uppfödningssättens ändamålsenlighet. Man konstaterar att komjölken inte är särskilt bra eftersom den är så svårbehandlad. Barnmjölen är inte heller så bra som reklamen låter påskina, och dessutom är de dyra.⁵³

Barnmorskorna fick vid sekelskiftet sina egna organ, då den finskspråkiga *Kättilölehti* började komma ut 1896 och *Tidskrift för Barnmorskor* 1909. År 1912 behandlade Elisabet Backman barnmorskornas viktiga uppgift att undervisa nyblivna mödrar i barnavård. Hon uppmanar alla barnmorskor att göra besök i hemmen någon tid efter förlossningen för att kontrollera hur de utlärdade råden följs. Hon betonar framför allt undervisningen i renlighet. Författaren hänvisar också till ett par små upplysningsskrifter, som man kan använda sig av för att inhämta ytterligare kännedom i spädbarnsvård, nämligen G.Mellins *Vården av små barn* och E.Lövegrens *Om späda barns vård*. Artikelns avslutas med att framhålla barnmorskornas betydelsefulla ställning inom familj och samhälle, då deras råd och upplysningar kan ha välgörande och uppfostrande inverkan på folket.⁵⁴

Armas Ruotsalainen's *Om späda barns naturliga uppfödning* kom att ge upphov till förargade känslor hos barnmorskorna, då han uttalat sig nedsättande om dem. En insändare i *Tidskrift för Barnmorskor* reagerade mot att han har skrivit att "hjärtlösa barnmorskor" uppmanar mödrar att börja mata barn med flaska då bröstmjölken produceras långsamt:

Barnmorskorna landet rundt ha nog förut att kämpa mot gammal vantro och osunda sedvänjor hos folket; skall nu den smula de lyckats bygga upp helt hänsynslöst rifvas, då deras yrkesanseende på detta sätt af en läkare rakas ned, ty ingen tror väl, att det endast är ifråga om råden för amning, som de förment hjärtlösa och själfkloda barnmorskorna framtråda.

Ruotsalainen försvarade sig med att beklaga att ordet "nägra", i fråga om barnmorskor, hade ramlat bort. Hans avsikt var aldrig att beskylla hela barnmorskekåren för vårdslöshet.⁵⁵

2/1898, Akseli Forsman, 'Imettämisestä ja imettäjistä sananen', *Suomen Terveystieteiden lehti* 11-12/1899.

⁵³ Reguel Löfqvist, 'Uusimmat mielipiteet pienten lasten ravitsemisesta keinotekoisella ravinnolla', *Duodecim* 9/1900.

⁵⁴ 'Något om barnmorskans sociala arbete', *Tidskrift för Barnmorskor*, 3-4/1912.

⁵⁵ 'Något om folkupplysning', *Tidskrift för Barnmorskor*, 1/1914.

Upplýsningens resultat

Under 1800-talet skrevs ett rätt stort antal upplýsningsskrifter i barnavård, främst av inhemska och utländska läkare. En del skrifter var starkt förmanande, andra undervisande och några hade en religiös utformning. Man kan märka en tendens från omfattande och utförliga beskrivningar om några få saker, till mera allmänna beskrivningar om nästan allt som har med spädbarnsvård att göra. Innehållet i upplýsningsskrifterna återspeglar förändringarna i samhället och även läkarvetenskapens utveckling.

Trots en ofta förekommande överdrivet förmanande prägel kan man ge de inhemska skrifterna högre betyg än de utländska. Skrifter av inhemska läkare kunde bäst återspegla problemen inom spädbarnsvården. Man kan därför ställa frågan, om det alls var nödvändigt att översätta utländska skrifter till finska eller svenska. För läkarna utgjorde de säkerligen ett intressant jämförelsematerial för forskningen i spädbarnsdödlighet, men folket i gemen hade knappast något utbyte av dem. En skribent i Aamulehti 1886 ställde med all rätt frågan huruvida allmogen hade någon som helst nytta av att läsa om när och hur de skulle ge sina barn köttbuljonger och ägg, när de inte ens hade tillgång till sådana "lyxvaror".⁵⁶

Upplýsningsskrifterna utgjorde ett viktigt led i kampen mot spädbarnsdödligheten, men det är svårt att bedöma deras inverkan. Det är omöjligt att veta i hur stor omfattning de lästes, ännu svårare att veta hur råden följdes. Spädbarnsdödligheten sjönk parallellt med att upplýsningens verksamheten ökade. Man bör dock vara försiktig med att tillmäta skrifterna samma betydelse som samtiden; kraven på allt flera upplýsningsskrifter avspeglar en tilltro till det skrivna ordets genomslagskraft som inte nödvändigtvis hade verklighetsgrund. Upplýsningsskrifterna talade i mycket hög grad nedåt till allmogen, men av dem framgår också att mödrarna i många fall hyste en större tilltro till auktoriteter i lokalsamfundet och till traditionella metoder än till en beskäftig överhet vars råd ofta måste ha tett sig orealistiska.

Upplýsningsskrifternas genomslag kan inte isoleras från andra faktorer. Läkare, barnmorskor, präster, vaccinatörer, föreningsmedlemmar och övriga aktiva inom folkupplýsningsarbetet gjorde ovärderliga insatser på det praktiska planet. Man måste också beakta det allmänna ekonomiska uppsvinget vid denna tid, social- och hälsovården utvecklades och folkskoleundervisningen nådde allt fler människor.

⁵⁶ *Aamulehti* 63/1886.

Rationalism och glamour

Varuhuset Stockmanns företagsbild på 1930-talet

ANNA FINNILÄ

Varför fascinerar varuhusen? Harrods och Selfridges i London, Tietz i Berlin, Wanamaker i Philadelphia och Marshall Field i Chicago är inte bara kända företag i affärsvärlden, de är också populära sevärdheter i respektive stad. Varuhusidén uppkom på 1800-talet i samband med den industriella revolutionen och den snabba befolkningsstillväxten. Genom att koncentrera försäljningen av olika varor till ett ställe kunde man effektivisera varudistributionen. Kapitalkoncentration och tekniska uppfinningar möjliggjorde stor-drift inom detaljhandeln. Med hjälp av järn- och stålkonstruktioner kunde man bygga väldiga affärspalats, där tekniska anordningar skötte transporten av människor och varor. För att öka omsättningen presenterade man ständigt nya produkter.¹ Modernitet har varit ett centralt tema i varuhuskulturen. Stockmanns varuhusbygge kan ses som ett led i Helsingfors omvandling till en storstad.

I denna uppsats skall Stockmanns företagsbild och inflytande utredas genom att studera själva byggnaden, dess inredning, service och reklam. Målsättningen är att beskriva och analysera företaget Stockmann med hjälp av en tolkande metod samt att med varuhuset som utgångspunkt belysa ett tidsskede.²

¹ Dorothy Davis, *A History of Shopping* (London, Toronto 1966). John William Ferry, *A History of Department Store* (New York 1960). H. Paseradjian, *The Department Store, Its Origins, Evolution and Economics* (London 1954).

² Denna uppsats baserar sig på min pro gradu avhandling i Finlands och Skandinavien historia: *Det stora varuhuset. En kulturhistorisk studie utgående från Stockmanns varuhus på 1930-talet*, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1991.

Från diversehandel till ett modernt varuhus

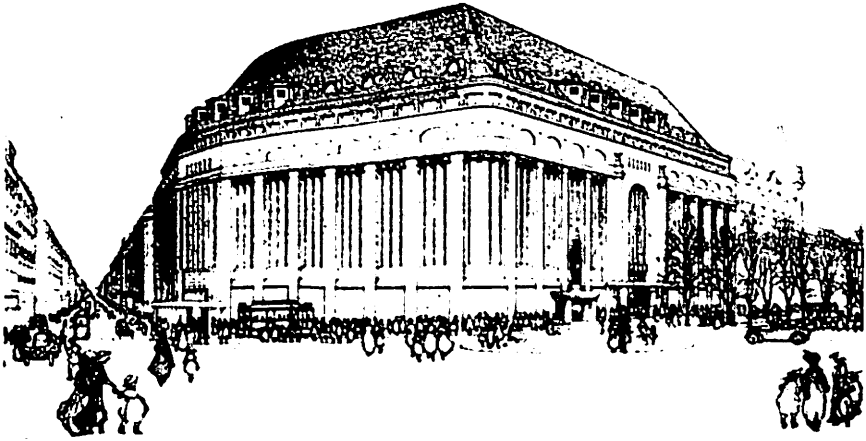
Stockmanns handelshus grundades år 1862, då den i Lübeck födde Georg Franz Stockmann övertog Notsjö glasbruks lilla affär vid Norra Esplanadgatan. År 1880 flyttade företaget till det s.k. Kiseleffska hörnet vid Senatstorget. I den nya affärslokalen arbetade tolv anställda, åtta i butiken och fyra på kontoret. År 1919 blev Stockmann ett aktiebolag och i samband med ombildningen inköptes fyra stora och kända helsingforsaffärer, Nordiska Bosättningsmagasinet, Nordiska Yllevarumagasinet, Albion Lampmagasin och Wiener Möbelnederlaget Rydman & Co. De tidigare ägarna inträdde i varuhusets ledning. Stockmann idkade nu affärsverksamhet på flera adresser, vilket aktualiserade byggandet av ett stort affärskomplex dit all försäljning kunde koncentreras.³

Redan tio år tidigare hade affärsledningen påbörjat planeringen av ett stort och modernt varuhus. Man ämnade utvidga den gamla byggnaden vid Senatstorget, men planerna stötte på motstånd från stadens sida. Området kring Senatstorget blev alltmer ett ämbetskvarter, medan Helsingfors affärscentrum flyttade västerut närmare de viktiga trafiklederna norrut. Mellan åren 1911-1920 lyckades Stockmann förvärva de s.k. Citytomterna, som begränsades av Norra Esplanaden, Hagasunds-, Alexanders- och Henriks-gatan.⁴ År 1915 utlyste företaget en tävling för att få fram skisser till det planerade varuhuset i hörnet av Alexandersgatan och Henriksgatan. Det nya varuhuset skulle till en början byggas endast i två våningar, men konstruktionen skulle vara så stadig att huset senare kunde utvidgas till sex våningar. Fasaderna skulle vara enkla och värdiga samt helst utförda i tegel. Tävlingsritningarna skulle, utöver det aktuella bygget, innehålla en perspektivbild av det slutliga affärskomplexet.⁵ Flere arkitekter lockades av utmaningen att rita landets första stora varuhus och en byggnad med ett så centralt läge. Första priset gick till Walter och Ivar Thomé och Urho Åberg, andra till Sigurd Frosterus och tredje till Eliel Saarinen. Många tävlingsförslag påminde om kända kontinentala varuhus, såsom Wertheim och Kaufhaus des Westens i Berlin. I dessa byggnader förenades palatsarkitektur med en modern kon-

³ Birger Damstén, *Stockmann genom hundra år 1862-1962* (Helsingfors 1961), s. 51, 66, 96-101.

⁴ Damstén, s. 84-87. Sigurd Frosterus, *Ab Stockmann Oy* (Helsingfors 1931), s. 10-11. Hagasundsgatan omdöptes 1928 till Centralgatan och Henriksgatan 1942 till Manerheimvägen.

⁵ Pristävling för arkitekter 1.10.1915, Stockmann museums arkiv (SMA).

Sigurd Frosterus plan från 1917 över Stockmanns varuhus, sett från Studentsplatsen (Finlands arkitekturmuseums bildarkiv).

struktivism. Fasadernas starka vertikala indelning riktade uppmärksamheten på de bärande konstruktionerna, vilket förstärkte byggnadens höjдинtryck. I *Hufvudstadsbladet* ställdes frågan huruvida denna typ av byggnad lämpade sig mittemot det låga Studenthuset, men frågan väckte inte någon större debatt.⁶

År 1917 fick andra pristagaren Sigurd Frosterus i uppdrag att utarbeta de definitiva ritningarna. Frosterus var en man med storstadsvisioner. Han beskrev hänfört i sina essäer expresslokomotiv, ljusreklam och andra moderna fenomen som gav liv, rytm och färg åt de europeiska metropolerna. Dessa element präglade även varuhusen, som blev symboler för det nya storstadslivet:

Vid Leipzigerstrasses mynning ligger Warenhaus Wertheim; helgjutet som medvetet konstverk, än mera beundransvärt såsom ram till det mäktigt pulserande storstadsliv, som bultar i dess arterer mellan väggar av marmor, glas och metall. Här är ändigen det modernarkitektoniska motstycket till romarnas termer och basilikor, till medeltidens kyrkor

⁶ *Hufvudstadsbladet* 15.3.1916.

och katedraler. Fullt så storslaget och skönt samt lika ändamålsenligt; med samma naturnövändighet framsprunget ur behovet.⁷

Rationalism och internationalism präglade även Frosterus förslag till Stockmanns varuhus. I början av 1920-talet var han tvungen att omarbete de varuhusritningar han sammanställt på basen av de vinnande förslagen. Orsaken var dels att Stockmann hade köpt Argos' hus och dels att Hagasundsgatan hade förlängts från Alexandersgatan till Norra Esplanaden. Detta betydde att företaget hade fått ett sammanhängande tomtkomplex på 7000 m² med gatufront åt fyra håll.⁸ Till Frosterus nya ritningar hörde bl.a. en rund centralhall och en skyskrapa i sjutton våningar istället för Argos' hus. I essän *Skyskrapan hägrar* motiverade Frosterus sitt tornförslag bl.a. med att den passade i den "skyline" som Johanneskyrkan, Brandtorner, Stationshus-tornet, Nikolaikyrkan, Nationalmuseet och Berghälls kyrka bildade. Tornförslaget togs inte med i de slutliga ritningarna, men 1929 skrev Stockmanns ledning till stadens drätselkammare att företaget skulle bygga ett tornhus i nitton våningar, så snart de ekonomiska och allmänna förhållandena tillät.⁹ Av de talrika skyskrapeprojekten som planerades i Helsingfors under 1920-talet förverkligades endast hotell Torni 1931.

På grund av de osäkra konjunkturerna beslöt Stockmann att bygga varuhuset i etapper. År 1921 uppfördes en låg basarbyggnad i hörnet av Norra Esplanaden. Den av Frosterus ritade byggnaden var avsedd som en tillfällig lösning, men kom att stå kvar i flera decennier. Byggandet av det stora varuhuset igångsattes år 1925 och redan följande år kunde den s.k. Citybyggnaden i fyra våningar invigas. Helsingforstidningarna välkomnade det nya Stockmann som en sinnebild för ett nytt samhälle. *Svenska Pressen* blickade redan framåt i tiden och redogjorde för det blivande stora varuhusets försäljningsprincip, alla skall förses med allt:

Det förnäma lilla huset vid Senatstorget – vid en plats där landets intellektuella liv pulse-rade starkast – huru tydligt visade det inte genom sitt läge och byggnades yttre karaktär

⁷ Sigurd Frosterus, *Olikartade skönhetsvärden* (Lovisa 1915), s. 49. Jfr Klaus Strohmeyer, *Warenhäuser. Geschichte, Blüte und Untergang im Warenmeer* (Berlin 1980), s. 69. Enligt Strohmeyer stod kyrkobyggnaderna som förebild för 1800-talets varuhusarkitektur.

⁸ Damstén, s. 156.

⁹ Sigurd Frosterus, *Skyskrapan hägrar* (Helsingfors 1922), s. 3. Styrelseprotokoll 7.2.1929, Stockmanns varuhus i Helsingfors.

att den främst var de högre samhällslagren inom befolkningen det främst betjänade, då åter det nya husets stil tydligt beteckna den nya tiden och de nya livsprinciperna.¹⁰

År 1928 fortsatte varuhusbygget i stor skala och dess framskridande följdes aktivt av tidningspressen. Verkställande direktör Arthur Söderholm förstod publicitetens reklamvärde och ställde gärna upp för intervjuer eller försåg pressen med artiklar om varuhusprojektet. År 1928 gjorde Söderholm tillsammans med Frosterus och ingenjör Emil Holmberg en studieresa till ett trettiotal framstående europeiska varuhus för att inhämta kunskap om tidsenlig rumsdisposition, inredning och teknik. Efter resan redogjorde Söderholm i *Hufvudstadsbladet* för de "märkliga nyheter" som skulle införas i det nya varuhuset. Stockmann skulle bli landets första byggnad med rulltrappa, paternosterhiss och sprinkleranordning. Allmänheten upplystes även om de väldiga mängder byggnadsmaterial och arbetstimmar som storbygget krävde.¹¹ Varuhuset framställdes som ett jättelikt maskineri, som hölls igång med hjälp av den nyaste tekniken. Denna förlänade byggnaden en ny tids hemlighetsfulla sagoskimmer.

Den 24 november 1930 var affärspalatset färdigt för invigning. Tidningspressen skrev hänfödda artiklar om stadens nya sevärdhet. Varuhuset representerade det absolut sista skriket både i fråga om inredning, tekniska anordningar och inte minst varor:

Ljus och rymd är det första som slår emot en, då man träder in i Nya Stockmanns, som i dag på morgonen öppnades på fullt allvar. På söndagseftermiddagen hade anordnats en liten förhandstitt för tidningsmän, vilka med intresse togo del av de många tekniska nyheter, vilka introducerats i varuhuset. Detta är redan genom sina dimensioner ett varuhus i kontinental bemärkelse. Tanken svindlar inför utsikten att Sigurd Frosterus hela projekt, alltså även blocket mot Wulffska hörnet, en dag skall resa sig i åtta våningars höjd, liksom den koloss, som nu manar till respekt och beundran. Och dock kan man icke närmelsevis föreställa sig huru väldigt detta affärspalats är, varken då man befinner sig utanför eller innanför detsamma. Förhållandet förklaras kanske delvis av de många syneffekter som tränga sig in på en där, av den silverskimrande skorstenen, som lyser klar och majestätisk [reklampelaren i glas, förf. anm.], samt de starkt belysta entréerna, vilka flankeras av lysande metallbaldakiner, och där inne detta brokiga och dock fascinerande skådespel av vendöser och varor, vilka hägnas av en fantastiskt stor ljusgård.¹²

¹⁰ *Svenska Pressen* 28.4.1926.

¹¹ *Hufvudstadsbladet* 11.8.1928, *Svenska Pressen* 8.10.1930.

¹² *Svenska Pressen* 24.11.1930.

Enligt stadsplanarkitekt Bertel Jung var varuhusbygget en viktig händelse i Helsingfors byggnadshistoria, jämförbar med tillkomsten av stadshuset eller någon liknande publik monumentalbyggnad. Helsingfors hade i.o.m. detta bygge fått ett fast komponerat och enhetligt husblock i stadens centrum. Jung beundrade framförallt varuhusets flärdfria tegelfasad, som gav intryck av äkthet, stabilitet och tyngd – ideala egenskaper i ett solitt företag. Alla var inte lika nöjda med slutresultatet. En del arkitekter kritiserade de kraftiga, dekorerade fasaderna, som inte motsvarade de nya funktionalistiska byggnadsidealerna. Frosterus svarade kritikerna att han ansåg det vara ärligast och klarast att låta de ursprungliga idéerna från 1916 komma fram i det slutförda projektet.¹³ Trots att varuhusbygget fick en delvis föråldrad utformning, så blev det ett monument över den moderna tiden. Med sin rumsdisposition, tidsenliga teknik och sin öppet publiktillvända funktion kom byggnaden länge att framstå som en symbol för modernt storstadsbyggande i Helsingfors.¹⁴

Det nya affärspalatset – en kombination av rationalism och glamour

I varuhusets interiör förenades Frosterus rationella arkitektur med de krav ett effektivt varuhus ställde. I byggnadens inre hade Frosterus eftersträvat en planlösning, som möjliggjorde en stark cirkulation i huset. Kvarterets ore-gelbundna form, en utdragen femhörning, verkade vid första påseendet problematisk. Men Frosterus lyckades utgående från denna form skapa en klar och överskådlig planlösning. Från huvudentrén vid Alexandersgatan löpte ett rätvinkligt huvudstråk genom ljusgården mot hissgruppen och spiraltrapporna, vilka bildade ett centrum för den vertikala rörelsen i huset. Hit ledde vägarna även från de två övriga ingångarna.¹⁵

I det nya varuhuset strävade man till en så stor kundvolym som möjligt. Detta mål skulle man uppnå med hjälp av den nyaste tekniken. Rulltrappan och de fem hissarna förmedlade kundströmmar till de övre avdelningarna i en jämn maskinell rytm, som avspeglade den nya tidens tempo. Hissgruppen i blankpolerad björk och valnöt sköttes enligt utländska förebilder av uniformerade hiss flickor. I sina mörkröda uniformer hörde hiss flickorna

¹³ *Aitta* oktob. 1930, *Hufvudstadsbladet* 15.10.1930, *Arkitekten* 1931, s. 133–146.

¹⁴ Erik Kruskopf, *Finlands konstindustri. Den finländska konstindustriens utvecklingshistoria* (Borgå 1989), s. 135.

¹⁵ Frosterus, *Ab Stockmann Oy*, s. 22–23.

absolut till husets sevärdheter. Hissplattformen var därtill husets centralaste plats och blev snabbt en populär träffpunkt för de besökande. Det mest sensationella sättet att nå de övre regionerna var att åka rulltrappa. Tidningspressen övertygade läsarna att det var både roligt och fullkomligt ofarligt; under de första veckorna fylldes det nyöppnade varuhuset av hundratals ivriga rulltrappsresenärer.¹⁶ Om kunden inte föredrog en åktur, kunde hon välja de gummibeklädda trapporna på vardera sidan av hissarna. För att underlätta orienteringen hade de båda trappuppgångarna målats i olika färger: mättat grönt på parksidan mot Henriksgatan, varm orange mot Centralgatan.¹⁷

Avdelningarna var placerade enligt utländska förebilder på ett för försäljningen fördelaktigt sätt. I första våningen såldes billiga varor som drog till sig de största kundströmmarna, medan dyrare specialartiklar placerats i de övre våningarna. Där fanns även de utrymmeskrävande avdelningarna som i förhållande till golvytan hade en rätt låg försäljningsprocent. Avdelningar med sammanhörande artiklar placerades nära varandra.

En inredningskommitté bestående av fackmän ansvarade för husets inredning. Under studieresor till kontinental varuhus samlade man uppgifter om utrymmesbesparande varuuppställningar samt inhämtade bl.a. idén om den "säljande inredningen". Detta system innebar att varorna var synligt utställda och försedda med tydliga prislappar, så att kunden även utan hjälp av ett biträde kunde gå omkring och bekanta sig med urvalet och förbereda ett eventuellt inköp. På basen av de kunskaper som kommittén inhämtat påbörjades själva planeringsarbetet. Under arkitekt Eskil Jusléns ledning tog man mått på olika varor för att kunna fastställa de rätta dimensionerna för vitriner, diskar, hyllor och lådor. Arbetet följde funktionalismens princip; utrymmet bör gestaltas med hänsyn till dess funktion. Inredningen skulle alltså utgå från själva varan. Bakom planeringen låg också en strävan att standardisera inredningen, vilket skulle underlätta förändringar och utvidgningar i avdelningarna vid förändrade marknadssituationer.

Största delen av husets inredning ritades av arkitekt Werner West och framställdes av Kervo Snickeri. Stockmann hade köpt snickeriet redan 1919, dels för att förse affären med varor och dels med tanke på inredningsarbetena i det planerade varuhuset. Försäljningslokalerna iordningsställdes i

¹⁶ *Astra* 7 (1931), *Hufvudstadsbladet* 24.11.1930, *Svenska Pressen* 24.11.1930.

¹⁷ Frosterus, *Ab Stockmann Oy*, s. 23.

den takt inredningarna blev färdiga. De nya diskarna och vitrinerna var försedda med uppåt avtrappade fack, så att kunden lätt kunde se varorna utan att biträdet behövde plocka fram dem på disken. Enligt utländska mönster låg varorna bakom glas för att skyddas mot damm och för att kunden inte skulle komma åt varorna utan kontroll. Hyllor och vitriner fick tillsammans med varorna utgöra dekorationen i de flesta avdelningar. Väggarna var ljusa och neutrala. Struckaturer, statyer och draperier som hade varit vanliga i 1800-talets palatslika varuhus var nu omoderna och bannlysta. För belysning användes kulformiga armaturer. Liknande hade tagits i bruk i de flesta utländska varuhus. På grund av sin diskreta form drog ljusgloberna inte uppmärksamhet till sig, men spred ett jämnt ljus över försäljningsutrymmena.¹⁸

Inflyttningen i den nya byggnaden medförde en utvidgning av modeavdelningarna. Företaget satsade nu på konfektionsvaror och möbler, vilka dominerade försäljningen i många utländska varuhus. Stockmanns traditionella varusortiment; tyger, järnvaror och husgeråd, hade dock fortfarande en framträdande plats i det nya varuhuset. När man trädde in i varuhuset genom huvudentrén vid Alexandersgatan kom man genast in i husets mest centrala del – ljushallen. Den stora och öppna gården, som omgavs av gallerier i tre våningar, gjorde ett gigantiskt intryck. Här gällde det att koncentrerat ge en bild av varuhusets hela härlighet. Den höga ljushallen erbjöd goda möjligheter för raffinerade dekorationer och fungerade därmed som centrum för olika säsongevenemang. Ljushallens huvuduppgift var att genom glastaket sila dagsljus in i byggnaden. I Förenata Staterna och på kontinenten hade ljushallarna blivit omoderna redan i början av seklet. Affärspalatsen byggdes så höga att dagsljuset inte längre kunde tränga ned till de lägre våningarna. Belysningen sköttes helt med elektriska lampor. Då ljushallarna försvann fick man mera dyrbar golvyta att disponera över.¹⁹ Stockmann förlorade golvyta med sin stora ljushall, men vann samtidigt i överskådlighet.

Trots att Frosterus var emot inredningsdetaljer, som bröt de rena väggytorna, monterades redan 1932 textskyltar på väggpartierna mellan gallerierna, för att ytterligare underlätta orienteringen i huset. De vit- och röd-

¹⁸ Rapport 'Från resan oktober 1929', Ma, SMA. *Personaltidningen City* 1 (1955), SMA.

¹⁹ Kurt Samuelsson, *Nordiska Kompaniet. Historien om ett varuhus* (Stockholm 1952), s. 72–73.

Stockmanns ljusgård omgiven av gallerier i tre våningar (Museiverket, historiska bildarkivet).

målade textskyltarna på finska och svenska gav genast i hallen besökaren en uppfattning var olika varor kunde hittas.²⁰

I själva ljushallen såldes siden- och sammetstyger, damväskor, handskar, strumpor, parfymer, tvålar och övriga kortvaror. Diskar och vitriner var placerade stjärnformigt från hallens mitt mot ingångarna, så att ingenting skulle skymma blicken. I första våningen fanns avdelningarna för skor, linne- och bomulls- och ylleytyger, herrekiperingsartiklar, sötsaker och tobak. Därtill disponerade dotterbolaget Akademiska Bokhandeln ett stort utrymme med fyra skyltfönster mot Centralgatan. Stockmann hade köpt bokhandeln i januari 1930 och därmed förvärvat en bokavdelning, vars like inte fanns i de utländska varuhusen. Alla herrekiperingsartiklar från hattar till skjortor och kravatter var koncentrerade på ett ställe. Klädesplaggen var i princip ordnade så att man passerade dem i samma ordning som man klädde på sig.

²⁰ *Domus* 2 (1933).

Meningen var att upptagna herrar kunde göra sina inköp både snabbt och bekvämt.²¹

I andra våningen fanns avdelningarna för glas- och porslinvaror, husgeråd samt järnvaror och verktyg. Tredje våningen var varuhusets modevåning och kanske den bästa representanten för det nya och tidsenliga på Stockmann. Här fanns avdelningarna för dam-, herr- och barnkonfektion. År 1929 hade Stockmann köpt dam- och herrskräderiet Oy Tailor Ab i syfte att förbättra och utvidga sina konfektionsavdelningar. Man hade sett att befolkningens förbättrade köpkraft tog sig uttryck framförallt i klädkonsumtionen. Den växande konfektionsindustrin inriktade sig på den breda kundkretsen. Massproduktionen sänkte klädernas framställningskostnader, vilket ökade efterfrågan på fabriksstillverkade varor. Klädbehoven differentierades; olika aktiviteter och sysselsättningar krävde sina egna plagg. Producenterna skapade kläder i nya material och traditionella plagg fick en enklare utformning som lämpade sig för industriell framställning.²²

Förutom kläder erbjöd modecentralen även skönhetsvård. I raxsalongen bjöds herrar på specialbehandling såsom: amerikansk rakning och -ansiktsmassage, elektrisk huvudmassage och ansiktsbehandling med ultravioletta strålar. Damfriseringen var Stockmanns verkliga skönhetsinstitut, som erbjöd kunderna alla former av modern skönhetsvård: permanent ondulering, ögonbrynsfärgning, manikyrt, pedikyrt, ansikts- och slankhetsmassage. Enligt en tidningsannons gavs alla behandlingar enligt ”vederhäftigaste och mest hygieniska metod”. På grund av den på 1930-talet mycket aktuella hygienfrågan slog den rent funktionalistiska inredningen bäst igenom i såväl frisersom raxsalongen, vilka båda ställde speciella krav på hygien. De högmoderna inredningarna hade planerats av Margaret T. Nordman, från Stockmanns ritkontor.²³ Mitt emot hissarna i tredje våningen fanns en sodafontän, där kunderna kunde förfriska sig mellan inköpen. Sodafontänen hade ett rikligt sortiment av läskedrycker (däribland Coca Cola), glass, té och bakelser. Då förbudslagen upphävdes 1932 infördes på listan även alkoholhaltiga drycker. Stockmanns *Sherry Cobbler* blev snabbt ett begrepp och ett nytt inslag i varuhusets internationella atmosfär.²⁴

²¹ *Hufvudstadsbladet* 24.11.1930.

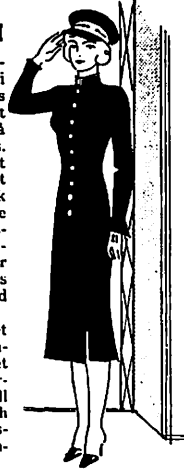
²² Anna-Maija Nylén, 'Beklädnadsindustrin och modet', *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok* (1968), s. 33–37, 47.

²³ Prislister, Ubc, SMA. *Helsingfors Journalen* 19 (1931).

²⁴ Prislister, Ubc, SMA. *Helsingfors Journalen* 7 (1930).

Till restaurangen

På hög nivå . . . det måste man verkligen medge i fråga om Stockmanns restaurang — icke enbart för att den inretts så där oväpnat alltsammans. Märkvärdigt, hur lätt det känns, när man flugit upp i halvt stratosfärisk höjd med den susande snabbhissen från Ljusgården . . . hur väl tillfreds man känner sig där uppe i en proper, vårljus och rymlig lokal . . . bland idel belättna fysionomier! Det har blivit på modet att i Stockmanns Lunchrum låta morgonkaffet sig väl smaka — att varje dag sätta sig nyter till lunchbordet — att nu och då åka upp till Veneskis utmärkte kaffekonsert kl. 2 e. m.

STOCKMANNS Lunchrum och Café

. . . stället där studenterna trivas

Två sevärigheter på Stockmanns: uniformerade hissfläckor och lunchrestaurangen i åttonde våningen (Annons i Studentbladet 4, 1933).

I fjärde och femte våningen såldes leksaker, möbler och inredningsartiklar. Möbler och inredningar ritades av Stockmanns eget ritkontor, som leddes av Werner West. Ritkontoret fungerade som en inofficiell mötesplats, där framträdande formgivare samlades för att diskutera konstindustrins aktualiteter. Under åren 1933–39 var Konstindustrimuseets samlingar utställda i varuhusets fjärde våning. Stockmann-tiden innebar för museet utmärkte besöksiffror: från omkring 5000 de första åren steg antalet 1936 till 11 190, varefter siffran sjönk något.²⁵ Det är svårt att avgöra i vilken mån museet stimulerade försäljningen i varuhuset, men utställningsverksamheten stödde utan tvivel Stockmanns image som främjare av inhemsk industri.

I sjätte och sjunde våningen var gårdssidorna reserverade för Stockmanns verkstäder, medan rummen mot gatan var uthyrda som kontorslägenheter. De uthyrda utrymmen uppfattades som varuhusets expansionsreserv. Till framtidsplanerna hörde bl.a. upprättandet av en livsmedelsavdelning. Till exempel på Nordiska Kompaniet (NK) hade en sådan placerats i fjärde våningen, så att kunderna på väg dit kunde falla för impulsköp.²⁶

²⁵ Kruskopf, s. 135, 169–170.

²⁶ Samuelsson, s. 77.

I åttonde våningen sköttes hela den administrativa sidan av varuhusdriften. Den vanliga kunden kom sällan längre än till expeditionen, där kontorister satt bakom en imponerande lång glasdisk. Själva kontorsrummet var en stor sal med skrivbord för ett trettiotal kontorister. Kring det allmänna kontoret satt prokurister, korrespondenter, överinköpare, reklamfolk m.fl. i sina rum. Inredningen var strikt och saklig, inga bilder, växter eller andra personliga inredningsdetaljer ingick i 1930-talets kontorsmiljö. Endast stora klockor och väggkalendrar prydde väggarna och ökade intrycket av ordning och punktlighet. I åttonde våningen fanns även Stockmanns restaurang, som snabbt blev ett populärt kaffe- och lunchställe. Upp i restaurangen kunde besökaren känna att hon satt i hjärtat av storstaden Helsingfors, vilket Mika Waltari beskrivit i sin Helsingforsroman *Appelsiininsiemen*:

Nuo monet nopeat hissit, niiden uniformukuiset kuljettajatyöt, liikkuvat portaat jotka kuljettivat ihmisiä, hiljainen kiihkeä surina, joka toisinaan täytti kahvilasalin, tunki esiin lattiasta, seinistä, katosta, hänen koskaan voimatta arvata, mitä se oli, kaikki tuo teki sellaisen vaikutuksen kuin hän täällä istuessaan olisi ollut suuressa maailmassa, keskellä liikkettä, toimintaa ja tapauksia.²⁷

Varuavdelningarna utgjorde företagens kärna, men för att locka kunder erbjöd Stockmann dessutom olika former av service, vilket alltid varit en viktig del av varuhusidén. I varje våning kunde man få någon form av specialbetjäning såsom skönhetsvård, sommarförvaring och reparation av vinterkläder, skoputsning m.m. Till kundbetjäningen hörde också varuhusets lunchrestaurang, sodafontän, skriv- och vilorum samt telefoner för interurbana samtal.²⁸ Många kom till varuhuset för att fördriva tiden eller träffa vänner. Stockmann hade således en viktig social funktion som träffpunkt för både äldre och yngre stadsbor.

Förutom service, lockades besökare till varuhuset med olika evenemang. Enligt utländska förebilder ordnades varje vårvinter en stor vit-vecka, då spetsar, bomulls- och linnetyger, borddukar, gardiner, näsdukar och under-

²⁷ Mika Waltari, *Appelsiinin siemen* (Juva 1982, första upplagan 1931), s. 443. De många snabba hissarna, deras uniformerade hiss flickor, rulltrappan som transporterade människor, det lågmälda hetsiga surret, som ibland fyllde kafésalen, trängde fram ur golvet, väggarna, taket, utan att han någonsin kunde ana, vad det var, när han satt där gjorde allt detta ett sådant intryck på honom som om han skulle ha varit i stora världen, i centrum av rörelse, verksamhet och händelser [öf. övers.].

²⁸ *Hufvudstadsbladet* 17.4.1931, 12.9.1931, *Astra* 9 (1934).

kläder såldes till nedsatta priser. Andra årligen återkommande realisationer var bl.a. inventarieförsäljningarna och billighetsmarknaderna, vilka ordnades i syfte att tömma lagren på gamla varor. Varuhuset inbjöd även kända och sakkunniga personer för att presentera olika nyheter. Hushållsskoleföreståndarinnan Anna Langes föredragstillfällen om moderna husgeråd var stora publikframgångar.²⁹ Enligt henne var dylika propagandatillfällen behövliga eftersom husmödrarna och framförallt hembiträderna var mycket konservativa när det gällde kökets utrustning.³⁰ Hembiträdernas misstänksamhet var befogad. I många hem ersattes hembiträderna småningom av hushållsmaskiner.

Från och med början av 1930-talet inledde Stockmann regelbundna mannekänguppvisningar, där säsongens modenyheter presenterades. I en modevisning hösten 1937 visade Stockmann bl.a. fyra klänningar, som i original skulle bäras av Carole Lombard, Gail Patrick, Marsha Hunt och Claudette Colbert i kommande Paramount-filmer. Största delen av klänningarna hade utländska namn, som antydde om lyxliv och äventyr. Nationellt sinnade damer kunde köpa de i Stockmanns ateljé tillverkade klänningarna *Petsamo* och *Koli*.³¹ Kombinationen av nationella och internationella element var utmärkande för hela företagsbilden. Det nya Stockmann ville vara ett modernt, funktionellt och effektivt varuhus, Finlands första affär i kontinental stil, med en internationell atmosfär och service. Men samtidigt ville man betona nationella element och Stockmanns roll som främjare av inhemsk industri.

Varuhuset personifieras i de anställda

Biträdesyrket var inte på 1930-talet något drömyrke, biträdena hade inte samma yrkesstatus som t.ex. kontorister eller banktjänstemän.³² Men bland affärsanställda ansågs stockmanniterna vara en elit och en anställning i varuhuset uppskattades högre än andra biträdesplatser. Varför? På Stockmanns fanns flere statushöjande faktorer: glamourös miljö, fin kundkrets, skolad personal samt kvalitetsvaror. De Stockmannanställda var dessutom stolta över att representera ett traditionsrikt företag som på många sätt var en fö-

²⁹ *Uusi Suomi* 11.2.1931, 25.2.1931, *Hufvudsadsbladet* 4.3.1931.

³⁰ *Reflex* 1936–37, SMA.

³¹ Program för modevisning 8.10.1937, Ubi, SMA.

³² 32 Om ej andra källor anges, baserar sig kapitlet på sju intervjuer gjorda hösten 1990. Intervjuerna SLS 1730, 1991:3–10 förvaras på Folkkultursarkivet.

regångare inom den finländska affärsvärlden. Arbetet i det stora varuhuset var dessutom förknippat med drömmen om storstaden. I varuhuset kunde man bli uppträckt t.ex. för en karriär i affärlivet eller för ett lämpligt giftermål. Ännu på 1930-talet var yrkesarbetet för många kvinnor en övergångsperiod före äktenskapet, som uppfattades som den egentliga försörjningsinstitutionen.

För att bli anställd på Stockmann måste man fylla vissa krav, som belyses av följande platsannonser:

Några duktiga butiksflickor i åldern 14–16 år, från gott hem och behärskande de båda inhemska språken, få plats omedelbart. Anmälan på Stockmanns personalkontor /.../. Några raska, ordentliga ynglingar 15–17 år, från goda hem, få anställning som bud med utsikt till avancemang till försäljare, lagerbiträde eller dyl. Kunskap i båda språken fordras. Personlig anmälan på Stockmanns personalkontor /.../.³³

Biträdena förväntades behärska de båda inhemska språken. Ett trevligt utseende och goda vitsord i flit och uppmärksamhet var till fördel. Även tidigare praktik och försäljningsvana var en merit, men i regel anställdes inte kvinnor över 30 år.³⁴ Önskvärda egenskaper hos ett biträde var: ordningssinne, punktlighet, samarbetsförmåga och empati. Dessa uppfattades som speciellt kvinnliga egenskaper, vilket delvis förklarar yrkets starka feminisering på 1930-talet.³⁵ En annan viktig orsak var att man kunde hålla lönekostnaderna låga genom att anställa ungdom och kvinnor.

Ett nyanställt biträde emottogs av äldre biträden som vägledde i arbetsuppgifterna och det sociala mönstret i huset. Överordnade skulle respekteras och högaktas och varje anställd tilltalas herr, fru eller fröken den och den. Det strikta tilltalssystemet gav den anställda en bild av strukturen i företaget och markerade den egna ställningen i den hierarkiska organisationen.³⁶ Avgränsning gentemot andra förekom på alla plan. Varuhusets 40 avdelningar var placerade i en inre hierarki utgående från de varor som såldes på de olika avdelningarna. Det ansågs finare att sälja t.ex. möbler, silver och parfymmer än vanligare vardagsvaror.

Biträdena skulle med sitt uppträdande och sitt yttre representera företa-

³³ *Hufvudstadsbladet* 22.3.1938, 27.8.1939.

³⁴ Liikeapulainen 1 (1931), *Hufvudstadsbladet* 25.1.1929, Liiketaito juli 1939.

³⁵ Årsberättelser 1929–38, SMA.

³⁶ Jfr Birgitta Conradson, *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*, Nordiska museets handlingar 108 (Arlöv 1988), s. 132.

Den diskreta och sakliga biträdesklädseln från 1930-talet (Museiverket, historiska bildarkivet).

get. I varuhusets reglemente uppmanades personalen att klä sig enkelt men snyggt, vinnlägga sig om en god hållning samt bemöta kunderna med ett vänligt leende. De kvinnliga biträdena var klädda i bruna eller mörkblå dräkter med vita löskragar. Stora smycken eller föreningsmärken var förbjudna. I bröstfickan kunde man ha en vit näsduk, men helheten skulle vara saklig och diskret. Klädseln fick inte dra uppmärksamheten från huvuduppgiften, d.v.s. försäljningen.³⁷ Birgitta Conradson, som forskat i kontoristkulturen anser att kontoristernas diskreta och uttrycklösa klädsel hindrade ett medvetet identitetsskapande via kläder på arbetsplatsen. De anställda skulle i första hand representera sitt företag och genom sin klädsel avspegla ordning och plikt känsla.³⁸

³⁷ Reglemente för personalen 1936, Ubm, SMA. 'Hur kan du göra köpandet till ett nöje för kunden?', föredrag hållet 25.11.1927, Ma, SMA.

³⁸ Conradson, s. 126–128.

Stockmanniterna hade i princip ingenting emot sina arbetsdräkter, som skyddade de egna kläderna från slitage. För butiksflickor och springpojkar som avancerade till biträden var arbetsdräkten ett tecken på en ny status. Den enhetliga klädseln skapade också samhörighetskänsla bland biträdena. På 1930-talet förekom inte samma krav på individualitet som idag.

Den enhetliga klädseln var bara ett av företagets många åtgärder för att stärka sammanhållningen och öka identifikationen med företaget. I personalföreningar och på gemensamma fester förstärktes vi-andan under parollen "Stockmann är de anställdas andra hem, där alla arbetar för ett gemensamt bästa, d.v.s. företagets framgång".³⁹ Traditionellt samlades hela personalen i ljushallen för att delta i en andaktstund på julaftonsmorgonen. Verkställande direktör Arthur Söderholm tackade personalen för det gångna året och betonade att envars insats varit betydelsefull för varuhuset. I personalens ögon var Söderholm en sträng men rättvis fadersgestalt, som höll ett vakande öga över hela varuhuset och denna uppfattning vidmakthölls genom muntliga berättelser.

De anställda förväntades vara lojala och respektfulla mot företaget, som för sin del visade omsorg för personalens välfärd. Till Stockmanns personalförmåner hörde: gratis sjukvård, invaliditetsförsäkring, personalrabatt, lunch till självkostnadspris m.m.⁴⁰ På 1930-talet erbjöd få företag motsvarande förmåner för sin personal.

Parallellt med den familjära bilden av företaget förekom uppfattningen om varuhuset som en rationell maskin, där de anställda var små kuggar i maskineriet. För att upprätthålla ordningen bland en stor personal inrättade Stockmann ett omfattande kontroll- och övervakningssystem i det nya varuhuset. En stämpelklocka registrerade personalens ankomst- och avfärdstider och vid personalingången inrättades en paketkontroll, som uppbevarade de anställdas paket och väskor. Endast sådana privata artiklar, som behövdes i arbetet fick medtagas till arbetsplatsen. Paketkontrollen tog även hand om de varor, som personalen inköpt under arbetsdagen. Genom stickprov kontrollerades att innehållet i paketen överensstämde med en bilagd kassacheck. Många anställda hade därtill en begränsad rörelsefrihet under sin arbetsdag. Biträdena fick t.ex. inte avlägsna sig från sina avdelningar utan tillstånd av

³⁹ VD Arthur Söderholms tal 31.12.1932, Db, SMA.

⁴⁰ Reglemente för personalen 1936, Ubm, SMA. Stadgar för G.F. Stockmanns pensionsfond 1925, SMA.

en överordnad.⁴¹ Förebilderna för personalkontrollen kom från Förenta Staterna och kontinenten, där varuhusen redan några decennier tidigare vuxit till jättelika storföretag med flera tusen anställda. Varuhusens tillväxt hade minskat den enskildes möjligheter till självständigt agerande. Biträdena blev, enligt Klaus Strohmeyer, avpersonifierade delar i varuhusmaskineriet.⁴²

För att ytterligare effektivisera varuhusdriften infördes på Stockmann 1931 en ny bokföring, som möjliggjorde en ingående granskning av lönsamheten på envar av husets fyrtio avdelningar. Det blev teoretiskt möjligt att begränsa lagerinköpen och avdelningarnas utgifter till en viss procent av omsättningen, som erfarenheten visat vara riktig. Med hjälp av denna kontroll kunde man reglera de olika avdelningarnas utgifter samt planera besparingsåtgärder, som var rätt anpassade efter driften. Denna rationalisering ledde inte till personalreduktion, men anställda omplacerades där förstärkning behövdes.⁴³

Från privilegierad lyx till allmänhetens leverantör

Stockmanns kundantal ökade jämnt under hela 1930-talet. Under det första året i nya varuhuset expedierades i medeltal 8 790 kunder per dag.⁴⁴ Kundkretsen på gamla Stockmanns hade främst bestått av Helsingfors-societen, medan kunderna i det nya varuhuset representerade en bredare skala och bland dem fanns alltfler finskspråkiga personer. Helsingfors hade en så liten befolkning, att det nya Stockmann inte enbart kunde rikta sig till en köpstark elit, såsom NK gjorde då varuhuset öppnade i Stockholm 1915.⁴⁵ Stockmann marknadsfördes som hela befolkningens varuhus, där var och en kunde hitta varor i lämplig kvalitets- och prisklass. Det gällde att appellera till en stor kundkrets utan att förlora atmosfären av lyx och värdighet. Kunderna skulle övertygas om att Stockmann inte var dyrare än andra affärer, men att det var finare att handla på Stockmanns. Varuhuset lyckades i denna marknadsföring och upplevde samma fenomen, som Kurt Samuelsson noterat för NK:s del. Kunder från den uppåtsträvande lägre medel-

⁴¹ Reglemente för personalen 1936, Ubm, SMA.

⁴² Klaus Strohmeyer, 'Rhythmus der Grosstadt', Jochen Boberg, Tilman Fichter, Eckhart Gillen (red.), *Industriekultur in Berlin im 20. Jahrhundert* (München 1986), s. 40.

⁴³ Årsberättelse 1932, SMA. Damstén, s. 141.

⁴⁴ Årsberättelse 1932, SMA.

⁴⁵ Samuelsson, s. 17, 112–114.

Nyheter från "stora världen" lockar helsingforsare fram till Stockmanns skyltfönster (Museiverket, historiska bildarkivet).

klassen och den köpstarka arbetarklassen ansåg inte att varuhuset hade blivit billigare eller mer "demokratiskt", utan däremot att de själva tack vare högre inkomster och status kunde börja handla där.⁴⁶

Stockmann uppfattades allmänt som ett svenskt företag, vars kundkrets, personal och framförallt ledning till en övervägande del var svensktalande. Under hela 1930-talet ökade dock de finskspråkigas antal både bland kunderna och personalen. Samtidigt blev Stockmann mån om att vara ett helt tvåspråkigt varuhus, där varje kund betjänades på sitt modersmål. Biträdena skulle vänta att en kund först tilltalade dem eller försöka utröna kundens språk t.ex. genom en bugning, innan de tilltalade honom eller henne. Ifall detta inte lyckades skulle man, enligt reglementet, först tala finska för att det var "folkmajoritetens språk". För att personalen vid kassan och paketeringen genast kunde se, vilket språk kunden talade antecknade biträdena i notans högra hörn ett streck för finsktalande kunder och två streck för svensktalande kunder.⁴⁷ All reklam och skyltning inne i varuhuset samt i

⁴⁶ Samuelsson, s. 116.

⁴⁷ Reglemente för personalen 1936, Ubm, SMA.

skådefönster var på finska och svenska. Varuhuset uttryckte således på många sätt, att det ville betjäna de båda språkgrupperna lika väl.

Företagets budskap gick fram rätt bra, ty under språkstriden på 1930-talet förekom inte någon utbredd bojkott mot Stockmann och varuhuset annonserade även i finsksinnade tidskrifter, såsom *Suomenmaa*, *Suomalainen Suomi* och *Suomen Heimo*.⁴⁸ Å andra sidan hade Stockmann under denna period inga konkurrenter inom varuhusbranschen. Sokos' och Elantos varuhus byggdes först efter andra världskriget.⁴⁹

Trots att finskan fick en allt större betydelse i det dagliga livet på Stockmann behöll varuhuset sin svenska prägel. En orsak var att majoriteten av företagsledningen hade svenska som modersmål. En annan och kanske mer avgörande orsak var, att svenskheten upplevdes som en viktig komponent i den traditionsbevarande och kvalitetsmedvetna bilden av varuhuset.

Den kommersiella konsten i varuhusets tjänst

På 1920-talet utvecklades reklambranschen kraftigt i vårt land. Ordet reklam fick sin motsvarighet i finskans "mainos" och de första reklambyråerna grundades. Modellerna för reklam hämtades främst från Förenta Staterna. I Finland hade Stockmanns varuhus alltid hört till föregångarna inom skylt-reklam och annonsering.⁵⁰ Varuhuset hade en egen reklamavdelning, som ansvarade för husets tidningsannonsering, skådefönster, innedekoration och modeuppvisningar. På 1930-talet infördes en systematisk planering och samordning av reklam och försäljningsevenemang. Annonser och skylt-reklam skulle bereda jordmånen genom att väcka kundens intresse och därefter skulle en gynnsam varuuppställning leda till ett köpbeslut. Man upptäckte att enhetliga försäljningskampanjer t.ex. kring något tema drog mera uppmärksamhet, än en mycket splittrad reklamföring. *Veckans vara*, var en ny försäljningsidé, som Stockmann introducerade på 1930-talet. Varje vecka förde man fram en för säsongen aktuell produkt, såsom slipover, handskar, solglasögon o.s.v.⁵¹ Varuhuset hade fördelen att en enskild annons vanligen gagnade flera avdelningar. Huvudsaken var att locka kunder till själva varu-

⁴⁸ Klippböcker, Uc, SMA.

⁴⁹ Heimer Björkqvist, 'Ut- och inrikeshandel', *Helsingfors stads historia* V:3 (Helsingfors 1967), s. 222–223.

⁵⁰ Tapio Käykkönen, *Mainonnan historia Suomessa*, Markkinointi-instituutin julkaisu n. 80 (Helsinki 1980), s. 19, 35, 52.

⁵¹ *Helsingin Sanomat* 13.3.1933, 26.9.1933, *Hufvudstadsbladet* 2.10.1933.

huset. Man räknade med, att när kunderna väl var inne i ”köpparadiset”, kunde de inte motstå frestelsen att köpa något från husets stora varumängd.

År 1930 var Stockmanns reklamutgifter över en miljon mark, exklusive den reklam som gjordes i samband med varuhusets öppnande. Största delen av summan gick till tidningsannonsering.⁵² Stockmanns annonser kan indelas i två huvudgrupper. Antingen gjorde man reklam för själva varuhuset eller så förde man fram vissa varor. Genom s.k. samlingsannonser med erbjudanden från olika avdelningar kunde varuhuset locka kunder, som hade helt skilda intressen.

När det gällde att vinna nya kundgrupper hade reklamen en mycket stor betydelse. År 1926 uttalade Stockmanns styrelse en förhoppning om att även arbetarpartiets tidningar skulle uppmärksammas, så att varuhuset kunde nå de breda lagren. Som ett lämpligt annonsorgan nämndes särskilt *Suomen Sosialidemokraatti*.⁵³ Dagspressen var för övrigt Stockmanns viktigaste annonsorgan. På 1930-talet annonserade Stockmann nästan dagligen i landets största annonstidningar *Helsingin Sanomat* och *Hufvudstadsbladet*, medan *Uusi Suomi* och *Suomen Sosialidemokraatti* hade varuhusannonser bara ett par gånger i veckan. Annonsvolymen varierade enligt försäljningssäsongerna. Livligast var annonseringen under april–maj och oktober–november, medan sommarupplagorna var rätt tomma på reklam.

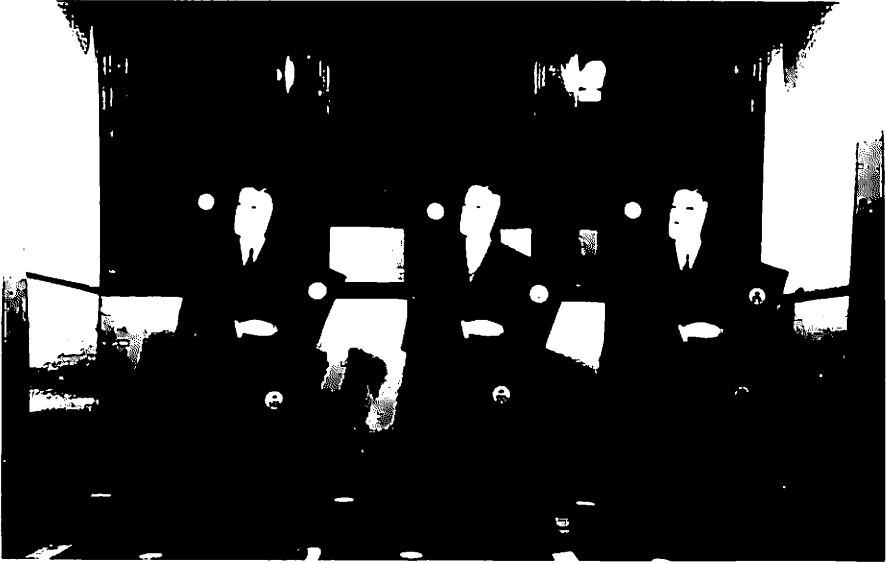
Stockmann presenterade sitt varusortiment också genom egna broschyrer, som ofta var uppbyggda kring något tema: *En orientering inför höstmodet, Två som skall sätta bo...allt för bröllopet och det nya hemmet från Stockmanns*.⁵⁴ År 1936 började Stockmann publicera en egen reklamtidsskrift, som hette Reflex. En liknande tidskrift utgavs bl.a. av NK. Tidskriften bestod av modeöversikter, matrecept, noveller och kåserier, vilka innehöll skickligt insmugglad propaganda för varuhuset. En skribent skrev om friluftslivets fröjder och antydde samtidigt att Stockmann var det rätta stället för inköp av en ordentlig baddräkt. I novellen *Dammet som kom bort* kunde huvudpersonen hålla sig fräsch och trevlig, följa med livet omkring sig och träffa andra människor i.o.m. att hon köpte en tidsbesparande dammsugare och golvbönare.⁵⁵

⁵² Styrelseprotokoll 20.2.1930, Stockmanns varuhus i Helsingfors.

⁵³ Styrelseprotokoll 28.1.1926, Stockmanns varuhus i Helsingfors.

⁵⁴ Broschyrer, Ubk, SMA.

⁵⁵ Reflex 1936–39, SMA. Damstén, s. 233.

En nyhet inom fönsterskyltningen; kläder upphängda på stiliserade figurer i papp (Museiverket, historiska bildarkivet).

Gemensamt för dessa artiklar och Stockmanns annonsering i allmänhet var att olika aktiviteter förknippades med bestämda konsumtionsmönster. Bl.a. hemmets sysslor skulle utföras med en mängd nya varor, som reklamfördes enligt rådande ideal och värderingar. Medelklassfamiljen med sin borgerliga livsstil blev en förebild för alla befolkningsgrupper.

Skyltfönstren fungerade som varuhusets ansikte. I vackra och förföriska inramningar presenterades aktuella varor, som kunde köpas innanför husets väggar. Varje stadsbo fick nu en inblick i hur man skulle vara klädd eller inreda sitt hem om man hade pengar. I motsats till många andra reklamformer kunde skyltfönstren utföra sitt försäljningsarbete dygnet runt. Stockmanns varuhus gick i täten när det gällde att förverkliga de nya idéerna inom fönsterskyltningen. Stockmanns dekorationsavdelning var känd för sin yrkeskunniga personal. Varje dekoratör hade sitt specialområde, en del arbetade t.ex. främst med tyger, andra med ekipering. I det stora skyltfönstret i hörnet av Alexandersgatan och Centralgatan byggde man upp eleganta tablåer, där skyltdockor i aftonkreationer festade i lyxiga miljöer. Här förenades verkligheten och fantasin till en illusionsvärld, som betraktaren kunde

tänka sig in i. Strohmeier kallar också skyltfönstren mycket betecknande för "sagor för vuxna".⁵⁶

Både annonsernas och skyltfönstrens uppgift var att genom en lyckad visuell utformning fånga läsarnas och de förbipasserandes intresse. Varuhusets reklam riktade sig främst till den lägre och högre medelklassen, vilkas drömmar och värderingar fick ge stoff för reklamens utformning. Via tidnings- och fönsterreklamen lärde Stockmann konsumenterna hur de skulle höja eller upprätthålla sin status genom att köpa vissa varor. I snabb takt presenterades nya produkter, som skulle underlätta medborgarnas livsföring.

Det stora varuhuset

Stockmanns stora affärspalats var på många sätt en symbol för en ny tid. Stockmann var ett mycket rationellt företag, där inredning, betjäning och reklam planerats i minsta detalj för att effektivisera försäljningen. Men det var också en glamourös drömvärld och en sinnebild för rikedom och välfärd. Rationalism och glamour förenades ofta till en oskiljaktig helhet. Till exempel en rulltrappa var en teknisk anordning som underlättade cirkulationen av kunder, men också en förtrollande nyhet som drog till sig nyfikna besökare.

Modenyheter förmedlades till allmänheten via en välplanerad reklamföring. Man annonserade flitigt i Helsingfors stora dagstidningar och tusentals personer passerade dagligen varuhusets skyltfönster. Då den höjda levnadsstandarderna ökade köpkraften fann allt flere vägen till Stockmann. Där kunde även en osäker kund följa "massan" och köpa anonymt. Varuhuset blev en betydande rådgivare och smakbildare i stil- och modefrågor. Det lärde konsumenterna att köpa fabriksstillverkade kläder och serieproducerade möbler. Således blev Stockmann en inkörsport till den moderna livsstilen.

Stockmanns företagsbild var mångfasetterad. I varuhuset integrerades familjära värden med rationalism, traditioner med modernitet och patriotism med internationalism. Bakom denna förening av gammalt och nytt kan ses ett försök att motverka misstänksamheten mot massdistributionen. Det gällde också att locka nya kunder till varuhuset, utan att skrämja bort de gamla. I flere generationer har Stockmann format helsingforsarnas uppfattning om ett varuhus och det är fortfarande ett monumentalt landmärke och en sevärdhet i det centrala Helsingfors.

⁵⁶ Strohmeier, *Warenhäuser*, s. 147–148.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Utsädes och boskaplängderna från år 1719

Några rättelser

CHRISTER KUVAJA

Åren 1713–1721 var Finland ockuperat av ryska trupper. Landet indelades år 1714 i en västlig och östlig halva med Åbo respektive Viborg som huvudort. Till den västra halvan fördes dåvarande Åbo och Björneborgs län, Nylands och Tavastehus län samt Österbotten. Både i väster och öster handhades förvaltningen de första åren av det ryska militärbefälet. I västra Finland infördes sommaren 1717 en civilförvaltning och styrelsen lades i händerna på en generalguvernör. Området fick nu namnet Åbo generalguvernement och indelades i fem distrikt, Åbo, Björneborgs, Nylands, Tavastehus och Vasa, vilka leddes av var sin lagman – utom Åbo distrikt som stod under direkt uppsikt av generalguvernör Gustav Otto Douglas.

Den ryska ockupationsarmén i Finland behövde mycket förnödenheter. Enligt tidens sed strävade man efter att försörja trupperna huvudsakligen med det ockuperade områdets resurser. Den ryska armén skaffade sitt underhåll genom att beskatta befolkningen. De första skatterna indrevs redan år 1713 med skatteenheten (ryss)mantal som grund. Varje hemman påfördes en bestämd mantalsandel, vilken fastställdes på basen av utsädes- och boskapsmängden vid hemmanen. Den mantalssättning som gjordes 1713-14 hade dock sina brister, vilka kom allt tydligare fram med åren. Därför ansåg man år 1719 att det var nödvändigt med en revision av mantalen. För att kunna genomföra revisionen insamlade man uppgifter om varje enskilt hemmans utsäde och boskap. Bönderna uppgav själv under ed storleken på sitt utsäde och antalet kreatur för revisionsförrättarna. Fogdar, präster, länsmän och brofogdar kontrollerade de ingivna uppgifterna. Revisionsförrättare i Åbo respektive Tavastehus distrikt var en rysk officer och i de övriga distrikten lagmännen. De insamlade uppgifterna, som samlades sockenvis och distriktsvis, finns bevarade i volymen *Åbo generalguver-*

nements utsädes- och boskapslängder 1719 på riksarkivet i Helsingfors (FRA 7067).

På basen av utsädes- och boskapslängderna har Aulis Oja i sitt verk om jordbruket i västra Finland under stora ofreden, *Länsi-Suomen maatalous isonvihan aikana* (Helsinki 1956) gjort tabeller över utsädets storlek och boskapsmängden i de olika socknarna. Oja har för Åbo, Tavastehus och Nylands distrikts del utgått från de i källan uppgjorda sammanställningarna över socknarnas utsäde och boskap. (För Björneborgs distrikt saknas sammanställningar och för Vasa distrikt finns dylika endast för en del socknar och huvudsakligen gällande utsädet.)

Oja har dock inte observerat att det i sammanställningarna, framför allt vad gäller många socknar i Åbo distrikt, finns felberäkningar. Summorna i sammanställningarna för Åbo distrikt skiljer sig ibland radikalt från de siffror man får om man räknar varje hemmans utsäde och boskap skilt för sig. Nästan alla socknar i distriktet uppvisar någon felberäkning i sammanställningarna. Framför allt ungnöten och fåren är många gånger fel beräknade. I de flesta fall är summorna för låga, men ibland även för höga. Hemmanen var alltså en aning förmögnare än man hittills har trott. Bl.a. fanns det över 2000 får mera i distriktet än vad som uppges i sammanställningarna och i Ojas tabeller. För vissa socknar är också utsädet alldeles för lågt beräknat, t.ex. Nousis och Nummis (S:t Karins).

Även för Tavastehus distrikt finns det en del räknefel, men i de flesta fall är det helt tydligt fråga om misstag. Vad gäller Nylands och Vasa distrikt så är feLEN endast ett fåtal. Aulis Oja har emellertid, förutom att han har förlitat sig på sammanställningarna, även gjort ett annat misstag. Han har nämligen utgått ifrån att det gick 32 kappar på en tunna spannmål, när man i själva verket under den ryska ockupationen räknade med 30 kappar på en tunna. I utsädes- och boskapslängden har man dock för Vasa distrikt räknat med 32 kappar på tunnans, men för enhetligens skull har jag räknat om distriktets utsäde enligt 30 kappar tunnan.

Det är förvånande att det förekommer så stora fel i sammanställningarna för Åbo distrikt, framför allt med tanke på att generalguvernör Douglas själv här fungerade som lagman. Frågan är om felberäkningarna gjordes av misstag eller med avsikt? Ifall sammanställningarna uppgjordes av fogdarna eller länsmännen lutar det starkt mot det senare alternativet. Ändamålet måste då ha varit att lindra böndernas beskattning. Emellertid hade sammanställningarna ingen betydelse när det gällde mantalsfördelningen, eftersom varje hemman först fick en mantalsandel och de sammanlagda mantalen därefter uträknades för hela socknen. Sannolikare är att sammanställningarna uppgjordes av major Anisjkov, som var huvudansvarig för mantalsrevisionen i Åbo distrikt. Antingen var han svag i addition eller också ansåg han det inte mödan värt att vara särdeles noggrann, eftersom sammanställningarna inte var relevanta för mantalsfördelningen. Uppenbarligen brydde sig inte heller generalguvernör Douglas om att granska sammanställningarna. I

Tavastehus distrikt där en rysk officer likaså ansvarade för revisionen förekom det också en del felberäkningar. Detta stöder antagandet att det var de ansvariga revisionsförrättarna som uppgjorde sammanställningarna och att de ryska officerarna uppgjorde dem slarvigare än lagmännen.

I tabellerna nedan är utsädet och boskapen omräknat för de socknar där fel föreligger. För Åbo distrikt har alla socknar medtagna oberoende av om siffrorna överensstämmer med Ojas tabeller eller ej. Det samma gäller för de övriga distrikten beträffande utsädet. Utsädessammanställningarna för Nylands distrikt är dock relativt korrekta (obetydliga fel på några kappar förekommer), varför distriktet har utelämnats. För Björneborgs distrikt där sammanställningar saknas och Oja själv har varit tvungen att räkna utsädet och boskapen utgående från hemmanen, har jag dock varit tvungen att uppgöra nya tabeller över utsädet, eftersom Oja har räknat 32 kappar på tunnan.

När det gäller Åbo distrikt så finns det utsädes- och boskapslängder både på svenska och ryska för alla socknar. Detta har gjort det möjligt att göra jämförelser i sådana fall där siffrorna är otydliga eller andra oklarheter förekommer. För Åbo distrikts del är medeltalet av hemmanens utsäde och boskap uträknat för de olika socknarna. För de övriga distrikten har medeltalet givits endast för hela distriktet.

Spannmålen i tabell I är uppgiven i tunnor och kappar, en tunna = 30 kappar.¹

¹ Texten bygger på min licentiatavhandling "Från plundring till kontribution. Det ryska resursuttaget från Finland åren 1713–21" samt på Oja 1956 och FRA 7067.

Tabell I. Utsädet 1719.

Socken	råg	korn	havre	sammanlagt	per hemman
<i>A. Åbo distrikt</i>					
Bjärnä	324:05	61:20	2:29	388:24	3:08
Halikko	233:23	75:06	11:28	320:27	2:10
Kiikala	93:06	16:14	2:20	112:10	2:10
Kimito	579:00	100:29	20:11	700:10	2:09
Kisko	162:19	30:18	7:26	201:03	2:12
Korpo	81:29	19:26	-:17	102:12	0:20
Lemo	197:10	54:15	4:24	256:19	3:00
Letala	177:14	68:20	4:19	250:23	1:22
Lundo	293:07	47:21	6:06	347:04	2:12
Masku	196:25	44:26	11:06	252:27	2:07
Merimasku	83:03	5:00	—	88:03	2:06
Nagu	132:23	22:27	5:03	160:23	1:16
Nousis	322:06	73:20	14:06	410:02	3:05
Nummis (S:t Karins)	178:17	46:13	4:22	229:22	2:28
Nykyrko (Kaland)	279:12	88:24	16:12	384:18	2:08
Nystad	14:02	6:19	-:17	21:08	1:02
Nådendal	40:15	7:07	—	47:22	1:27
Pargas	391:10	33:24	3:00	428:04	2:07
Pemar	365:23	48:11	2:27	417:01	2:09
Pikis	264:00	34:13	5:17	304:00	2:25
Pöytis	193:29	60:11	22:03	276:13	2:08
Reso	103:03	30:10	3:02	136:15	2:11
Rimito	189:10	20:25	—	210:05	2:12
Sagu	317:06	82:25	11:28	411:29	1:26
S:t Marie	195:02	36:06	3:18	234:26	2:06
S:t Märrens	218:12	60:07	16:00	294:19	1:29
Tövsala	588:08	124:28	—	713:06	3:09
Uskela	280:19	75:08	18:28	374:25	1:27
Verno	565:04	201:13	7:05	773:22	3:04
Virmo	546:24	147:10	12:17	706:21	2:13
Åbo distrikt	7609:06	1727:16	221:01	9557:23	
per hemman	1:26	0:13	0:02	2:10	

Socken	råg	korn	havre	sammanlagt
<i>B: Björneborgs distrikt</i>				
Birkala	144:10	43:24	4:15	192:19
Eura	169:24	64:28	2:22	237:14
Euraåminne & Luvia	148:10	50:08	2:04	200:22
Ilkalis	128:20	71:16	1:07	201:13
Kangasala	274:23	107:23	2:04	384:20
Karkku	72:11	26:27	-:28	100:06
Keuru	38:04	19:22	-:05	58:01
Kjulo	73:25	28:05	2:09	104:09
Kumo & Harjavalta	332:14	108:24	21:03	462:11
Kuorevesi	19:01	9:06	-	28:07
Lappi	49:00	20:01	-:07	69:08
Lembois	114:03	39:23	3:12	157:08
Loimijoki	260:25	106:18	11:22	379:05
Messuby	99:05	39:08	2:17	141:00
Mouhijärvi	104:15	31:07	-:11	136:03
Orivesi	76:24	33:08	1:00	111:02
Punkalaidun	61:01	26:16	5:23	93:10
Pyhämaa	17:08	7:11	-	24:19
Raumo	28:10	5:13	-:09	34:02
Ruovesi	109:25	50:16	-	160:11
Sastmola	6:20	7:00	-	13:20
Säkylä	63:14	27:07	2:19	93:10
Tavastkyro	71:26	34:11	1:10	107:17
Tyrvis	138:26	54:24	2:14	196:04
Ulvby & B:borg och Vittisbofjärd	181:17	112:01	9:09	302:27
Vesilax	99:04	38:21	2:04	139:29
Vittis	376:03	167:15	16:07	559:25
<hr/>				
B:borgs distrikt	3263:12	1335:19	96:21	4695:22
per hemman	1:01	0:13	0:01	1:15

C. Nylands distrikt

Stämmer överens med Ojas tabeller

Socken	råg	korn	havre	sammanlagt
<i>D. Tavastehus distrikt</i>				
Ackas	156:18	52:03	5:21	214:12
Asikkala	56:20	47:15	16:15	120:20
Borgå	253:19	112:06	57:20	423:15
Hartola	75:02	47:25	20:27	143:24
Hattula	97:11	58:08	13:07	168:26
Hauho	183:17	121:00	20:00	324:17
Heinola	24:22	16:09	5:03	46:04
Hollola	180:03	96:02	40:23	316:28
Itis	207:07	117:20	73:18	398:15
Janakkala & Rengo	58:01	37:01	8:19	103:21
Jämsä	74:14	54:09	6:28	135:21
Kalvola	35:04	18:22	5:22	59:18
Kuhmois	29:11	22:08	5:24	57:13
Kärkölä	36:03	20:04	3:21	59:28
Lampis	172:23	95:29	50:10	319:02
Laukas	33:18	18:06	-29	52:23
Loppis	13:18	6:10	1:01	20:29
Längelmäki	67:05	18:20	-16	86:11
Mäntsälä	39:13	20:20	11:01	71:04
Mörskom	79:12	21:10	11:24	112:16
Nastola	49:22	27:25	5:25	83:12
Nurmijärvi	30:09	10:17	1:14	42:10
Orimattila	178:29	41:01	12:16	232:16
Padasjoki	69:27	50:15	25:24	146:06
Pernå	166:03	63:13	28:07	257:23
Pyhäjärvi	8:23	3:19	-20	13:02
Pälkäne	121:06	47:12	19:07	187:25
Sahalax	59:14	24:06	1:18	85:08
Sibbo	47:08	25:03	10:17	82:28
Somero	134:20	56:21	17:14	208:25
Sysmä	90:00	44:14	9:00	143:14
Sääksmäki	141:13	59:22	15:06	216:11
Tammela	239:12	95:13	28:10	363:05
Tusby	19:19	8:17	1:14	29:20
Urjala	117:26	54:07	10:21	182:24
Vänä	42:04	26:22	5:16	74:12
T:hus distrikt per hemman	3390:26 0:22	1641:34 0:11	553:18 0:04	5586:18 1:07

Anmärkning: Oja har räknat Rengo kapell till Vänä, men här har kapellet förts till Janakkala. I Ojas tabell är Nastola, Kärkölä och Heinola räknade till Hollola och Hartola till Sysmä.

Socken	råg	korn	havre	sammanlagt
<i>E. Vasa distrikt</i>				
Ilmola	164:04	111:18	—	275:22
Kalajoki	8:14	24:01	—	32:15
Karleby	28:29	70:27	—	99:26
Kelviå	11:19	25:02	—	36:21
Korsholm	37:00	50:06	—	87:06
Kronoby	23:23	41:20	—	65:13
Laihela	101:21	67:29	—	169:20
Lappfjärd	11:04	8:21	—	19:25
Lappo	115:06	91:08	—	206:14
Lillkyro	56:12	54:26	3:11	114:19
Limingo	2:19	3:08	—	5:27
Lochteå	14:29	22:29	—	37:28
Malax	17:14	22:08	—	39:22
Nykarleby	18:29	16:09	—	35:08
Närpes	21:00	19:10	—	40:10
Pedersöre	34:17	46:13	—	81:00
Pyhäjoki	5:26	12:09	—	18:05
Siikajoki	1:10	1:21	—	3:01
Storkyro	81:20	69:26	—	151:16
Uleå	3:23	5:02	—	8:25
Vörå	58:21	74:11	—	133:02
Vasa distrikt per hemman	819:10 0:13	840:04 0:13	3:11 —	1662:25 0:26
Åbo generalguvernement per hemman				22305:04 1:15

Tabell II. Boskapsbeståndet 1719

Socken	hästar	oxar	kor	ungnöt	får
<i>A. Åbo distrikt</i>					
Bjärnä	96	425	611	396	665
Halikko	105	381	416	292	651
Kiikala	32	75	86	45	81
Kimito	201	440	1135	976	1551
Kisko	50	202	254	178	227
Korpo	132	—	484	100	870
Lemo	55	118	221	141	506
Letala	57	206	220	118	690
Lundo	133	358	388	342	812
Masku	36	166	191	71	626
Merimasku	36	10	65	76	135
Nagu	104	1	347	148	676
Nousis	81	210	261	230	684
Nummis (S:t Karins)	73	120	173	57	254
Nykyrko (Kaland)	85	349	371	238	1107
Nystad	14	12	54	22	65
Nädendal	29	19	52	72	145
Pargas	214	20	497	225	704
Pernar	129	406	451	260	729
Pikis	95	186	289	151	479
Pöytis	89	235	273	192	631
Reso	43	101	121	107	269
Rimito	109	6	288	48	494
Sagu	187	467	696	418	1035
S:t Marie	113	194	268	243	594
S:t Mårtens	87	292	309	225	493
Tövsala	239	110	893	469	—
Uskela	123	428	448	299	752
Vemo	128	516	682	238	2167
Virmo	206	608	721	721	2676
Åbo distrikt	3081	6661	11265	7098	20768

Anmärkning: För Tövsala socken saknas uppgifter om boskapsbeståndet för de enskilda hemmanen. Det verkar dock förvånande att det inte fanns några får i denna socken.

B. Björneborgs distrikt

Stämmer överens med Ojas tabeller

C. Nylands distrikt

Följande förändringar av Ojas tabeller

Socken	hästar	oxar
Ingå	63	
Karislojo	45	
Lojo		311
Nylands distrikt	761	1521

Följande förändringar av Ojas tabeller

Socken	hästar	oxar	kor	ungnöt	får	getter	svin
<i>D. Tavastehus distrikt</i>							
Borgå				1709	2736		
Hartola	159	9	365	255	498	78	205
Hauho							192
Heinola	69	—	132	125	207	45	51
Hollola	215	49	660	974	904	304	390
Janakkala & Rengo	42	60	210	254	205	148	111
Jämsä		68					
Kärkölä	39	8	130	179	199	69	58
Mäntsälä				177			
Mörskom						6	
Nastola	95	13	278	304	384	124	95
Pernå			626	714	1315		
Somero		273	327		685		
Sysmä	121	10	284	256	382	123	155
Sääksmäki		188			421		
Tammela		572		603	1216		
Tusby				62			
Urjala	16	202	233	238	405	125	93
Vänä	28	18	107	131	133	114	101
T:hus distrikt per hemman	3358 0,7	2762 0,6	10764 2,4	12100 2,7	16683 3,7	4020 0,9	4459 1,0

Anmärkningar: Se tabell I, Tavastehus distrikt.

E. Vasa distrikt

Följande förändringar av Ojas tabeller

			kor		får
Socken			494		458
Korsholm			3767		2388
Vasa distrikt					
Åbo general- guvernement per hemman	10015	15025	33383	27700	55855
	0,7	1,0	2,2	1,8	3,7

Tabell III.

Boskapsbeståndet per hemman i Åbo distrikts socknar

Socken	hästar	oxar	kor	ungnöt	får
Bjärnä	0,8	3,6	5,1	3,3	5,6
Halikko	0,8	2,8	3,0	2,1	4,7
Kiikala	0,7	1,6	1,8	0,9	1,7
Kimito	0,7	1,4	3,7	3,2	5,1
Kisko	0,6	2,4	3,0	2,1	2,7
Korpo	0,9	–	3,1	0,6	5,6
Lemo	0,6	1,4	2,6	1,6	5,9
Letala	0,4	1,4	1,5	0,8	4,8
Lundo	0,9	2,5	2,7	2,4	5,6
Masku	0,3	1,5	1,7	0,6	5,5
Merimasku	0,9	0,3	1,6	1,9	3,4
Nagu	1,0	–	3,3	1,4	6,5
Nousis	0,6	1,6	2,0	1,8	5,3
Nummis (S:t Karins)	0,9	1,5	2,2	0,7	3,3
Nykyrko (Kaland)	0,5	2,1	2,2	1,4	6,5
Nystad	0,7	0,6	2,7	1,1	3,2
Nådendal	1,2	0,8	2,1	2,9	5,8
Pargas	1,1	0,1	2,6	1,2	3,7
Pemar	0,7	2,2	2,5	1,4	4,0
Pikis	0,9	1,7	2,7	1,4	4,5
Pöytis	0,7	1,9	2,2	1,6	5,2
Reso	0,7	1,7	2,1	1,8	4,6
Rimito	1,3	0,1	3,3	0,6	5,7
Sagu	0,8	2,1	3,1	1,9	4,7
S:t Marie	1,1	1,8	2,5	2,3	5,6
S:t Märrens	0,6	1,9	2,0	1,5	3,3
Tövsala	1,1	0,5	4,1	2,2	–
Uskela	0,6	2,2	2,3	1,5	3,8
Vemo	0,5	2,1	2,8	1,0	8,8
Virmo	0,7	2,1	2,5	2,5	9,2
Åbo distrikt	0,8	1,6	2,8	1,7	5,1

GRANSKNINGAR

En lärobok i rättens historia

Pia Letto-Vanamo (red.): *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen.* [Finlands rättshistoria i huvuddrag. Från släktväldet till den moderna rätten] Gaudeamus 319 s. Jyväskylä 1991.

Det råder säkert inte något tvivel om att den forskning som är inriktad på rättens (d.v.s. de rättsliga normernas, de rättsliga institutionernas och rättssystemens) utveckling i samhället hör till historieforskningens centrala områden. Å andra sidan kan det inte bestridas att rättshistoria inom den akademiska undervisningen i Finland har varit ett mer markant inslag i utbildningen av jurister än inom utbildningen av historiker. Rättshistoria har av tradition varit ett av de ämnen som man utgått från att envar jurist skall ha en viss kunskap i.

I förordet till den bok om grunddragen av Finlands rättshistoria som Pia Letto-Vanamo har redigerat motiveras bokens tillkomst av behovet att ha tillgång till nytt undervisningsmaterial inom den akademiska utbildningen i rätthistoria. Med beaktande av den faktiska situationen då det gäller denna utbildning förefaller det vara rätt klart att bokens tänkta användningsområde primärt är grundutbildningen av jurister. Den målgrupp som bokens författare har haft i tankarna är alltså i första hand sådana studenter som saknar såväl egentlig utbildning i som intentioner att få allmän utbildning i historia, utöver det som skolan har lärt ut.

Detta konstaterande fungerar som en nyckel då det gäller att förklara vissa av bokens särdrag. Av bokens sammanlagt femton författare har bara en, Heikki Ylikangas, sin akademiska grundförankring inom en humanistisk fakultet – de fjorton andra har fått sin akademiska grundutbildning i juridik. Vissa av de juridiskt utbildade författarna har senare specialiserat sig på frågor som gäller rättens utveckling. I flera fall är det dock klart att författarens intresse för rättshistoria bara utgör ett inslag av flera i en väv som i övrigt omfattar rättsfilosofi, rättspolitik, jämförande rättsvetenskap och positiv rättskunskap. I vissa bidrag blir de andra än de rättshistoriska inslagen mycket tydliga, t.ex. Matti Mikolas bidrag om sociallagstiftningens historia: texten kunde lika väl försvara sin plats i en rättspolitisk pamflett som i en introduktionsbok i rättshistoria.

Att bokens tyngdpunkt medvetet har lagts så att den betonar de juridiska

aspekterna inom rättshistorien framgår mycket klart. Bara få bidrag av bokens sammanlagt aderton innehåller analyser av den allmänhistoriska utvecklingen. Den periodisering som respektive författare har använt sig av är inte (med vissa undantag) en periodisering som har sin bindning till den allmänna samhällsutvecklingen, utan snarare till utvecklingen inom respektive rättsområde. Bidragen är därtill vanligen starkt fokuserade på det som skett i Finland (Sverige-Finland, Storfurstendömet Finland, eller det självständiga Finland). Mer omfattande utblickar till utvecklingen inom Europa – eller bara till andra delar av Norden – hade ofta varit på sin plats.

Att alla av bokens författare inte automatiskt förknippas just med rätts-historia betyder inte att boken klart skulle sönderfalla i två delar: en som skrivits av rättshistoriker och en som skrivits av personer med visst intresse för rätts-historia. Vissa av bokens bästa bidrag är nämligen skrivna av personer som inte i första hand kan betecknas just som rättshistoriker. Till dessa bidrag räknar jag själv de två som skrivits av Aulis Aarnio om arvsordningen med utgångspunkt i jordägförhållandena och om utvecklingen av bestämmelserna om testamenten.

I dessa bidrag lyckas Aarnio ge en god helhetsbild av samhällets ekonomiska politik, av skattepolitiken som en del av denna, av befolkningspolitiken såsom denna utformats framför allt på grund av argument som hänförs till arbetskraftspolitiken och de återverkningar som allt detta har haft för utformningen av bestämmelserna om arv och testamente. I sina bidrag beaktar Aarnio också den maktkamp som funnits mellan olika samhällsgrupper, betydelsen av det politiska intresset för och ansvaret för rikets försvar under olika tider och de varierande ekonomiska konjunkturerna. Aarnio hör därtill till de få författare i boken som i sina bidrag gör exkurser till den romerska rätten och dess betydelse för rättsutvecklingen i Europa, inklusive Finland.

I det förord som redaktören, Pia Letto-Vanamo, har skrivit ingår en deklaration om att boken inte är avsedd att vara en heltäckande framställning om Finlands rätts-historia. Ur förordet kan man också (indirekt) utläsa att bokens uppläggning som en antologi skriven av många olika författare sannolikt betyder att den inte blir särskilt homogen.

Dessa reservationer i förordet bekräftas vid en genomläsning av boken. Av de områden som jag själv saknar i boken vill jag framför allt nämna krigsrättens, den egentliga förvaltningsrättens och kyrkorättens historia. Att boken inte innehåller något bidrag om kyrkorättens historia är kanske allra svårast att försvara, med beaktande av den stora betydelse som detta rättsområde har haft för den allmänna samhällsutvecklingen.

Andra områden har fått en betydligt mer gedigen behandling i boken. Till dem hör straffrättens historia: tre bidrag av Jussi Pajuojä, Jukka Kekkonen och Heikki Pihlajamäki behandlar uttryckligen straffrättens historiska utveckling var till denna berörs också i flera andra bidrag (t.ex. de som gäller processrättens och tjänstemannarättens historia).

Bokens bidrag är i flera avseenden heterogena. Detta beror självfallet primärt på att bokens författare är så många och på att redaktören uppenbarligen har lämnat de olika författarna rätt fria händer att utforma sina bidrag enligt vad de själva har funnit vara ändamålsenligast.

En orsak till bidragens ojämnhet är naturligtvis också att de alla behandlar olika separata "moderna" rättsområden och att dessa utvecklats i mycket ojämn takt. Det är självklart att tyngdpunkten i en beskrivning av t.ex. den sociala lagstiftningens historia eller arbetsrättens historia ligger på den utveckling som har skett efter det första världskriget, medan tyngdpunkten för t.ex. äktenskapets historia måste läggas långt längre tillbaka i vår historia.

Den "lätta" redigeringen av bokens bidrag som redaktören har gjort kan säkert försvaras. I vissa avseenden hade en strängare redaktion i alla fall varit befogad. Som ett exempel kan nämnas de förteckningar över relevant litteratur som fogats till varje avsnitt.

På grund av att de flesta bidragen helt saknar egentliga källhänvisningar (något som kan ifrågasättas, eller t.o.m. kritiseras i sådana fall då bidragen innehåller mer polemiska påståenden, men som i alla fall kan försvaras med bokens karaktär av en introducerande lärobok), kan man sluta sig till att de litteraturhänvisningar som fogats till bokens olika avsnitt närmast är tänkta som anvisningar för den läsare som önskar fördjupa sig i ämnet. Om detta tas som en norm för bedömningen av vilken litteratur som nämns blir i alla fall utfallet av bedömningen rätt tveksam.

Endel litteraturförteckningar finner jag vara goda som rekommendationer för vad en intresserad student kan söka sig till för att fördjupa sin kunskap. Som goda exempel kan här nämnas de som hänför sig till Aulis Aarnios, Anu Pylkkänens, Heikki Ylikangas, Matti Kairinens och Matti Mikkolos bidrag. I andra fall är det svårare att förstå vad en student kan finna i den litteratur som man anvisar. Som en kuriositet, med större betydelse än den som vanligen inbegrips i denna beteckning, kan det nämnas att ingen av de litteraturförteckningar som ingår i boken innehåller en hänvisning till den inhemska lärobok i rättshistoria som senast varit i allmänt bruk vid våra universitet, d.v.s. H e m m e r s rättshistoriska lärobok.

En del av bokens ojämnheter förklaras av att vissa av författarna skrivit sina bidrag om sådana rättshistoriska ämnen som de tidigare har behandlat i doktorsavhandlingar eller i andra liknande akademiska arbeten, medan andra författare påtagit sig ansvaret för texter som behandlat frågor som de tidigare har berört närmast som bakgrund för analyser av positivrättsliga problem.

Till den första kategorin kan man hänföra t.ex. Pia Letto-Vanamos bidrag om domstolsförfarandets historiska utveckling, Anu Pylkkänens bidrag om äktenskapets och förmyndarskapets historia, Markku Tyyniläs bidrag om de centrala statsorganens historia, Jukka Kekkonens bidrag om den ekonomiska lagstiftningens liberalisering under 1800-talet och Lars Björnes bidrag om den utveckling som civilrättens systematik har gen-

omgått. Till den senare kategorin kan man åter hänföra bl.a. Heikki Kullas bidrag om statstjänstemannarättens utveckling, Matti Mikkolas bidrag om sociallagstiftningen och Kauko Wikströms bidrag om inkomstskattens utveckling.

Skillnader mellan de olika bidragen följer också av att vissa av författarna (som Anu Pylkkänen och Pia Letto-Vanamo) har kunnat bygga sin framställning på sådan forskning i primärkällor som de själva gjort tidigare. Andra bidrag håller sig mer till en beskrivning av "de stora linjerna" sådana som de framstår vid läsning av andra rättshistoriska verk.

Vilken är då läsarens största behållning av boken? En läsare med ett allmänt intresse av finsk rättshistoria gläder sig säkert över att ha tillgång till ett nytt, modernt verk som erbjuder allmänna referenser. Användningen försvåras visserligen härvid av att boken saknar ett sakregister. En läsare med ett uttryckligt intresse just för ett visst begränsat område av rättshistorien kan i boken finna inspirerande analyser och t.o.m. ny information. I detta fall begränsas i alla fall bokens bruksvärde av att den vanligen saknar explicita källhänvisningar. Den läsare som får den största behållningen av boken är alltså den som tidigare helt saknar kunskap om rättshistoria. Om denna läsare inte har en viss juridisk grundutbildning, kan han/hon dock känna sig rätt vilsen inför den mur av juridiska uttryck och begrepp som det historiska budskapet ofta döljer sig bakom.

P.O. Träskman

Ingria rediviva

Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (red.), *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. [Ingermanland. Historia, folk, kultur]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 547, 420 s., ill. Helsinki 1991.

Sovjetunionens sönderfall under 1980-talets sista år drog ögonblickligen fram de regionalistiska, anticentralistiska och mångnationella dragen i Rysslands-Sovjetunionens historia. Det etnogenetiska lapptäcket har slitits i bitar. Sovjetunionens "undertryckta folk" har rehabiliterat sig själva, fördömt kommunismen och samlats kring historiska och nationella symbolvärden.

I Finland har man med sympati betraktat de närmaste grannarnas, kare-larnas och ingermanländarnas försök till kulturell pånyttfödelse. Samtidigt inger den politiska framtiden en viss bävan; hur skall de klara sig som minoriteter tillsammans med ryssarna?

Den identitetsskapande verksamheten för de – underförstått – förtryckta

finskbesläktade folken, *heimokansat*, frändefolken, har sedan 1800-talet haft sitt politiska och vetenskapliga högkvarter i Helsingfors. Inom finsk filologi, litteratur och folkloristik har Finska Litteratursällskapet en obruten tradition från Lönnrots och Castréns dagar att bevaka. Det är därför naturligt att sällskapet ställt sig som utgivare för ett stort arbete om Ingermanlands historia, med tydlig strävan att formulera en ny och "fri" historieuppfattning.

Den nynationella väckelsen i Ingermanland räknar sin början med ett specialnummer av den finskspråkiga kulturtidskriften *Punalippu* [Röda fanan] i Petrozavodsk hösten 1987. Ingermanländarnas lidandesväg och deporteringar under Sovjettiden drogs fram i dagsljuset och gav upphov till en ström av aktivitet kring spillrorna – ca 20 000 personer – av det tidigare Ingermanlands finsktalande befolkning i Leningrads utkanter. Lutherska församlingar och kyrkor återupprättades, från Finland organiserades omfattande frivilliga sociala hjälpinsatser och president Koivisto försäkrade ingermanländarna status som "återflyttare" om de ville bosätta sig Finland.

Ingermanland-vågen har fått ett starkt stöd genom det historieverk som Finska Litteratursällskapet utgett 1991. Ett femtontal författare belyser olika aspekter av Ingermanlands historia från förhistorisk tid till 1990-talet. Arbetet har procederats vid universitetet i Joensuu, inom forskningsenheten för finska och östeuropeiska språk och kulturer.

Ingermanlands historia behandlas med tyngdpunkten på den finska, lutherska befolkningsandelens historia och kulturformer, en "urbefolkning" som i miljonstaden St: Petersburgs-Leningrads skugga under 1800- och 1900-talen blivit en marginell minoritet i sitt gamla bosättningsområde från Systerbäck på Karelska näset över Nevan fram till Narva.

Den finska forskningstraditionen har vanligen utgått från Ingermanland som ett *Finlandia irredenta*, en provins som borde beredas beskydd åtminstone i kulturellt avseende. I *Ingermanland. Eine junge Provinz Russlands in Wirkungsbereich der Residenz und Weltstadt St. Petersburg-Leningrad* (1980) har Erik A m b u r g e r anlagt ett annat perspektiv, från den ryska huvudstaden. Det plötsliga behovet att med historiens hjälp i dag skapa en finsk-ingermanländsk nationalidentitet måste väcka många vetenskapliga betänkligheter. Kan en nationell samlingsrörelse ännu underblåsas på 1990-talet med preformerade frågeställningar och tankebanor från 1800-talet? Går ett nationalitets- och stamtänkande alls att projicera på Ingermanland, ett multikulturellt gränsområde med många etniska grupper, sammanlänkade i hårda öden? Det var inte bara ingermanländarna som blev lidande av kollektiviseringen under Stalin eller av Leningrads belägring. Den nu utgivna boken tar fram många av transformationerna i den ingermanländska historien. Tidigare generationer betraktade oftast Ingermanland som ett harmoniskt nästan-finskt Arkadien. Dess historia bestod i kamp mot främmande förtryckare och mot "att sjunka ner i den ryska gyttjan", enligt ett uttalande från år 1919.

Efter freden i Stolbova 1617 blev Kexholms län, Ingermanland och Livland nya svenska gränsländer och föremål för en särpolitik med sikte på en integrering i riket, dels via kyrka, rättsväsende och skatteuppbörd, dels som en militär skyddszon mot Ryssland. De gamla stödjepunkterna Narva-Ivangorod, Jama, Koporje, Nöteborg och Kexholm kompletterades med staden Nyen vid Nevas utlopp 1638/42. Med senare varierande indelningar blev gränsområdet ett generalguvernörskap, från 1629 under Johan Skytte. Kyrklig nyordning, stora skattedonationer och åtföljande reduktioner lades ut över en bosättning, som i mycket bibehöll sin gamla ryskinfluerande lokalkaraktär. Det svenska Ingermanland bestod i omkring hundra år, det ryska har bestått sedan Peter den store. Forskningstraditionen och ett gott källäge har gjort, att den "gamla goda svenska tiden" fått ett relativt stort utrymme i boken, därtill en förståelsefull behandling.

Ingermanlands nya historieverk framskrider kronologiskt. Det inleds med en arkeologisk översikt, skriven av Pirjo Uino med beaktande av både äldre finska och nyare ryska forskningsinsatser. Utgrävda gravfält och boplatser och de rikligt förekommande traditionellt slaviska kurgan-gravarna ger inte tillsvidare entydigt stöd för någon av teorierna om det "ingriska folkets" ursprung.

Heikki Kirkinen fortsätter i sin artikel om Ingermanlands medeltid och tiden fram till 1617 sin från många sammanhang kända diskussion om öst-väst-problemet i Finlands äldre historia. Kirkinen framhåller ödesgemenskapen mellan Karelen och Ingermanland som slagfält i kampen mellan Sverige och Novgorod/Ryssland. Ur de ryska medeltidskällornas bekanta men förvirrande beteckningar för folkstammar, *rus', cud', ves', vod, jem'* etc. extraherar Kirkinen även ett "ingriskt folk". Under sitt ryska namn *izory* omtalas ingrerna i berättelser om "tavasternas" fälttåg 1228. Vid en närläsning av utgivna novgorodiska krönikor och jordeböcker framträder organiserande bygder med församlingar, talrika kyrkor och kloster.

Veijo Saloheimo har utfört en väldokumenterad undersökning av flyttningsrörelser, demografi och kolonisation i Ingermanland under tvärsnittsåren 1623, 1643 och 1675. Inflyttningen från Finland – och flykt eller omvändelse av grekisk-ryska invånare – lade grunden till den etniska och religiösa mosaik med finska enklaver som bestod under århundraden.

Raimo Ranta har i sitt bidrag behandlat förvaltning och rättsväsende från 1617 till 1917. Perspektivet från centralmakten till lokalsamhällets nivå – eller i motsatt riktning – framstår inte helt klart. Trots en bedövande notapparat rör sig Ranta närmast med bekväma normativa källor kring svenska och ryska reformförsök. Förvaltningsapparatusens funktioner belyses närmast genom dess personhistoria.

Kyösti Väänänen behandlar kyrka och skola i det svenska Ingermanland, från 1580-talet till Peter den store. Väänänen, som år 1987 utgett första delen av ett Herdaminne för Ingermanland, skriver koncist och sakkunnigt, med ett grepp som får de ingermanländska särförhållandena att

framtråda mot det övriga riket. Det nya stiftets prästerskap rekryterades från olika håll, de mest kända av superintendenterna, Johannes Rudbeck d.y. och Johannes Gezelius d.y. kom från Sverige.

Max Engmans i sammanhanget alltför korta avsnitt 'S:t Petersburg och Ingermanland' är närmast bara en påminnelse om att S:t Petersburg trots allt var både Ingermanlands och Rysslands huvudstad och av fullständigt avgörande betydelse både för befolkningens utkomstmöjligheter och för dess historiska öden.

Pekka Nevalainen har bidragit med två artiklar, den första om de kyrkliga förhållandena 1704–1917 och den andra om Ingermanland under 1900-talet. På 1920-talet beräknades ingermanländarna ännu uppgå till ca 138 000. Mellan åren 1929 och 1939 deporterades eller fängslades omkring 50 000, som kulaker, nationalister eller klassfiender. Under krigsåren, medan Ingermanland maldes sönder vid Leningsgrads belägring, evakuerades 63 000 till Finland. Vapenstilleståndets villkor 1944 förutsatte att alla sovjetmedborgare som under krigsåren med tvång överförts till Finland skulle utlämnas. Därtill tolkades avtalet så, att övriga efter frivillig anmälan till myndigheterna skulle ges rätt att återvända. Hotelser från kontrollkommissionen och löften om att få resa tillbaka till hemtrakterna gjorde att över 54 000 ingermanländare återvände kring årsskiftet 1944–45. Resten av de krigsevakuerade valde oftast flyktvägen västerut till Sverige.

Leo Suni och Toivo Flink företräder den redan förgångna glasnosternas första intresseväg bland f.d. sovjetiska historiker för tidigare förbjudna studieområden. De behandlar ingermanländarnas öden under kollektiviseringens och deporteringarnas tragiska år, med utnyttjande av frisläppt material från f.d. sovjetiska arkiv.

Hannes Sihvo, professor i litteraturhistoria i Joensuu, har under många år gjort en värdefull insats för att leda de mångskiftande Karelentressena in på vetenskapliga vägar. Han har medverkat som författare eller utgivare i en mängd Carelica-verk. I den nu aktuella boken skriver han varmt och initierat om Ingermanland i litteraturen. Påfallande många romaner och memoarer med ingermanländska motiv har utgetts av ingermanländare på svenska i Sverige. Sihvo avslutar boken med att problematisera ingermanländarnas identitet i historiens korsbelysning. Den *Anschluss* av de lutherska, finsktalande ingermanländarna till dagens Finland som pågår är igen ett steg vidare i den nationella identitetens former – för bägge parter.

Ovanstående kommentarer behandlar närmast de historiska uppsatserna i Ingermanland-verket; därtill ingår materialier om bl.a. den rika folkdiktningen, etnografi och språk. Boken har ett sobert och tilltalande yttre, med väl valda illustrationer och kartor, återgivningen i tryck är dock inte alltid den bästa. Mycket korta resuméer ingår på svenska, tyska och ryska. Källhänvisningar och litteratur för samtliga bidrag är samlade i slutet av boken. De ger en god möjlighet att jämföra de olika författarnas arbetssätt och akri-

bi. Redaktionen har inte förenhetligat boktitlar o.dyl., translittereringen av ryskan i namn och bibliografier har mängder av små fel. Är det slarv eller brister insikterna i språk och sak?

Rainer Knapas

Källor till Karelen historia

Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta – Istoriia Karelii XVI–XVIIvv v dokumentakh. Koordinatorer Heikki Kirkinen & A.S. Zherbin. 625 s. Joensuu-Petroskoi 1987.

Trods denne vigtige kildepublikation først sent er kommet til redaktionens kendskab fortjener den at blive gjort bekendt for tidsskriftets læsere. Der er tale om et finsk-russisk samarbejde der har taget sigte mod at publicere kilder af jordebogstype, dækkende det område af Karelen der indgik i den del af det s.k. Votskaia piatina (femtedel) der, efter at det blev afstået til Sverige i 1617, blev til Kexholm len. De russiske forskere har i bogen publiceret et hidtil uudgivet jordebogsmateriale fra tiden før den svenske besættelse af området, der skete i forskellige tempi i perioden fra slutningen af 1580erne; mens deres finske kolleger har udgivet materiale fra den tid da området var i svensk besiddelse. I den russiske del indgår dog også materiale fra de s.k. lopske pogoster (storsogne) der lå nord og øst for Votskaia piatina og som efter 1617 forblev i russisk besiddelse.

Området blev først beskrevet i jordebogsform, efter at Novgorod i 1478 havde mistet sin selvstændighed og var blevet underlagt Moskva. For at forhindre en fremtidig opblussen af novgorodsk separatisme iblandt det hidtil statsbærende Novgorod-aristokrati besluttede Moskvas storfyrste, Ivan III, at tvangsforflytte Novgorod-adelen til områderne omkring Moskva og erstatte den med en tjenestadel fra det central- russiske område. For at organisere denne mægtige operation blev de første jordebøger (Pistsovye knigi) anlagt tilsyneladende i 1480erne. Disse er ikke bevaret bortset fra enkelte fragmenter og forarbejder, men omtales som det *gamle dokument* (staroe pis'mo) i det næste sæt jordebøger, der blev anlagt i tidsrummet 1495–1505. Her finder vi for første gang det centrale Novgorodområde opdelt i 5 dele (piatiny), hvoraf Votskaia piatina omfattede et område, strækkende sig fra Novgorod mod nord, op mod den Finske Bugt og derfra grænsende til Sverige og svenske interesseområder.

I forskellige sammenhænge er Jordebøgerne fra 1495–1505 fuldstændigt publicerede. Den del af området, der også omfattes af nærværende udgivel-

se, var den tidligst (1851) og dermed dårligst publicerede del. Den del, der omfattede det senere Kexholm len, tiltrak sig imidlertid tidligt finske forskeres interesse og dannede i 1906 grundlag for en doktorsafhandling af J. W. Ronimus, og han udgav i samme år en oversættelse heraf: *Novgorodin vatjalaisen viidenneksen henki- ja verokirja v. 1500* (Joensuu 1906, der altså i modsætning til hvad titlen antyder kun omfatter en meget lille del af Votskaia piatina). Såvel afhandling som udgave er nu forældede – udgaven, der alene byggede på den nævnte ganske amatør-mæssige og fejlfulde russiske udgave, var det i og for sig allerede i 1906, hvilket blev påpeget af P. Tokka (*HArk* XXVI, nr. 7). Ikke desto mindre er Ronimus' oversættelse en af de mest anvendte kildepublikationer og man kan formode, at det netop er dennes geografiske afgrænsning, der også har bestemt omfanget af den nye udgave, der således heller ikke inkluderer de sydligere pogoster på det Karelske Næs.

I 1539 blev der anlagt en ny jordebog over Votskaia piatina. Den omfatter dog kun den nye tjenesteadels jorde og medtager sandsynligvis derfor ikke de nordligste pogoster. Dele af denne bog blev udgivet i 1930, men ikke den del der omfatter Kexholms len. Den udgives nu omfattende Gorodenskii, Sakul'skii og Rovduzhskii (Räisälä, Sakkola og Rautu) pogoster (ss. 19–51).

En ny jordebog blev anlagt i 1568 (den kan også i litteraturen ses dateret 1564) og publiceres som bogens andet dokument (ss. 52–178). Udgaven omfatter de samme pogoster som jordebogen fra 1539 samt i tilgift Salmis pogost og Kexholm by selv med Suvanto taipale (Svanskii volocheck). Denne jordebog adskiller sig fra de øvrige ved at indeholde en vurdering af de enkelte jordes bonitet.

Disse to jordebogsfragmenter udgør tyngdepunktet i bogens russiske del. Men derudover udgives en kort skattebog over de lopske pogoster fra 1587/88 (ss. 179–85). Tekstens egen rubrik adskiller sig fra den udgiverne har valgt og lyder *Spisok s knig vottschie piatine dikie lopi z[bo]ru gosudarevym dannym ...*, hvilket interessant nok viser, at området nu administreredes sammen med Votskaia piatina, hvilket ikke tidligere synes at have været tilfældet.

Endelig publiceres to s.k. Kontrolbøger (*Dozornye knigi*). Den ene over alle de lopske pogoster fra 1597 (ss. 186–233). Den anden over et enkelt område (*Shueretskoi volosti*) inden for disse pogoster fra 1598 (ss. 234–42).

Til alle udgivne tekster hører en indledende men ikke – som de egentlige indledende tekster ellers – oversat håndskriftsbeskrivelse. Da jeg selv for en del år siden har arbejdet med en del af de anvendte håndskrifter kan jeg konstatere, at hvor jeg har notater og udskrifter er såvel beskrivelse som udgave præcise.

Den russiske del afsluttes med to personregistre. Først et nummereret register over jordbesiddere (både personer (347) og institutioner (11)); dernæst et andet register over personer der repræsenterer det administrative

apparat, hvilket er særdeles nyttigt. Ligeså nyttig er den forklarende ordliste over administrative termer m.m., der desværre heller ikke er oversat. Der er desuden et stedregister, men det er anbragt sidst i bogen sammen med stedregisteret til den finske del. Disse er dog ikke sammenarbejdede, og stednavne i russisk sprogform er således ikke er identificeret med stednavne i (svensk-)finsk sprogform. For det egentlige udgivelsesarbejde med de russiske kilder svarer G. M. Kovalenko og I. A. Cherniakova.

For det finske (svensksprogede) materiale svarer Veijo Saloheimo. I publikationen indgår 4 enheder. 1) Manttaledh aff Kexholms Lhänn pro Anno 1590 (ss. 265–74); 2) Ödes Register opå the Kirckior Cappell gelder, Clöster Miöll och stamp quarnar som tilförende hafua waridh brukadh och ähre nu öde udi Kexholms Län på Anno 1590 (ss. 275–82); 3) Käkisalmen läänin maakirja 1618 (ss. 283–387); samt 4) Kexholms läns Jordebok 1631. Kexholms Närre Lähn (ss. 388–567).

Udover den rene tekstudgave er der kun en to sider stor, finsk og russisk indledning til samlede finske del. Der er altså ingen separate beskrivelser af håndskrifterne som i den russiske del.

Skønt det finske bidrag optager et større sideantal er den russiske del langt mere tekstmættet og indeholder betydeligt flere informationer. Det finske materiale er således opstillet i tabelform mens det russiske er trykt i løbende tekst, således som det også forefindes i håndskriftsmaterialet. Den større tekstfylde i den russiske del fremgår også af at stednavneregistret her til må optage ikke mindre end 39 sider hvor det finske klares på 18 sider. Disse to stednavneregistre afslutter den samlede udgave.

Anmelderen har selvfølgelig ikke kunnet undgå at undres over at de russiske registre er blevet placeret to forskellige steder i bogen. Om det er sket for at skjule, at den finske part ikke er gået tilværks med tilsvarende grundighed og har udfærdiget et personregister, skal ikke kunne siges. Men man må da være taknemmelig over at der altså er russiske personregistre, og så ellers bladre den finske del igennem for det tilfælde man finder det interessant om der noget sted skulle bo en Bertill Bojar, eller hvor der måtte bo en Hämmäläinen etc.

At der er lagt mindre arbejde i den finske del ses også i den korte litteraturliste (s.262), hvor det – skønt den kun omfatter 7 titler – ikke er lykkedes at gengive den finske koordinators, Heikki Kirkinens, to titler korrekt. I stedet for *Karjala idän ja lännen välissä* I–II (1970, 1976) finder vi første bind under forkert år (1974) mens bind 2 alene anføres med undertitel og omtrentlig udgivelsesår: ”Karjala taistelulenttänä, Helsinki 197..”! Endelig er den finsksprogede indholdsfortegnelse ufuldstændig netop for bogens finske indhold, så man må ty til den russiske for at se hvilket finsk materiale bogen indeholder.

Selv om fuldstændige kildeudgaver principielt må foretrækkes fremfor en fragmentarisk som den foreliggende, – idet mange kildeinformationer kun lader sig tolke korrekt på grundlag af et korrekt samlet overblik over kildens

oplæg –, så må den her anmeldte udgave alligevel hilses med glæde. Det er ikke realistisk at forvente en snarlig komplet udgave af fx den store jordebog fra 1539. Bortset fra en udgave af denne må en tidssvarende nyudgave af jordebogen fra 1495–1505 under alle omstændigheder stå øverst på ønskelisten. Informationsmængden i denne er nærmest udtømmelig, ikke blot for den tid den dækker, men den belyser også strukturen i jordbesiddelse og de sociale forhold under Novgorodrepublikkens sidste tid. En udgave af denne jordebog, hvoraf klart fremgår, hvad forskellige hænder har skrevet og hvad der er tilføjet af senere hænder mens jordebøgerne endnu var i brug, skulle yderligere udvide informationsmængden. Således skulle de tilføjelser, der oplyser os om at lokaliteter på nu finsk område i 1500 fik skattefrihed som følge af tidligere svenske overfald, og som i den nu eksisterende udgave har medført fejldatering af det samlede jordebogsmateriale, da kunne ses i deres rette sammenhæng.

John Lind

Kungarnas och krigens ofrånksomliga relevans

Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Studia Historica Upsaliensia 161. 304 s. Uppsala 1990.

Michael Roberts, *From Oxenstierna to Charles XII. Four Studies*. Cambridge University Press. IX + 203 s. Cambridge 1991.

En stor skara elever kan vara mer till välsignelse än belastning för en professor. Sven A. Nilsson lyckades från sin lärostol i Uppsala samla sina elever till projekt och koordinera deras arbetsinsatser utan att ta död på disciplinernas vare sig originalitet eller kreativitet. Det sagda gäller inte minst storprojektet "Sociala och statsfinansiella problem i 1600-talets svenska samhälle" som startade 1965 med nyfikenheten riktad mot förutsättningarna för krigspolitik, krigsfinansieringen och de sociala verkningarna av stormaktskrigen. Som emeritus har Nilsson hållit forskarången uppe bl.a. som central gestalt i olika projekt. Med klädsam men överdriven anspråkslöshet tonar han i den bok som här skall uppmärksammas ned sin insats i olika sammanhang till ett "medverkat i".

Sven A. Nilsson har under titeln *De stora krigens tid* gett ut sammanlagt elva uppsatser som på ett enda undantag när har varit publicerade tidigare under perioden 1968–1989. En uppsats som han publicerade på engelska med anledning av Nya Sverige-jubiléet 1988 har nu getts funktionen av

summary. Den tidigare icke publicerade uppsatsen 'Krigsmakt och agrar struktur i den äldre Vasatidens Sverige' är ett föredrag från 1989 utgående från Nilssons bok *På väg mot militärstaten* från samma år. Uppsatserna består dels av specialstudier baserade på primärkällor, dels av sammanfattningar av forskningsläget och (del)synteser. Värdet av *De stora krigens tid* ligger inte enbart i att centrala uppsatser ur Nilssons produktion nu finns lättillgängliga. I en inledande sammanfattning utvecklar han nämligen sitt syntesbygge mot allt större bredd och konsistens.

Tack vare den av Nilsson inspirerade och ledda kollektiva forskarattacken från Uppsala mot kunskapsluckor, bräckliga konstruktioner och förhastade slutsatser gällande stormaktstidens statsmakt och samhälle kan han nu teckna en ny bild som inte lämnar mycket kvar av den gamla. Så är t.ex. adeln som grupp inte längre "alla skurkars skurk" i det stormaktstida samhället. Det har visat sig att man helt enkelt har skällt under fel träd ända sedan ståndsstridens dagar på 1600-talet. Såväl skattebönder som skattefrälsebönder framstår i forskningens nuljus som en relativt gynnad grupp, och "adeln riskerade att också den hamna bland de utsugna". Statsmakten – även i form av en "regerande oligarki" – kunde nämligen också "vända sig mot de samhällets övergrupper, vilkas intressen de ur andra synpunkter kunde väntas tillgodose". Genom reduktionen och indelningsverket – inkapabelt att rädda en bondefrihet som aldrig var hotad – fick mängden bonde en ny herre som visade sig vara mindre flexibel än den gamla.

Nilsson opererar med ett "långt" 1600-tal, från 1550 till 1721. Det var kriget och de militära kraven som omformade det tidigmoderna svenska samhället. 1500-talet var en tid av utveckling, en tid av "på väg mot", men det var under Gustav II Adolfs ledning som den svenska militärstaten etablerades. Nilsson lyfter fram Gustav II Adolfs krigsfolksordning från början av 1620-talet som det centrala programdokumentet.

Militärstaten var växande krav på befolkningen och en utbyggd kontrollapparat. Tre var de pelare som höll militärstaten uppe, nämligen kyrkan, krigsmakten och den utbyggda byråkratin. Militärstaten var i sin omätlighet både en resursslukande Gargantua och en informationsuktande Storkvisitor. Den bestod under de olika regimer som följde efter Gustav Adolfs tid, nådde sin fulländning under det karolinska enväldet och levde vidare under frihetstiden. Den möter enligt Nilsson i renodlad form i Sverige.

Nilsson skriver om "denna så kusligt väl uppbyggda statliga och kyrkliga kontrollapparat", men den svenska militärstatens undersåtar var ändå inte kuvade till total underdånighet. Nilsson framhåller tvärtom hur kontrollsystemet inte fungerade klanderfritt, uppmärksammar den lokala motmaktens uttrycksformer och ansluter sig med vissa reservationer till dialogteoretikerna i fråga om relationerna mellan centralmakt och lokalsamhälle.

Rikets maktgeografi intar en undanskymd plats i den Nilssonska syntesen. Militärstaten var inte omnipotent, men nog lika skrämmande formidabel för alla överallt. Det finns med avstamp i Nilssons syntes orsak att i det

fortsatta kunskapsökandet problematisera skillnaden mellan militärstaten – eller maktstaten om man så vill – som ambition och program och som social realitet i olika regioner.

Den förmåga att skriva texter med en enorm informationstäthet som Nilsson besitter bör olämpligen lämnas okommenterad. Hans texter innehåller sällan eller aldrig redundant information. I all synnerhet hans synteser måste läsas i dämpad takt och med pauser för eftertanke. En enda genomläsning är sällan tillräcklig. Nilsson avslöjar en viss fäbles för "nära nog" konstruktioner när han sammanfattar. Så stod Gustav Adolfs tid för en "nära nog bottenkrapning av resurserna" (s. 173) medan Axel Oxenstierna med RF 1634 skapade "den byråkratiska statens nära nog självstyrande system" (s. 263). Recensenten må tillåtas ett försök i samma genré som avrundande omdöme, förslagsvis: Lätt omtumlad och nära nog övermått på insikt men aldrig besviken eller tomhänt lägger läsaren Sven A. Nilssons pennas alster ifrån sig.

*

Historikerns väg till sin specialitet kan ibland vara entydigt osannolik. Kännaren av svensk tidigmodern historia Michael Roberts har nyligen med spjuverglimt i ögat beskrivit sin väg till historia och enkannerligen svensk sådan¹, en utvecklingsgång som inte har något som helst med det självfallna att skaffa. Den unge brittiske akademikern ville hitta en nisch i form av ett udda område. I valet mellan polsk och svensk historia blev en weekendbekantskap med *Teach Yourself Polish* och motsvarande skrift om svenska språket en utslagsgivande erfarenhet.

Hans första arbete, nämligen översättningen av Nils Ahnlunds *Gustav Adolf den Store* till engelska som utkom 1940 gav en fingervisning om vad hans främsta insats inom forskningen skulle bli, nämligen sammanskri- varens och tillgängliggörarens. Tjänstgöring för British Council förde honom till Stockholm och Sverige redan på 1940-talet. Föredragsturnéer gav honom goda chanser att bekanta sig med landet och folket. Hans första egna arbete om svensk historia, *Gustavus Adolphus*, kom 1953 och har följts av många andra böcker.

Det är Michael Roberts förtjänst att det internationella forskarsamfundet har en mycket bättre möjlighet att bilda sig en uppfattning om tidigmodern svensk historia än om dansk eller norsk. Det började tydligen med tiden iritera Roberts att han inte tillräckligt ofta hade gjort historikerns tempeltjänst i arkiven. Hans strävan att bli kvitt stämpeln "not an archive historian" resulterade 1980 i boken *British Diplomacy and Swedish Politics, 1757–1773*.

¹ Michael Roberts, "Retrospect", Bengt Ankarloo m.fl. (red.), *Maktpolitik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad* (Lund 1991), s. 1–26.

I det internationella forskarsamfundet är Roberts', namn oupplösligt förknippat med den teori om en militär revolution i Europa 1560–1660 som han lanserade i sin installationsföreläsning vid Queen's University i Belfast 1955. Teorin har diskuterats, kompletterats och reviderats men har varit av stort värde i utforskandet av krigsmakternas och krigets roll i det tidigmoderna samhället.

Roberts gav 1991 ut *From Oxenstierna to Charles XII* som innehåller fyra längre av honom skrivna uppsatser. Av dem har tre varit publicerade tidigare. I den första, ursprungligen publicerad i *Scandia* 1982, behandlas Axel Oxenstiernas verksamhet i Tyskland 1633–1636. En uppsats om Karl X Gustavs rådsrelationer är nyskriven, medan Roberts', studie av samme regents utrikespolitiska målsättningar ingick i *Karolinska Förbundets Årsbok* 1989. En avslutande uppsats om mystiken, kontroverserna och tokstoligheterna kring dödsskottet vid Halden 1718 trycktes i den sistnämnda tidskriftens årgång 1981–82. Ovanstående utförliga presentation kommer sig av att Roberts när han anger i vilka tidskrifter uppsatserna har ingått underlåter att redovisa årgång.

En välo. erad gäst ser ibland det som stannfågeln missar. Roberts framhåller i inledningen till uppsatsen om Oxenstierna två uppenbara brister. Den ena är det faktum att utgivningen av Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling som inleddes 1888 inte har kunnat slutföras på den inte alltför ringa tidsrymden av hundra år. Dokumentpublikationer underlättar arbetet för historiker som skriver om svensk historia i Norden, men är mikrofilmningen till trots något av en existensbetingelse för dem som arbetar på stort geografiskt avstånd från Sverige. Uppsatserna i *From Oxenstierna to Charles XII* har Roberts genomgående skrivit på basen av dokument i källpublikationer och befintlig forskningslitteratur. I en av dem tvingas han mot sin vilja inskränka sin analys till att omfatta de rådsprotokoll som finns publicerade.

Att utgivningen av centrala dokumentpublikationer stampar på stället eller avancerar i en takt som får snigeln att framstå som en sprinter kan rimligen inte kallas annat än en felprioritering vid fördelningen av de allmänna medel som är tillgängliga för historisk forskning. Historiker verksamma i den gamla östra riksdelen som hävdar likhet i bördor och rättigheter i det dåtida riket har orsak att ställa sig frågan om ansvaret för detta missförhållande helt kan anses vila på forskningsinstitutioner i det nuvarande "Rest-sverige".

Den andra bristen som Roberts pekar på är att Oxenstierna inte getts en fullständig biografi. Nils Ahnlunds som slutar vid Gustav II Adolfs död är enligt Roberts "a heroic torso". Som Roberts mycket riktigt framhåller kom Oxenstierna att få en maktposition inom storpolitiken som ingen annan svensk har haft. I det svenska statslivet blev rikskanslern "in all but name the effective ruler of his country". I uppsatsen följer Roberts Oxenstierna i hans omöjliga uppgift i Tyskland och Europa, nämligen att samla och hålla samman den evangeliska sidan samt att tillgodose svenska intressen vad gäller

säkerhet, kompensation och en hedersam avveckling av engagemanget i trettioåriga kriget. Det betyg som Roberts med stor tydlighet tilldelar Oxenstierna är fullt av höga siffror, men består inte av idel tior.

Roberts skriver politisk historia i en mycket traditionell tappning. Gamla och halvt bortglömda problem får nytt liv i hans texter. I uppsatsen om Karl X Gustav och rådet går Roberts in i en problematik som aktualiserades av *Stellan Dahlgren* på 1960-talet, nämligen kungens maktambitioner och -utövning. Dahlgren betonade den kungliga makttillväxten på bekostnad av rådets och riksdagens inflytande och hur Karl X Gustav hotade spränga det politiska systemets ramar. I den motbild som *Ulf Sjödell* gav (1966) betonas däremot det pragmatiska samarbetet och målkonsensusen mellan kungamakt och råd.

Efter en ingående diskussion placerar sig Roberts någonstans mellan dessa båda poler i ett spänningsfält. Den kungliga maktutövningen höll sig enligt honom gott och väl inom systemets ramar, och det återstår att bevisa att Karl X Gustav närde en längtan till kunglig absolutism. Förhållandet mellan kungamakt och råd var inte problemfritt, man samarbetade men intresse-sammanfallet var ingalunda totalt. Det anmärkningsvärda är enligt Roberts att en latent konflikt inte blev akut.

En nästintill osannolik forskarmöda har i tiderna lagts ned på att klarlägga olika aspekter av svensk utrikespolitik under stormaktstiden. Arkivslitet har gett oss ingenting mindre än ett berg av gedigna men ofta mördande tråkiga undersökningar. Roberts trivs bland allt detta tryck och lyckas tack vare sin elegant förda penna väcka intresse för en så hopplöst otrendig fråga som drivkrafterna bakom Karl X Gustavs utrikespolitik. Stod han för en omprioritering i det att han i planering och krigföring aldrig glömde Ryssland som rikets huvudfiende?

Roberts svar blir överraskande nog att kungen var en utrikespolitisk gambler. Hans utrikespolitik tycks sakna konsistens: "There was an improvisatory, incalculable side to it". En sådan agent passar illa i historikers föreställningsvärld. En av branschsynderna är som bekant att historien görs lite väl städad. Artikeln blir en nyttig påminnelse om den städse närvarande risken av överrationalisering med förträngning eller total förnekelse av infallets och improvisationens möjlighet.

Hösten 1718 trängde den svenska huvudarmén in i Norge. Under belägringen av Fredriksstens fästning vid Halden träffades kungen den 30 november av en dödande kula. Det uppstod genast rykten om mord, att kungen föll för en lönnmördares kula. Frågan varifrån och av vem det dödande skottet avlossades har aldrig upphört att fascinera, och Karl XII:s grav har öppnats fyra gånger. Roberts har läst den omfattande litteraturen kring Karl XII:s död som en detektivroman med den sista sidan utriven. Han noterar att diskussionen på 1950-talet dog ut i utmattningens tecken och vill med sin sammanställning ge den det gravöl den är värd. Roberts firar litet förhastat. Den sista sida han saknar finns sedan 1988. Då publicerade nämli-

gen Gunnar Grenander sin studie² enligt vilken kungens huvud av allt att döma genomborrades av ett druvhagel från en av fiendens kanoner. Som en utomstående betraktare redan på 1780-talet framhöll är detta det mindre tilltalande alternativet eftersom det strider mot människans undermedvetna behov av korrespondens – ett extraordinärt liv får inte ha ett simpelt slut.

I den avslutande uppsatsen om Karl XII kan Roberts inte hålla inne med slängar till metod- och teorifierade svenska historiker som inte hinner forska och skriva p.g.a. att de är så uppslukade av diskussioner om hur historien skall skrivas. Sådant som inte kan kvantifieras, Karl XII inbegripen, intresserar inte. Roberts, kritik saknade inte udd i början på 1980-talet, men i dag känns den nattstånden. Sifferfreaksens tid är sedan länge förbi, och individen har förunnats comeback i svensk historia och med honom även de krönte hjässorna – med eller utan kulhål. Det finns ett sug efter tillgänglig historia i dagens Sverige och historikerna håller på att vakna till insikt om att det är de som skall – och kan – skriva den. Solen skiner och de första humlorna visar de andra hur man utövar flygandets omöjliga konst i vad som är Den Svenska Historiens och kanske också de svenska historieforskarernas vår.

Nils Erik Villstrand

Bondesjälvstyrelsens former

Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850*. Bibliotheca Historica Lundensis 71. Lund University Press. 380 s. Lund 1992.

Sockenstämmorna började få den form vi känner som organ för lokalt självstyre på 1700- och 1800-talen i och med att prästerskapets privilegier av år 1650 fastslog att man skulle börja hålla församlingsmöten för att förvalta kyrkans medel och egendom. Sockenstämman var då ett lokalt organ som koncentrerade sig på skötseln av församlingens ärenden. Under det följande seklet fick sockenstämmorna en världslig karaktär och utvecklades i många fall till en kanal för bondesjälvstyre.

Denna förändringsprocess i sockenstämmornas verksamhet är det stora

² Gunnar Grenander, "Karl XII:s död – Ett ögonvittnes berättelse bekräftas", *Meddelande XXXXVIII från Armémuseum* (Stockholm 1988), s. 65–80.

temat i Peter Aronssons doktorsavhandling *Bönder gör politik*. Han delar skickligt upp sitt ämne i deltemata där han granskar sockenstämman som social arena och arena för maktutövning. Hans undersökningsområde är tre småländska församlingar Bergunda, Öja och Älmeboda. Öja och Bergunda, vars liv länge dominerades av en herrgård, var små tätt bebodda församlingar, medan Älmeboda var rätt stor och glest bebodd, men med en betydligt större totalbefolkning än de två andra.

Aronsson visar hur sockenstämmans kompetensområde vidgades under 1700-talet och hur dess uppgifter fick en allt världsligare karaktär i samma takt som bönderna fick större inflytande över dess beslut. Medan sockenstämmornas centrala uppgift under 1600-talet var att sköta om församlingens materiella angelägenheter blev stämman fram till mitten av 1800-talet ett organ som svarade för församlingsmenighetens "socialvård".

Utvecklingen gick emellertid inte överallt i samma takt eller riktning. Såsom Aronsson påvisar varierade böndernas förmåga att påverka beslutsfattandet kraftigt också i församlingar som låg intill varandra. Det berodde i hög grad på kyrkoherdarnas varierande förmåga att samarbeta med bönderna. I konfliktsituationer var det ingalunda alltid kyrkoherden som fick överhanden. I Bergunda påverkades böndernas inflytande av herrgården som dominerade beslutsfattandet vid stämmorna. Aronsson påvisar även att t.ex. befolkningsstrukturen och bebyggelsens soliditet och placering inom församlingen var av betydelse för den praxis i fråga om kampen om makten som utformades vid sockenstämmorna.

Förtjänsterna i Aronssons avhandling består dock inte enbart i att han klart påvisar det specifika i utvecklingen på lokalnivån, utan han försöker också knyta sina resultat till diskussionen om hur den historiska utvecklingen skall tolkas samt till aktuella teoretiska utgångspunkter. Enligt min mening har han lyckats väl. Aronssons inledande kapitel om avhandlingens metodiska och teoretiska utgångspunkter är intressant och kan rekommenderas som inspirationskälla för envar som bedriver historisk forskning om en problematik som tangerar relationerna mellan lokalt och generellt. Jag koncentrerar mig också i fortsättningen på en presentation och bedömning av dessa utgångspunkter.

I sin dryftning av problematiken rörande lokalt och generellt stöder Aronsson sig på Eva Österberg som definierar samfund med hjälp av begreppet interaktion. Med interaktion avses de former för växelverkan genom vilka människorna står i kontakt med centralmakten. Som lokalsamfund definierar Österberg den helhet som tillsammans deltar i diskursen med centralmakten. Det här sättet att definiera lokalsamfund har i Finland använts av Nils Erik Villstrand i hans färskas doktorsavhandling om utskrivningarna under 1600-talet. Definitionen är visserligen problematisk eftersom olika samtida diskurser i många fall anknyter till områden och populationer som endast delvis sammanfaller. Trots det erbjuder den en fruktbar utgångspunkt för forskning rörande relationerna mellan den lokala

nivån och statsnivån. Aronsson ger också helt motiverat i sin avgränsning av lokalsamfundet den regionala aspekten en central ställning.

Aronsson försöker bygga upp en dynamik i forskningen rörande lokalsamfundets och statsnivåns historia kring *Karel Kosíck*s begrepp praxis. Han indelar sätten att förklara historisk förändring i tre kategorier. I den första framförs faktorer som befolkningstryck, ekonomisk tillväxt och produktionssätt, t.ex. feodalism, som strukturella förklaringar. Som en motvikt ser han ett förklaringsätt där enskilda aktörer, såsom de makthavande eller allmogen, utgör förklaringsgrunder utan strukturell rationalitet. Enligt Aronsson kan praxis förena dessa utgångspunkter till en tredje infallsvinkel, som påvisar att båda hör samman i något slag av dualism. I denna förklaringsmodell ses händelserna på lokalplanet inte enbart som uttryck för en ekonomisk struktur eller statliga krav, men de kan inte heller granskas som de "fria" aktörernas verklighet.

Aronsson granskar sockenstämman som lokalförvaltningens sociala arena via *Jürgen Habermas* offentlighetsteori. Enligt Habermas hade det privata och offentliga ännu inte differentierats i den feodala offentligheten, vilket särskilt framgår inom herrgårdsekonomin där feodalherren direkt utövar sin makt över allmogen. I detta perspektiv växer den borgerliga offentligheten fram som en motpol till den feodala. Härvid blir frivilligheten att ordna relationerna inom privatlivet en central faktor, den ekonomiska aktiviteten ökar informationsbehovet och de sociala relationerna formas mellan parter som åtminstone formellt intar samma ställning utan att den ena genom sin auktoritet kan underkiva den andra. Aronsson sväljer inte Habermas premisser som sådana utan kommer med reservationer, närmast med hänvisning till de speciella förhållandena i Sverige.

Inom forskningen rörande den lokala självstyrelsen kan man urskilja två tolkningssätt. Den utgångspunkt där sockensjälvstyrelsen ses som ett slags fördemokrati kallar Aronsson konsensusinfallsvinkeln. Största delen av den lokalhistoriska forskningen följer denna tradition. *Jan Lindgren* och *Bengt Sandin* har däremot sett lokalförvaltningen närmast som en organisation för centralmaktens kontroll. Aronsson placerar sig även på denna punkt mellan tillspetsningarna och visar med sitt material från lokalplanet, att bönderna, staten och kyrkan riktade olika förväntningar och varierande tryck på sockenstämmorna. Inom ramen för de lokala särförhållandena kunde sockenstämman utnyttjas av alla parter.

Det som enligt min mening saknas i Aronssons avhandling är en dryftning av sockenstämmans förhållande till andra former av lokalt självstyre, t.ex. tingen där nämndemännen hade en stor betydelse särskilt inom lokalförvaltningen under 1600- och 1700-talen. Den här sidan lämnas åt sidan med endast lakoniska konstateranden. Aronsson blir dock på många punkter tvungen att tangera sådana former av beslutsfattande där bönderna vara centrala, men som låg utanför det officiella förvaltningsmaskineriet. Allmogens besvär utgjorde i synnerhet under 1600-talet en sådan form för påver-

kan som klart framhäver strukturerna inom konfliktrelationer. Aronsson förbigår dylika system med konstaterandet att de var en mindre organiserad form av interaktion och avstår från att diskutera detta närmare. Lösningen kan förvisso motiveras med att ämnet avgränsats till sockenstämmorna och med att framställningen redan nu fått ett stort omfång.

I början av 1600-talet fanns en strävan att ställa allmogens besvär under förvaltningens kontroll. Besvären fick framföras till riksdagarna endast vid de valmöten där riksdagsmännen utsågs, varvid de underställdes landshövdingens kontroll. I verkligheten gick det inte till på detta sätt utan de bönder som kommit i konflikt med överheten reste direkt till kungen med sina besvär. Det här fortgick trots att kungen i början av 1680-talet försökte begränsa strömmen av supplikanter genom det s.k. sollicitantplakatet.

De som gick till kungs var inte alltid enskilda bråkmakare i konflikt med godsägaren, utan bakom dem kunde finnas en grupp om tiotals bönder, ibland en hel socken. Aronsson lyfter inte alls fram frågor som t.ex. hur dylika manifestationer organiserades. Utanför den officiella lokalförvaltningens former förekom enligt hans infallsvinkel inga särskilda rörelser. Ändå är det känt att bönderna i samtliga nordiska länder, Ryssland och på många håll i Europa haft för vana att fatta beslut i frågor rörande dem själva och deras opinionsyttringar vid "inofficiella" sammankomster utanför den offentliga lokalförvaltningen, t.ex. på kyrkbacken.

Aronsson letar efter lokalsamfundets inre dynamik och beslutsformer med utgångspunkt i begreppet kommunalism som lyfts fram av Peter Blickle. Det avser böndernas uppfattning om den inbördes jämlikhet som hörde till deras samfund och som byggde på självorganisering. Enligt kommunalismens idé betonar böndernas världsbild samfundet, samhörighet och "det gemensamma goda". Enligt Blickle är den kommunalistiska organisationen en förutsättning för böndernas politiska aktivitet på samhällets andra nivåer.

I likhet med många andra generaliserande karakteristiker av bondesamfundet är Blickle kommunalism-begrepp på många punkter svårt att passa in på de svenska böndernas livsform under 1600- och 1700-talen. Det har emellertid en kärna som kan göras till utgångspunkt för konkret forskning och som kan lyfta fram sådana former av samarbete mellan bönder som inte uppmärksammas av en forskare som i den förvaltningshistoriska traditionens anda strikt orienterat sig mot undersökningar av organisationer.

Kimmo Katajala

Borgare och borgerlighet i blickfånget

Martin Åberg, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 3. 292 s. Göteborg 1991.

Omvandlingen av 1800-talets borgerskap till en klass har inte framstått som en central frågeställning inom den socialhistoriska forskningen vare sig i Sverige eller Finland. I båda länderna har man länge koncentrerat sig på att i första hand utreda hur arbetarklassen uppstått och omformats och i detta sammanhang också mera allmänt prövat klassteoriernas allmängiltighet. Under den senaste tiden har det emellertid i Sverige utkommit flera undersökningar i vilka borgerskapet stått i blickfånget och av dessa är Martin Åbergs avhandling helt uppenbart en av de mest ambitiösa. Åberg undviker inte stora frågor, utan strävar till att i en och samma undersökning granska borgerligheten både som en fråga om klass och ideologi. Hans klassanalys berör inte heller enbart ekonomiska eller sociala strukturer, utan inbegriper också borgerskapets självförståelse, klassideologi och livstil.

Det är klart att en så här mångfasetterad problemställning bäst anläggs på ett distinkt avgränsat forskningsobjekt. Åberg fokuserar inte heller sin analys på hela Göteborgs borgerskap, utan på dess industriidkande kretsar mellan åren 1855 och 1897 – vilket innebär c:a 5 % av hela det samhällsskikt som definieras som borgerskap. Författaren motiverar avgränsningen med att det var just bland företagarna som emancipationen från ståndssamhällets korporativa bindningar var tydligast. Hans explicita målsättning är att bland industriföretagarna finna en Schumpetersk kärngrupp av entreprenörer, innovatörer och nydanare.

Denna konkreta och utifrån betraktat klart avgränsade grupp erbjuder även perspektiv, som kan förbli ouppmärksammade i klassanalyser på makronivå. Till undersökningens bästa sidor hör m.a.o. att Åberg har funnit samfund av mer inofficiell och privat natur, som blivit negligerade inom tidigare mera konventionell forskning. Åbergs borgerskap består inte enbart av affärsidkande män i offentliga maktpositioner. I hans undersökning framträder det även i skepnaden av familjer, släkter, fadderskapsförhållanden, frimurar- och punschbrödraskap samt i invecklade nätverk av skuld- och egendomsrelationer. Enligt detta synsätt kan den borgerliga familjen vara ett mer fruktbart och verkligt uttryck för borgerligheten än den enskilda borgaren.

Dessa utgångspunkter ger djup åt Åbergs analyser. Genom att kombinera t.ex. fadderlistor, olika matriklar, folkbokföring och taxeringslängder står han för ett väl avvägt pionjärbete. Speciellt lyckad är hans utredning av makten i dess olika former. Fullmäktigebeslut förklaras t.ex. mot bakgrun-

den av det maktbruk som utövades via inofficiella sociala nätverk. Den enskilde borgarens intresse ansågs på ett självklart sätt sammanfalla med stadens, dess invånares och t.o.m. hela rikets bästa. Enligt författaren var legitimeringen av denna ambivalenta konstellation ett centralt drag i den borgerliga ideologin. Idealbilden av en osjälvisk och filantropiskt agerande företagare var en viktig del av företagarnas gemensamma klasskänsla. Det var naturligt att tänka att medborgarens politiska inflytande korrelerade med hans ekonomiska samhällsposition.

Författaren frågar sig framförallt vad det innebar att vara borgerlig. Han beledsagar läsaren från borgarhimmets vinkällare till fullmäktigesalar och privatklubbarnas kabinett. Med hjälp av bouppteckningar beräknar han systematiskt företagarfamiljernas tavel- och bokförråd samt antalet pianon. Enligt Åberg var de kulturella koder som framträdde i heminredningen överraskande enhetliga trots att företagarna hade ytterst olika bakgrund och ekonomiska tillgångar. Han anser att man genom hemmet gav uttryck för sin identitet och skapade distans till andra grupper. I detta sammanhang har Åberg emellertid inte försökt sig på jämförande studier t.ex. med ämbetsmanna- eller hantverkarhem, det är alltså fullt möjligt att det är fråga om en allmänna företeelse som sträcker sig över borgerskapets klassgränser.

*

Undersökningen avancerar till stor del genom statistikanalyser. Författaren har sammanställt ett mångsidigt siffermaterial om industriidkarnas bakgrund och levnadsförhållanden. De kvantitativa och kvalitativa analyserna kompletterar varandra väl, men den statistiska analysen ger ställvis ett aningen halvfärdigt och summariskt intryck. Borgerskapets äktenskapsstruktur kunde t.ex. ha utretts mycket grundligare. Det hade också varit möjligt att i betydligt högre grad kombinera och jämföra de insamlade siffrerierna.

Vid sin analys av företagarnas hem, äktenskapsstruktur, utbildning och rekrytering hämtar Åberg sina exempel från enskilda familjer, men i detta fall hade kanske en systematisk fallstudie varit mera informativ. Helhetsintrycket hade blivit mer helgjutet och konkret om undersökningen t.ex. fått utmynna i en uppföljning av en släkts historia genom flera generationer. Så har bl.a. Lothar Gall genom sin beskrivning av en tysk borgarsläkt fått sagt mycket om borgerligheten, som inte har tangerats av Åberg.¹

Hur som helst är Åbergs sätt att utforska borgerligheten intressant och mångsidigt. Samplingens koncentration på industriidkare har sina begränsningar och de kommer klarast fram då han utreder vem som var borgare. Åberg visar nämligen själv hur överraskande splittrad och heterogen en så

¹ Lothar Gall, *Bürgertum in Deutschland* (Berlin 1989)

klart avgränsad grupp som företagarna var. Å ena sidan urskiljer han ett tunt skikt av högborgerliga, i vars händer den kommunalpolitiska och ekonomiska makten i hög grad kom att koncentreras. Denna genuina bourgeoisie representerade allmänt taget den göteborgska traditionen och kontinuiteten, som omärkbart omvandlades från handelskapitalism till industriell kapitalism. Kretsen strävade också i viss mån att i sitt umgänge och levnadsvanor ta avstånd från det vanliga borgarskapet samtidigt som man närmade sig aristokratin.

Den andra företagartypen företrädde oftast av den nya erans innovatörer med ingenjörsutbildning. Dessa högt utbildade företagare tillhörde enligt Åberg också "den nya medelklassen". Den tredje huvudkategorin bestod i huvudsak av företagare, som hade rekryterats från småborgerskapet eller ur städernas och landsbygdens arbetarbefolkning. De saknade vanligen de centrala förutsättningarna för industriell verksamhet, såsom tillgång till krediter, förtroende och de rätta kontakterna, som öppnade kanalerna för all viktig information. Huvudkategoriernas inkomst- och förmögenhetsskillnader kunde m.a.o. vara ansenliga och den splittrade helhetsbilden förstärks ytterligare av att en betydande andel av företagarna i början av perioden var av utländskt påbrå.

Åberg tvingas därför konstatera att han inte kunnat urskilja en fullständigt enhetlig borgarklass i Göteborg. Läsaren kan förena sig med denna konklusion; problematiken kring borgerskapets klassdistinktioner är betydligt mer invecklad än vad tidigare forskning velat göra gällande. Frågans invecklade natur framgår även ur Åbergs text och tabeller, i vilka begrepp som borgarklass, bourgeoisie, småborgerskap, medelklass och ny medelklass förekommer i mycket olika och växlande sammanhang. Åberg konstruerar ett antal olika definitions kategorier och statistikför t.ex. lärare och bokförare som medelklass samtidigt som läkare och präster klassificeras som borgerskap. På en del punkter förblir det oklart vilka kopplingar och skillnader som föreligger mellan begreppen medelklass, borgarklass och bourgeoisie.

Problemet sammanhänger med att den utforskade kretsen av industriidkare i viss mån framstår i ett lösryckt sammanhang. Skiktningarna och en del drag som förenade samtliga inom grupperingen analyseras kunnigt och nyanserat, men dess yttre gränser blir i flera avseenden outredda. Gränsdragningen till handelsmänna-, hantverkar- eller ämbetsmannafamiljer förblir outredd. Dessutom framgår det att ett antal av stadens centrala borgarsläkter, vilka ledde mångsidigt verkande handelhus utanför staden, har lämnats utanför granskningen.

Redan inom kretsen av industriidkare återfinns så många olika nivåer av förmögenhet, inflytande och social status, att det är svårt att fastslå "klassens" yttre objektiva gränser. I Finland kom man t.ex. i samband med 1870 års folkräkning att räkna borgerskapets översta sikt som ståndspersoner och det lägre borgerskapet som en skild kategori mellan dessa och arbetarbefolkningen. Men vad förenade borgarsläkterna, som dominerat stadskulturen i

generationer, med de från arbetarförhållanden uppåtsträvande småföretagarna?

Åberg finner förenande krafter framförallt inom de ideologiska och kulturella sfärerna. Borgerskapets klassmedvetande kom till uttryck t.ex. i frågor gällande boende, uppfostran och utbildning. Det allra starkaste bandet var dock den unisona tron på de fria marknadskrafternas emancipatoriska funktion. Entreprenörernas främsta dygder kom att bli framstegsoptimism, progressivitet och att man lösgjorde sig från ståndssamhällets korporativistiska bindningar. Men denna utveckling var inte heller entydig eller friktionsfri. De av Åberg skickligt avtecknade inofficiella sociala nätverken, inom vilka både förmögenheter och kontakter med därtillhörande kulturella koder gick i arv, kom att på ett viktigt plan hålla den slutna korporativistiska andan vid liv.

Martin Åberg har fullföljt en bra undersökning kring ett krävande ämne. Förståeligt nog efterlyser han i epilogen en komparerande uppföljning av forskningsresultaten. I Stockholm var förhållandena t.ex. i många avseenden olika. Sett från andra sidan av Östersjön förefaller det som det vore fruktbart försöka sig på jämförelser t.ex. med Helsingfors eller norra Tysklands och Baltikumns största handelsstäder. Om så sker får vi ett ökat behov av ett internationellt samarbete inom Östersjö-regionen.

Kai Häggman

Från Orfeus till Sodom och Gomorra

Sven Hirn, *Operett i Finland 1860–1918*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 574. 250 s. Helsingfors 1992.

Med *Operett i Finland 1860–1918* fortsätter Sven Hirn sin förtjänstfulla genomgång av det finska nöjeslivet under i huvudsak autonomins tid. Tidigare har författaren intresserat sig bl.a. för film, teater, cirkus, tivolin och dans. Hirn har således redan länge intresserat sig för de folkliga nöjen som ofta antingen negligerats eller föraktats av den verkliga kultureliten, av dem som skrev om och kommenterade kulturen i samhället. I denna bok behandlar Hirn operettens historia, man kan säga att perioden handlar om operettens utveckling från att uppfattas som teaterns förfall till att accepteras som lättfram teaterunderhållning.

På grund av att denna form av kultur oftast var av tillfällig karaktär, d.v.s. att sceniska framträdanden var bundna till tid och rum och därför inte kunde sparas för eftervärlden, är det material som finns bevarat för att göra en

undersökning av denna typ begränsat. Nöjessällskapen och de små bolagen har inte lämnat efter sig några arkiv och föreställningarna har oftast inte lämnat andra bestående spår. Däremot gjorde sällskapen reklam för sig och recenserades ibland i tidningspressen. Detta gällde speciellt för operettföreställningarna eftersom de framfördes på mera etablerade scener. Liksom i sina tidigare böcker förlitar sig Sven Hirn även i denna bok i huvudsak på tidningsmaterial. Dessutom har han använt Helsingfors polisinskrifnings arkiv och en hel del memoar- och biografisk litteratur samt historiker över enskilda teatrar. Själv har Hirn tidigare skrivit om teaterlivet i Viborg vilket naturligtvis innebär att han är speciellt väl insatt i stadens teaterliv.

Operetten behandlas i boken som en innovation som sprider sig från utlandet och når de stora städerna Helsingfors, Åbo och Viborg. Från dessa reser sedan teatersällskap runt om i landet och de lokala teatrarerna tar upp pjäser och tar intryck av dessa. Uppgifterna om de olika sällskapen och deras framföranden begränsas i huvudsak till hur de togs emot av publiken och recensenterna – hurvida de var lönsamma eller ej. De utländska operettsällskapen och gästartisterna kom huvudsakligen från Sverige och Danmark, men även ryska sällskap och artister förekom. Greppet är kulturhistoriskt, vilket ger framställningen en vidare relevans, även om de explicita kopplingarna till den allmänna kulturhistoriska utvecklingen kunde ha varit fler. Texten skulle på detta sätt ha blivit mer problemcenterad och operettens ställning och utveckling hade fått sin förklaring samtidigt som texten hade blivit mer lättillgänglig.

Operettens historia i Finland började år 1860 då Offenbachs pjäs "Orfeus" uppfördes i Åbo och Helsingfors av ett sällskap från Djurgårdsteatern i Stockholm. Detta skedde två år efter uppremiären i Paris. I såväl Finland som Sverige mottogs den sjungande teaterkonsten med blandade känslor, pjäsen blev visserligen en publikframgång, men bland representanter för den högre kulturen väckte den anstöt. Zacharias Topelius tog t.ex i *Helsingfors Tidningar* kraftigt avstånd från pjäsen. Under 1860-talet spelades flere operetter i Finland, främst på svenska, och småningom blev denna teaterform godtagen underhållning. Operetten var en importvara och den nationalistiska finska teatern tog inte upp operett förrän några årtionden senare. Därför har författaren valt att behandla den finskspråkiga operetten i ett skilt kapittel.

Det var en operettföreställning som gav upphov till den finländska teaterhistoriens största skandal. År 1876 tog Svenska teatern upp Johann Strauss operett "Läderlappen". Stycket ansågs vara lättsamt och dåligt och ledde vid den tredje föreställningen till att pjäsen avbröts av buanden – efteråt följde slagsmål på gatan utanför. Enligt Sven Hirn borde pjäsen i sig inte ha gett upphov till en så kraftig reaktion, i stället ser han demonstrationen dels som en protest mot den lättsamma operetten över huvudtaget och han pekar också på svenska teaterns särställning som den teater som subventionerades av staten i motsats till den finska teaterns undanskymda och ekonomiskt

trängda ställning. Skandalen har även behandlats av andra forskare, men författaren hänvisar endast till samtida kommentatorer.

Den finska teatern skulle vara en del av det kulturella nationsbygget och därför passade den lättsamma, flärdfulla, importerade operetten inte så väl in på de finska scenerna. Enligt Hirn var det först år 1904 som man första gången spelade en officiellt registrerad, fullviktig operett på finska. Det var "Pikku pyhimys" (Mam'zelle Nitouche) av Florimond Hervé på Suomalainen maaseututeatteri i Viborg. Föreställningen blev en succé och följdes upp med "Nukke" (La Poupée) av Edmond Audran några år senare. Föreställningarna togs också med på turnéer runt om i landet. Viborg blev ett centrum för den finska operettkonsten.

Världskrigets utbrott år 1914 förändrade teatrarnas möjlighet att spela operett. Många svenska medborgare evakuerades och detta ledde till att avtalade arrangemang fick göras om. Detta ledde så småningom enligt Hirn till att beroendet av svenska och danska skådespelare som varit markant vid sekelskiftet minskade och egna förmågor kunde träda fram. Under våren 1918 upphörde operettföreställningarna i största delen av landet. I Åbo fortsatte verksamheten vid arbetarteatern med tre operettpremiärer fram till den vita segern, i Helsingfors återupptogs operettföreställningarna i mitten på maj 1918, men verksamheten kom egentligen igång först på hösten. På basen av Hirns beskrivning verkar inbördeskriget i stort sett inte ha medfört något större avbrott för operettraditionen i Finland.

Framställningen i *Operett i Finland 1860–1918* styrs rätt långt av tidningsmaterialets karaktär. Dispositionen är kronologisk och tidningsrecensenternas åsikter framträder direkt i texten. Hans Aufrichtig visade sig vara en utmärkt kapellmästare, Boccaccio mottogs med allmän belåtenhet, den moderna operetten hade blivit en helt samvetslös produkt o.s.v. Skillnaderna mellan författarens berättelse och referaten av tidningarnas texter är inte alltid helt klart markerade. Detta är bokens brist, tidningsmaterialet refereras ganska oproblematiserat och vävs samman till en berättelse. Skarpare frågeställningar, en mer reflekterande inställning till de olika tidningarnas och teatrarnas roll i samhället eller med andra ord en mer förklarande intention hade gett boken ett större djup och gjort den mer sammanhängande.

I inledningen skriver Sven Hirn att han haft som ambition att skriva en kulturhistorisk översikt kring operetten i motsatts till den teaterhistoriska forskning som "nalkats problematiken tämligen elitistiskt och smalspårigt". Denna ambition gör, trots de brister som materialet gett upphov till, boken till intressant läsning. Man kan också hävda att materialet ger läsaren en känsla av närhet till tidens händelser, de långa och rikliga referaten av tidningstexter ger tidsstämning särskilt i kombination med de trevliga illustrationerna. Boken är en första genomgång av ett intressant material och väcker som sådan många frågor som kan ligga till grund för fortsatt forskning.

Joachim Mickwitz

En antologi om tjänstemannaturism

Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, 1–3 [Kunskap, färdighet, sakkunskap. Helsingfors i den europeiska utvecklingen 1875–1917 1–3], Historiallinen Arkisto 99 & Helsingin kaupungin tutkimuksia 1992:5. 284, 214, 357 s. Helsinki 1992.

I det första bandet av den aktuella serien, *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet* [Innovationernas och internationaliseringens decennier] konstaterar Marjatta Hietala, att huvudmålsättningen för hennes projekt var att klarlägga "hur Finland och finländarna blev medvetna om europeisk know-how vid sekelskiftet?" Samtidigt fastslår hon att undersökningsobjektet är urbana innovationers spridningskanaler i allmänhet, men i praktiken koncentrerar hon och hennes kolleger sig på en liten helsingforsisk elits internationella personrelationer. Särskild uppmärksamhet ägnas de utländska studieresor tjänstemännen företog på stadens bekostnad. Som målsättning för ett stort forskningsprojekt ter sig problematiken rätt inskränkt och något föråldrad. I forskningen rörande förmedlingen av know-how har man under de senaste åren avancerat från forskning om spridningskanaler till undersökningar som granskar urvalet och tillämpningen av know-how.

I sin egen fallstudie koncentrerar Hietala sig på den preventiva hälsovårdens utveckling. Hygien är en term som fascinerar henne alldeles speciellt. Texten är full av avledningar av termen såsom livsmedelshygien, socialhygien, samhällshygien, rashygien o.s.v. Saken blir inte mycket klarare av att hon ständigt citerar många samtida definitioner av hygien. Tvärtom blir läsaren förvirrad av de stora skillnaderna mellan definitionerna. Enligt en expert omfattade hygien en permanent beläggning av gator, enligt en annan åter smaklig föda, enligt en tredje vård av fattiga och äldre, enligt en fjärde avloppsnätet, enligt en femte rekreation och folkökning. Det hade varit läsarvänligare om Hietala besvärat sig med att själv i början av uppsatsen klart definiera vad hon egentligen avser med sina olika hygieni-begrepp. Nu återfinns hennes egen definition av socialhygien först på den tredje sidan från slutet.

Hietala förhåller sig okritiskt till Helsingforsläkarnas utländska studieresor. Hon ger intrycket att utländska erfarenheter mekaniskt och med ringa förändringar kunde överföras direkt till Helsingfors. Samma schema går igen i hela uppsatsen. En exemplariskt aktiv läkare eller annan expert skickas på Helsingfors stads bekostnad till ett västeuropeiskt "modelland" för att i detalj bekanta sig med något av hälsovårdens delområden. När stadens myndigheter tagit del av hans reseberättelse vidtar de omedelbart "energiska åtgärder", som inom kort lyfter upp "Finland som nation till samma nivå

som övriga kulturländer” på ifrågavarande område. Hietala granskar inte i ett vidare perspektiv den kontext där man försökte genomföra reformer och inte heller de faktorer som stödde eller förhindrade reformer. Hon glömmet att ett samhälle som tar emot utländska innovationer s.a.s. silar de influenser som tas emot. I mina egna undersökningar har jag använt termen socio-kulturell filtrering om detta urvalsskede. Också faktamaterialet från det aktuella Helsingfors-projektet visar att det inte räckte att man bekantade sig med innovationerna, utan att anpassningen till lokala förhållanden och genomdrivandet i beslutande organ hade en avgörande betydelse.

Uppsatsen om hygien, liksom de övriga bidragen i serien, är uppenbarligen skrivna för andra historiker. För lekmän kan de vara svårgenomträngliga, men en expert som känner bakgrunden, Helsingfors stads historia vid sekelskiftet, finner mycken ny och intressant information. En sakkunnig redaktör hade i alla fall kunnat förhöja läsbarheten i Hietalas band betydligt genom att stryka onödiga upprepningar och ge boken en klarare tematisk struktur.

Ett märkligt drag i seriens uppläggning är att hela projektets resultat framläggs redan i det första bandet efter inledningskapitlet och en fallstudie. Ett överraskande drag i den sammanfattande uppsatsen är att resultatet av ett så här stort projekt, med hela fem forskare, framstår som rätt magra. Många av projektets generaliseringar har redan tidigare framlagts i andra forskares arbeten, som man visserligen hänvisar till – men slumpmässigt och selektivt. Serien har mycket litet ny information att ge om huvuddragen och funktionsmekanismerna i ”den finländska modellen för överföring av know-how”. Vetenskapligt väger serien betydligt lättare än t.ex. Hietalas sex år gamla *Services and Urbanization at the Turn of the Century: The Diffusion of Innovations* (Helsinki 1987), som ur ett bredare perspektiv behandlar samma ämnessfär och t.o.m. samma period.

Det förefaller som om Helsingfors-projektets viktigaste bidrag skulle stanna vid kompletteringar och preciseringar av tidigare kunskap. Projektet ter sig därmed som föga innovativt, eftersom det inte förmått utveckla nya begrepp eller infallsvinklar – för att inte tala om nya teorier. Det är också beklagligt, att jämförelsen rörande hur utländska studieresor användes för att samla information i andra länder är mycket ytlig och kortfattad. Som jämförelseobjekt används nästan enbart Japan efter andra världskriget och inte t.ex. Skandinavien eller Östeuropa vid sekelskiftet, vilka skulle ha varit mycket relevantare och intressantare.

*

När man övergår till andra bandet, J u s s i K u u s a n m ä k i s bidrag *Sosiaalipolitiikka ja kaupunkisuunnittelua* [Socialpolitik och stadsplanering] får man ett intryck av att perspektivet på överföring av utländsk know-how vidgas på ett svindlande sätt och att projektet tar ett långt steg närmare det

levande livet. Kuusanmäki dryftar på ett förtjänstfullt öppet sätt de problem som uppstod då man försökte tillämpa utländska impulser på finländska förhållanden. Han beaktar olika intressegruppers ideologiska målsättningar, politiska intriger, ekonomisk spekulation och de kommunala förvaltningsorganens stela byråkrati. Den centrala uppsatsen i bandet behandlar de utländska influenserna inom den kommunala bostads- och arbetskraftspolitik.

Kuusanmäki konstaterar, att bostadsförhållandena i Helsingfors stod på en lägre nivå än i många europeiska städer, men att man inte på något mera avgörande sätt lyckades ta igen eftersläpningen. Den kommunala bostadspolitikens resultat var rätt magra före första världskriget. Försöken att tillämpa utländska erfarenheter stupade på inhemskt motstånd. Det blev klart att utländska modeller kunde tillämpas i Helsingfors endast om man lyckades omforma dem så att de passade de lokala förhållandena och lyckades båda upp ett tillräckligt politiskt stöd. Ett av de mest betydelsefulla resultaten inom den kommunala arbetskraftspolitik var inrättandet av en kommunalt övervakad arbetsförmedlingsbyrå 1903. Denna centraleuropeiska modell kunde omsättas i praktiken i Finland med en eftersläpning om endast 7–8 år, men systemet fick dåligt rykte, vilket minskade dess funktionsduglighet.

Den tredje uppsatsen i andra bandet visar, att en framstående, internationellt vaken expert kunde få mycket till stånd på sådana områden där enskilda tjänstemän hade stort inflytande, såsom t.ex. inom stadsplaneringen i Helsingfors. På detta område inträffade en omvälvning när internationellt erkända arkitekter fick i uppdrag att planera staden. Enligt författaren utvecklades stadsplaneringen i Finland på tjugo år från en nollpunkt till en position i främsta ledet internationellt sett.

Kuusanmäki har förmågan att relatera sitt forskningsobjekt till den omgivande verkligheten. Han fäster bl.a. uppmärksamhet vid att studieresorna från Finland riktades till ett geografiskt begränsat område och konstaterar att förbluffande få studieresor företogs till Ryssland. Han koncentrerar sig inte på att enbart bygga upp en historia om framgångar, utan granskar även misslyckade försök att tillämpa utländska förebilder i finländska förhållanden. Dessutom förefaller det som om Kuusanmäki skulle känna den nyaste litteraturen på området bättre än hans medförfattare. Han har därmed uppenbart förutsättningar att prestera högklassig historieforskning även om han denna gång inte helt lyckats. Det andra bandets framställningssätt är katalogiserande och presenterar massor av fakta, vilket gör det svårt för läsaren att få grepp om helheter. Arbetet är snarare en kortfattad stadshistorisk handbok än en utvecklingsanalys. Intrycket förstärks av att uppsatserna i bandet saknar vederbörliga inledningar och kapitel som skulle sammanfatta de olika trådarna.

Det tredje bandet, *Henkistä kasvu, teknistä taitoa* [Andlig växt, teknisk färdighet], är mest givande och består av långa uppsatser av tre författare. Kirsii Ahonen skriver om Helsingfors stads åtgärder för att utbilda och skola sina arbetstagare. Problematikens ambitionsnivå förefaller inte särdeles hög, författaren vill "klarlägga hur man skaffade sig kunskap om kultur- och utbildningspraxis i utlandet och vilka länders eller staders utveckling man följde och till vilka man företog studieresor". Ahonen fördjupar sig dock omsorgsfullt i sitt ämne och överskrider de gränser hon ställt upp. Hon gör sig besväret att dryfta hur resenärerna planerade sin resa och organiserade insamlingen av information. Likaså fäster hon uppmärksamhet vid hur utländska inflytelser anpassades till förhållandena i Helsingfors. Skildringen av de metoder som användes av Jonatan Reuter, rektor för Industriskolan och chefredaktör för *Teknikern*, ger en god uppfattning om hur noggrant de mest framstående resenärerna samlade information och erfarenheter från ett mycket stort geografiskt område. Reuter var en av de få i serien nämnda personerna som utsträckte sin informationsinsamling också söder om Alperna.

Marjaana Niemis undersökning rörande reformerna i folkskolan är seriens mest helgjutna och eleganta uppsats. Hennes disposition är också mer lyckad än medförfattarnas, den är fokuserad på tematiska frågor och inte så slaviskt kronologisk som en del andra uppsatser. Dessutom är Niemi en skribent med temperament och flytande penna, som vågar lägga fram skarpa iakttagelser och klara ställningstaganden.

Uppsatsen om folkskolorna visar klart hur stor betydelse studieresorernas karaktär och valet av målorter hade. Konferensresor till mål, som inte hade mycket att ge helsingforsarna, ledde inte heller till att lärarnas fackkunskaper höjdes på något nämnvärt sätt. Niemi framhäver att utländska studieresor inte i sig var några trollspön, som automatiskt skulle ha gjort Helsingfors till en europeisk kulturstad. Hon visar vilka problem som anslöt sig till lärarnas försök att förbättra sina kunskaper med hjälp av studieresor. En despotisk folkskolinspektör, en passiv folkskoldirektion och en småstadfullmäktigförsamling kunde effektivt torpedera, inte bara lärarnas ansökningar om reseunderstöd, utan också reformförslag. Det är förbluffande, att trots de svåra förhållandena företog rent av över en fjärdedel av folkskollärarna i Helsingfors 1902–1914 studieresor eller deltog i skolmöten utomlands. Det fanns alltså inget att anmärka på lärarnas intresse för utlandet och deras aktivitet för att förbättra sina yrkeskunskaper.

Både Ahonen och Niemi visar att de kvinnliga lärarna i många avseenden var mera internationella och initiativrikare än deras manliga kolleger. Kvinnorna kunde även omsätta sina intryck från utlandet i praktiken, bl.a. genom att skriva läroböcker. Det är likaså intressant att lärarna och särskilt lärarinnorna i motsats till andra studieresenärer från Finland intresserade sig för Frankrike, Belgien och Nederländerna. Undersökningarna i serien företar inga jämförelser med länderfördelningen för studieresor från Skandinavien

och Östeuropa. På basen av uppgifter som jag plockat ur litteraturen kan man konstatera att jämfört med norrmän och svenskar försummade finländarna Storbritannien. Jämfört med polacker och balter närpå undvek den finländska intelligentian – fränsett konstnärerna – Frankrike, medan intresset för detta land växte enormt överallt under detta sekels första decennier. Under mellankrigstiden var sålunda antalet utländska studerande i Frankrike större än i något annat land. En alltför stark koncentration på Skandinavien och det tyska språkområdet begränsade strömmen av utländska impulser till vårt land.

Den sista uppsatsen i det tredje bandet, 'Voimaa koneisiin, valoa kaduille ja asuntoihin' [Kraft för maskinerna, ljus till gator och hem] koncentrerar sig på att granska municipaliseringen och utvecklingen av Helsingfors gas- och elförsörjning. Ja a k k o P ö y h ö n e n närmar sig sitt ämne på ett annat sätt än kollegerna, han lämnar enskilda studieresor åt sidan och går in för att undersöka hur ingenjörerna i Helsingfors förhöll sig till utländska experter. Av alla yrkeskategorier som behandlas i boken hörde ingenjörerna till de mest internationella. Medan folkskollärarna kämpade med språkproblem under sina ytliga studieresor, var internationella kontakter närpå daglig rutin för många ingenjörer, som studerat utomlands och arbetat i främmande länder. Vid sekelskiftet befann sig energitekniken i ett brytningsskede; den snabba utvecklingen på området stod i ett nära samband med internationaliseringen. Man stod inför många osäkra val och ingenjörerna kände ett behov av att hålla nära kontakt med kolleger i utlandet. När de stora besluten sedan skulle fattas var den centrala frågan enligt Pöyhönen vems expertis som vägde tyngst: en utländsk experts, en inhemsk konsults eller en fackmans i stadens tjänst.

I sin redogörelse för Helsingfors stads planer och tekniska lösningar för ett eget elverk är Pöyhönen på rätt spår då han fäster uppmärksamhet vid skillnaderna mellan utländska och inhemska sakkunnigas rekommendationer, men ger en alltför svart-vit bild. Han – liksom en del andra författare i serien – visar en störande nationalistisk tendens. Även om den svenske ingenjören Einar Wikander och tysken Oskar von Miller rekommenderade tekniska lösningar för Helsingfors, som var kortsiktiga och tekniskt föråldrade, är det ingen motivering för generaliseringar om att utländska experter överlag skulle ha försökt "periferisera" Finland och uppmanat finländarna att gå in för en teknik som inte lämpade sig för de lokala förhållandena.

Ingenjörerna i Helsingfors hade givetvis bättre förutsättningar än utländska kolleger att sätta sig in de lokala förhållandena och bedöma den framtida utvecklingen. Det är dock ett faktum, att t.ex. de svenska ingenjörerna Decker och Holmgren redan år 1904 föreslog att Helsingfors skulle gå in för att elverk av samma typ som i Stockholm, d.v.s. att strömmen från ett stort ångkraftverk skulle ledas som trefasström till slavstationer och därifrån distribueras som likström till konsumenterna. Ett sådant blandsystem byggdes slutligen i Helsingfors sedan de inhemska experterna och politikerna ef-

ter många dröjsmål kom sig för att fatta beslutet. Enligt min mening överdriver Pöyhönen då han prisar de finländska experternas, bl.a. Johannes Sohlmans och Bernard Wuolles, framsynthet och överlägsenhet. Sohlman var ännu 1905 en förespråkare för växelström i en fas och i fråga om eldistributionen var Wuolle en inbiten anhängare av likström. I konkurrensen med de små privata elverken i centrum av Helsingfors var det affärsekonomiskt motiverat att erbjuda konsumenterna likström från stadens elverk. Då var det lätt för dem att bli kunder hos staden utan att behöva investera i växelströmanläggningar. Däremot ger användningen av likström i nya kvarter som höll på att elektrifieras, bl.a. i Berghäll och Tölö, inte anledning till nationalistisk självgodhet. Det var ett projekt som maskinerades av Wuolle, men som de "mera framsynta" inhemska experterna Sohlman, Herman Kolster och Karl Strömberg motsatte sig. Också i detta fall användes utländska experter som redskap i finländarnas interna intriger.

Utöver dessa överslag i fråga om tolkningar är Pöyhönens text full av föråldrad, delvis hemgjord terminologi och tekniska missförstånd; han förväxlar upprepade gånger kilowatt och kilowattimmar. Jag skulle dock tro att en upplyst och välvillig läsare förmår tillgodogöra sig det i och för sig intressanta han har att berätta. Jag vill också understryka att trots bristerna ger Pöyhönens uppsats ett viktigt bidrag till elteknologins historia i Finland. Specialundersökningar av detta slag behövs verkligen.

I slutet av uppsatsen påstår Pöyhönen, att stoltheten över de inhemska prestationerna inte ledde till inkrökthet. Tidigare har han prisat finländarnas öppenhet och förmåga att hålla fingret på tidens puls. Som exempel nämner han bl.a. ingenjör Hugo Mäklin, som i sina tidningsartiklar byggde på "nyligen utgivna franska publikationer". Mäklin levde verkligen i sekelskiftets "internationella informationsamhälle". Överbetoningen av det inhemska slog igenom först efter första världskriget. Som en indikation på vart den vägen ledde kan man se Pöyhönens egen uppsats. Han håller sig nämligen till inhemska litteratur som är flera decennier gammal och förbigår de nyaste utländska och inhemska forskningsresultaten. I litteraturförteckningen nämns endast tre tryckta arbeten och två manuskript som utkommit efter 1985. Det torde kunna ses som en viss inkrökthet och slutenhet att alla dessa undersökningar – med ett undantag – har tillkommit i anknytning till historiska institutionen vid Helsingfors universitet!

Timo Myllyntaus

Forskning om forskarutbildning

Birgitta Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia. Statskunskap. Kulturgeografi. Ekonomisk historia*. Bibliotheca Historica Lundensis 69. 387 s. Lund 1991.

Termen forskarutbildning vann i Sverige spridning genom de statliga utredningar om universitetsundervisningen som utfördes på 1950- och 1960-talet och hör alltså närmast hemma i byråkratiskt språkbruk. Som företeelse är givetvis undervisning för någon av de högsta akademiska graderna och med syftet att göra studenterna kompetenta att verka som självständiga forskare betydligt äldre och någonting som huvudsakligen intresserat själva universitetssamfundet. I Sverige och Finland utvecklades den moderna "forskarutbildningen" under senare delen av 1800-talet genom impulser från det tyska nyhumanistiska universitetsidealet. I ett vidare perspektiv var inrättandet av seminarier, ett ökat antal universitetstjänster, vetenskapliga föreningar och tidskrifter en internationell företeelse och ett uttryck för vetenskapernas disciplinbildning och specialisering.

Birgitta Odéns *Forskarutbildningens förändringar* är en slutrapport från ett projekt inom vilket man undersökt den högsta undervisningsnivån inom de svenska universiteten under en period av 80 år. De vetenskaper som stått i centrum för granskningen är historia, statskunskap, kulturgeografi och ekonomisk historia. I inledningen analyserar författaren bakgrunden till att projektet kom till i mitten av 1970-talet. För sin egen del hänvisar Odén bl.a. till det ökade intresse för kunskapsteoretiska problem som 1960-talets studentradikalism förde med sig och till att hon själv tidigare publicerat en större studie om *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (1975). Efter de stora universitetsreformerna fanns det å andra sidan också på politiskt och administrativt håll ett intresse för forskning kring forskarutbildning och mot denna bakgrund kan man säga att det var naturligt att projektet tillhörde de första som under några år bekostades av Universitetskanslersämbetet.

I inledningen redogör Odén för de forskningsmetoder och det källmaterial som kommit till användning. Eftersom målet varit att ur ett övergripande perspektiv granska forskarutbildningens innehåll och resultat inom flera vetenskaper har en viktig del av arbetet bestått i att ställa de publicerade avhandlingarna i relation till professorernas egen vetenskapssyn och forskning. I anslutning till projektet har man även utgett en serie delrapporter som ur olika synvinklar analyserar doktorsavhandlingarna. Vid granskningen av seminariernas organisation och innehåll har Odén kunnat bygga på protokoll, dagboksanteckningar och rapporter över utförd undervisning. Däremot har hon valt att endast sparsamt belysa de konkreta forskarmiljöer-

na utgående från självbiografier eller intervjuer och detta har uppenbarligen bidragit till att de yngre universitetslärnarnas och studiekamraternas ställning i forskarsamfundet och inflytande på resultaten knappast alls behandlas.

Vid sekelskiftet intog de historiska vetenskaper som skildras en mycket olika ställning inom de svenska universiteten. Odén inleder den vetenskapshistoriska översikten med att skildra hur det var själva historieämnet förunnat att expandera ”i något som närmast kan betecknas som en drivhusatmosfär”. Inrättandet av en andra professur vid de filosofiska fakulteterna i Uppsala och Lund – ämnet var länge det enda inom fakulteterna som företrädades av dubbla professorer – motiverades bland annat med det ökade utbildningsbehov som uppstod då skolundervisningen i historia ökade. Också vid den ”alternativa” privata högskolan i Göteborg erhöll historieämnet två av de till en början relativt få lärostolarna. Odén konstaterar att den medvind ämnet befann sig i berodde både på interna faktorer – professionalisering och förvetenskapligande – och på ämnets allmänna ideologiska betydelse. Sambandet mellan historievetenskap, undervisning och nationsbyggande gjorde att många historiker i Sverige – liksom t.ex. i Tyskland, Frankrike eller Finland – blev aktiva politiker och att ämnets expansion kunde försiggå relativt friktionsfritt.

Medan historieämnets ställning som en av hörnpelarna i den humanistiska bildningen alltså närmast höll på att stärkas uppnådde statskunskap, geografi, statistik och ekonomisk historia först efter sekelskiftet ställningen som fristående universitetsämnen. Undervisning hade visserligen meddelats redan tidigare, bl.a. vid den skytteanska professuren i Uppsala eller i anslutning till historieämnet, men de första moderna professurerna i statskunskap, geografi och statistik tillkom först under 1900-talets första år. Odén opponerar sig mot den traditionella universitetshistoriska forskningens sätt att uppfatta disciplinbildningen som en internt styrd process, som ett resultat huvudsakligen av enskilda forskares insatser, studentantal, et.c. I sin egen analys påvisar hon hur disciplinbildningen kan ses som ett samspel mellan vetenskaplig utveckling och mer eller mindre uttalade samhälleliga ”behov”.

Att företrädarna för geografi och statskunskap så snabbt blev framgångsrika att skaffa lärostolar för sina ämnen berodde till stor del på att det fanns efterfrågan på utbildning som var anpassad för de blivande läroverkslärarna och statstjänstemännen. Trots att det sedan 1700-talet hade förekommit undervisning i statistik och ekonomisk historia hade dessa ämnen betydligt svårare att hävda sig. I synnerhet gäller detta ekonomisk historia, som en del forskare redan kring sekelskiftet förespråkade som en särskild disciplin, men som också hade inflytelserika motståndare. I den utdragna och vetenskapshistoriskt intressanta diskussionen sammankopplades ämnet med en materialistisk världsbild och t.o.m. med den framväxande socialdemokratin. Historikerna motsatte sig länge en utbrytning även med argumenten att man inom historievetenskapen borde eftersträva integration mellan politiska

och ekonomiska aspekter och sträva mot ett vidsträckt historiebegrepp. Den ekonomiska historien hade under hela mellankrigstiden en eminent företrädare i Eli F. Heckscher – verksam vid Handelshögskolan i Stockholm – men det dröjde ända till slutet av 1950-talet innan de första ordinarie professorerna i Uppsala och Lund inrättades.¹

I det tredje huvudkapitlet undersöker Odén forskarutbildningen som traditionsförmedling – förhållandet mellan ”mästare och lärjungar”. Kapitlet formar sig till en jämförelse av hur de olika ämnenas ”dominerande profil” vuxit fram och förändrats vid de olika universiteteten och högskolorna. På samma sätt som i föregående kapitel betonar författaren att forskarutbildningens innehåll påverkats av både interna och externa faktorer. Inom kulturgeografin skedde t.ex. på 1950-talet ett viktigt traditionsbrott, som man ur ett inomvetenskapligt och metodcentrerat perspektiv ofta karaktäriserar som den ”kvantitativa revolutionen”. Odén betonar att förändringarna också hade sin grund i att en viss typ av geografer blev efterfrågade för olika uppdrag inom samhällsplaneringen. Ett liknande perspektiv anläggs på doktorandernas ämnesval inom ekonomisk historia. Medan man i tidigare översikter över ämnets historia ofta betonat de inomvetenskapliga sammanhangen framhåller Odén t.ex. den betydelse beställda arbeten – både av fackföreningsrörelsen och enskilda företag – haft på ämnets utveckling.

Historikerna i Sverige har velat betrakta sitt ämne som en helhet och detta har uppenbarligen också bidragit till att professorerna i allmänhet saknat närmare bestämmingar. En indelning av tjänsterna efter geografiska områden eller tidsperioder – vilket är vanligt t.ex. i Finland – har med något enstaka undantag inte förekommit och professorer knutna till ett bestämt forskningsområde, t.ex. demografi eller kvinnohistoria, är en relativt sen förekomst.

Eftersom specialiseringen varit svag frågar sig Odén på vilket sätt ämnesföreträdarnas egen forskning påverkat doktoranderna. Har professorernas specialisering blivit utslagsgivande för elevernas ämnesval och frågeställningar, eller har integrationens princip gjort ämnesföreträdarna medvetna om skyldigheten att hålla alla möjligheter öppna och därmed avstå från specialisering? Odén anser föga överraskande att det första alternativet under större delen av perioden har dominerat och att detta medfört att det förekommit ansatser till skolbildning inom ämnet – välkända exempel är Harald Hjärne och Karl XII-renässansen, den ”weibullska skolan” eller intresset för stads historia vid Stockholms universitet. Under 1950- och 1960-talen minskade emellertid den hierarkiska styrningen. Docenterna fick ett ökat inflytande över forskarutbildningen och samtidigt bidrog också de statligt finansierade forskningsprojekten till att öka pluralismen inom forskarsamhället.

¹ I anslutning till projektet har etableringen av ekonomisk historia i Sverige ägnats en separat studie, Björn Hertzne, 'Ekonomisk historia i Sverige under femtio år. Institutionell utveckling och forskningsinriktning', *Historisk Tidskrift* 1980, s. 140–175.

I det fjärde och mest omfattande kapitlet fördjupas analysen av förhållandet mellan "mästare och lärlingar". Kapitlet ger en kronologisk översikt av seminarieundervisningens former och innehåll; granskningen är detaljerad och tar upp skillnader i ämnesföreträdarnas undervisningsmetoder, litteraturfordringar, införandet av specialkurser, deltagarantal o.s.v. Samtidigt som Odén kan påvisa att det förekommit skillnader mellan de olika universiteterna framgår det också klart att undervisningen i historia på ett allmänt plan utvecklats åt samma håll. Till en början skedde en stor del av seminarieundervisningen i form av professorernas föreläsningar och översikter, dessutom förekom kompletterande kurser som leddes av docenterna. Undervisningen byggde alltså på idealen att lärarnas personlighet tillsammans med licentianternas självverksamhet skulle fostra goda forskare. Enligt författaren inträffade en viktig förändring då man inom seminarierna övergick till att ventilerade deltagarnas egna avhandlingsavsnitt eller valda övningsuppgifter; i Lund kan man iakta en förskjutning i denna riktning redan under mellankrigstiden, i Uppsala förändrades seminariernas innehåll på 1940-talet. Den ökade formaliseringen av forskarutbildningen skedde på initiativ av universitetslärarna och enskilda aktiva lärare bidrog också till att sprida de nya idéerna från forskarmiljö till forskarmiljö. Författaren karakteriserar den ökade betoningen av träning och handledning som att man inom den humanistiska forskarutbildningen i allt högre grad övergick till en naturvetenskapligt-positivistisk didaktik.

Av stor betydelse för den svenska forskarutbildningen blev också de reformer som på statligt initiativ genomfördes på 1950- och 1960-talen. I ett skilt kapitel om forskarutbildningspolitiken visar Odén hur ingripandena baserade sig på den utvecklingsoptimism som rådde efter kriget: eftersom vetenskapens roll för samhällsutvecklingen föreföll att accentueras gällde det att effektivisera och rationalisera forskarutbildningen. Inom utredningarna gjorde man inga större skillnader mellan humaniora och naturvetenskaper och till tidsbilden hör också att man i samband med utredningsarbetet bekantade sig med forskarutbildningen uttryckligen i Förenta Staterna. Politiskt hade det socialdemokratiska partiet ett avgörande inflytande på reformerna, men som Odén konstaterar genomfördes de utan partipolitisk konfrontation. Inom universiteterna ställde man sig överlag positivt till de ökade resurserna, även om det också förekom olika uppfattningar om hur utbildningen och handledningen av de blivande forskarna skulle vara beskaffad.

Odén framhåller att det inte går att döma ut 1969 års forskarutbildningsreform som enbart ett politiskt ingrepp i den akademiska världen, som helhet svarade reformen mot expansionsbehov som fanns både inom samhället och universiteterna. Reformens naturvetenskapligt-positivistiska inriktning väckte emellertid blandade känslor särskilt bland humanisterna och mellan raderna kan man sluta sig till att Odén själv tillhör de historiker som delvis ställt sig kritisk. Författaren fastslår bl.a. den form av kursbunden utbildning som infördes inte var ett resultat av spontana behov bland lärare och

studenter, utan en följd av statsmaktens effektiviseringssträvanden (s. 267). Då man i samband med de statliga utredningarna ställde sig negativt till föreläsningarna som undervisningsform ledde det till att den humanistiska tradition som betonat behovet av synteser och helheter försvagades (s. 268). Odén sammanfattar med att säga att den "politiserade forskarutbildningen" inte blev någon klar succé, reformen "lyckades bland medicinare och till en viss grad bland naturvetarna men inte bland samhällsvetare och humanister" (s. 323).

Ett av syftena med *Forskarutbildningens förändringar* har således varit att analysera den utveckling som ledde fram till 1960-talets stora universitetsreform. Som vetenskapshistorisk översikt är undersökningen både faktarik och analyserande. Tidsmässigt avslutas den 1975 – alltså endast några år efter det att reformen hade verkställts – och de särdrag omläggningen förde med sig har därför i stort sett förblivit oundersökta. Boken ger t.ex. inte svar på frågor som i vilken grad man verkligen har lyckats omvandla avhandlingsarbetet från ett "livsverk" till ett "gesällprov", om och hur mycket disputationsåldern i de berörda ämnena under 1970-talet sjunkit. Till frågeställningarna inom projektet har inte heller hört att utreda vilka konsekvenser den formaliserade och kursbundna utbildningen haft för avhandlingarnas innehåll.

I sammanfattningen frågar sig författaren hur de miljöer arbetat som varit mest produktiva och kreativa då det gällt att åstadkomma avhandlingar. Bedömningen har å ena sidan skett utgående från antalet godkända lärdomsprov. Å andra sidan har Odén också beaktat olika kvalitativa kriterier: hur många av disputanderna har blivit docenter och slutligen professorer, under vems handledning har de innovativa avhandlingarna skrivits? Med stöd av statistik visar författaren att de "auktoritära" professorerna i början av undersökningsperioden – t.ex. Harald Hjärne och hans efterträdare i Uppsala eller något senare Lauritz Weibull i Lund – både från kvantitativt och kvalitativt synpunkt lyckades skapa i hög grad produktiva miljöer. På motsvarande grunder kan man under 1960- och 1970-talen peka ut de statligt finansierade forskningsprojekten och specialseminarierna som fruktbara. Utgående från några konkreta exempel framhåller Odén att ingen akademisk forskarmiljö är den andra lik. Kreativa forskarpersonligheter förefaller kunna åstadkomma betydande avhandlingar oberoende av om de i sin närmaste omgivning möts av omedelbar uppmuntran eller av motstånd.

John Strömberg

Pernås storhetstid

Olle Sirén, *Pernå sockens historia. III. Tiden ca 1870–1920. Ekonomi – förvaltning – kultur*. 596 s. Lovisa 1989.

”En storhetstid”, så karakteriserar Olle Sirén perioden 1870–1920 i Pernå sockens historia. Det får också utgöra orsaken till att historieverket, som nu redan omfattar över 2 000 sidor, kommer att få en avslutande fjärde del.

Det är i och för sig ett glädjande budskap. Den nu föreliggande tredje delen av sockenhistorien befinner sig på samma höga nivå som den föregående delen (rec. i HTF 1/84) och det är med höga förväntningar man följer med storverkets avslutning. Glädjen grumlas dock något av den tvångssituation författaren Olle Sirén ställts inför: för att del III inte skulle bli alltför oformlig, har skildringen av det politiska livet 1870–1920 förts till den kommande del IV. Även om läsaren förstår författarens bevekelsegrunder, är det dock onekligen fråga om en olycklig lösning: just det avsnittet hade varit ägnat att konkretisera och sammanfatta en mängd av de frågeställningar Sirén behandlar så förtjänstfullt på de nu föreliggande 600 sidorna.

Trots denna brist i dispositionen tillhandahåller Olle Siréns framställning av dessa 50 år i Pernås historia i många avseenden unik läsning. Det torde inte finnas någon kommun i Finland som fått en så utförlig skildring av det första halvsekle efter kommunreformen. Liksom i den föregående delen är det empiriska grundmaterialet och den vetenskapliga behandlingen av det på en sådan nivå, att de enskilda kapitlen alla är att betrakta som välgående inlägg i forskningen på resp. ämnesområde.

Den nästan 100 sidor långa framställningen av jordägoförhållandena är en omedelbar fortsättning på Siréns banbrytande behandling av samma ämne i del II (samt i monografin av år 1980 om storgodset Sarvlax i samma socken). Framställningen om jorden och dess ägare kompletteras av ett lika långt kapitel om agrarsamhällets näringar – skickligt fångande de stora strukturförändringarna – samtidigt som författaren, trogen sin empiriskt inriktade metod, noggrant dokumenterar och exemplifierar sina rön på alla plan i lokalsamhället.

Nu förs behandlingen fram till tiden för torparfrigörelsen. Sirén kan här dramatisera framställningen genom att föra in det tidiga 1900-talets brandfackla: ”Småbrukare och jord åt de obesuttna, det är tidens lösen som likt en tändande gnista flyger vida omkring” (tidningen Östra Nyland 1912), dock med den i svenskbygderna så viktiga avsnävningen, ”jord åt svenska obesuttna”.

Sirén kan i siffror – minutiöst framräknade på såväl socken- som bynivå – visa att utvecklingen gick åt olika håll. Samtidigt som antalet självägande

bönder utan någrasomhelst specialingripanden ökade (styckning av svaga herrgårdar), hävdade de stora herrgårdarna ändå väl sin ställning i socknen. Pernås tre stora godsägare (herrarna på Sarvlax, Malmgård och Forsby) ägde sålunda år 1910 tillsammans 2 900 ha odlad mark, medan de 160 självägande böndernas odlingar stannade vid 2 300 ha. Samtidigt ökade antalet helt obesuttna lantarbetare, statarna, då herrgårdarna i fruktan för en kommande expropriering aktivt gick in för att lägga ned landbohemman och torp. Inbördeskriget (som behandlas i nästa del) blev ändå inte den fullständiga katastrof den yttre sociala och ekonomiska verkligheten kunde ha fört med sig. Sirén kan visa på motverkande krafter i dels den mångsidiga ekonomiska struktur som utvecklades i kommunen och dess närområden (Lovisa och Borgå), dels att kommunens inre liv genomgick en omgripande förändring.

Med all respekt för Siréns än en gång klargörande behandling av agrarsamhällets ekonomiska och sociala strukturomvandling, är det ändå på det allmänskulturella planet den stora forskarinsatsen gjorts denna gång. Här kan Sirén teckna bilden av en verklig omvälvning, "revolution": framväxten av ett lokalsamhälle, som i sin inre kohesion och mångsidiga styrka i mycket svarade mot ordet kommuns etymologiska härledning i "gemenskap".

*

Övergången från socken till kommun medförde till en början inga genomgripande förändringar. Föga överraskande kontrollerades kommunens styre av godsägarna och kretsen kring dem. Nyanserna i det som sedermera utvecklades till en egentlig kommunalpolitik får vi dock vänta på till nästa del.

Det nya och omvälvande fångar Sirén däremot in en helt annan väg, i behandlingen av det vi kunde kalla bildnings- och föreningsrörelsen. Kärnan här är ett 75 sidor långt kapitel om ungdomsföreningsrörelsen, den samlingsrörelse som blev mest betydelsefull i kommunen strax före och efter sekelskiftet 1900. Nära anknutna till de teman som berörs här är utförliga framställningar av dels folk- och folkhögskolor, dels annan fri bildnings- och föreningsverksamhet inom bl.a. musik, idrott och brandvärn. Det innebär sammanlagt 150 sidor om de olika typer av folkrörelser som omdanade lokalsamhället på så många håll i landet, i Pernå kanske mer än genomsnittet. I varje fall framträder Pernå i.o.m. Siréns minutiösa pilotundersökning som den kommun varje folkrörelseforskare måste bekanta sig med när han tar avstamp i det förefintliga forskningsläget.

Ty det är just här Olle Sirén gör nya inbrytningar. Även om han inte säger det rent ut, sker Siréns behandling av ungdomsföreningsrörelsen i medveten kontrast till å ena sidan rörelsens egen upphöjt ideella självsyn, å andra sidan den moderna folkrörelseforskningens teoretiska anslag. I Siréns breda skildring växer ungdomsföreningsrörelsen fram närmast genetiskt eller organiskt. De 12 föreningar som grundades under loppet av två decennier från och med 1896 slog ingalunda rot i oplöjd jord, i kraft av sina visionära

idéer eller sina grundares ledaregenskper. Sirén ser ungdomsföreningsrörelsens framväxt som en organisk fortsättning på det sätt bygdens folk under de två föregående decennierna mer eller mindre trevande byggt upp ett imponerande nät av folkskolor (Pernå låg år 1900 på tredje plats i Finland i fråga om folkskoltäthet i jämförbara kommuner). Distriktet för den lokala folkskolan sammanföll mycket ofta med området för den nya lokala ungdomsföreningen. Ungdomarna slussades från skolan till föreningen "för att föra verket framåt och bygga vidare på den grund som här lagts", för att citera ett samtida uttalande.

Också på andra plan finner Sirén föregångare till ungdomsföreningsrörelsen, särskilt då i de olika "bestyrelser" som redan långt tidigare arrangerat sammankomster för att "aktivera allmogen". Av den orsaken är det också enligt Olle Sirén omöjligt att finna ett enhetligt mönster: olika slag av initiativ och behov skapade olika lösningar, åtminstone på etableringsstadiet. Han tar därmed också käl på myten om de idealistiska studenter som åkte från by till by för att grunda ungdomsföreningar. Dock inte helt. I några fall spelade en student, utgången från hembyn, en viktig roll i grundläggningsskedet. Men också här är alltså Sirén mån om att betona det lokala behovets dominerande roll.

Finns då hos Sirén någonting kvar av den protest och mobilisering folk-rörelseforskningen alltid framhåller? De relativt starka arbetarföreningarna i Pernå fick i samband med partipolitikens framväxt givetvis just den karaktären. Men i mobiliseringsskedet kan Sirén visa på omständigheter som också för arbetarföreningarnas del mera påminner om det sätt varpå ungdomsföreningarna tog form. För alla föreningar av denna typ tecknar Sirén dock, i folk-rörelseforskningens efterföljd, bilden av en allmoge som med egen kraft bryter upp från det gamla överhetssamhället. Det är bara det att någon egentlig konfrontation nära nog aldrig kom till stånd: i så hög grad skedde uppbyggnaden från det gamla i samförstånd med de tongivande representanterna för den gamla överheten, oberoende av om de befann sig i präst- eller herrgårdar. Mentalt upplevdes konfrontationen gentemot det nya starkast inom den tidigare så slutna kretsen av överhetspersoner. Upplysta ståndspersoner irriterade sig över vissa myndighetspersoners envishet att uppträda just förmyndaraktigt, när allmogen själv visade sig vara kapabel att stå för samfälliga lösningar på allmänna, "kommunala" frågor.

Vari bestod då det nya lokalsamhället? Sirén tecknar en mängd interiörer från lokala projekt och begivenheter. Runtom i den gamla socknen uppfördes gemensamma byggnader och arrangerades lokala evenemang – allt i växelverkan mellan en ny frivillighet och en traditionell, av myndigheterna dikterad samverkan. Det ekonomiskt tätare samhället, med sina sågverk och till åkrar upplöjda ängsmarker, hade sin motsvarighet i ett andligt tätare samhälle, med allmogen engagerad i offentlig diskussion om lokala och allmänna frågor i sina föreningshus, varvat med "nyttiga nöjen" i form av teater och recitation.

Allt det nya som byggdes upp den vägen förde givetvis också med sig något som försvann. Här kan Sirén i detalj påvisa det som forskningen tidigare tecknat en övergripande bild av: ungdomsföreningsrörelsen var en kanal för förmedlingen av de nya medborgerliga idealen till allmogen, i medveten kontrast till en mera råbarkad allmogekultur. Fosterlandskärleken, konkretiserad i medborgarsamlingen under Bobrikov-åren, blev ungdomsföreningsrörelsens första övergripande ideologi på dess väg till nationell samlingsrörelse. Denna runebergiska anda transformerades sedan i en mera handfast lokal patriotism, bäst uttryckt i begreppsparat "hembygd och svenskhet", som under decennier blev ungdomsföreningsrörelsens kännetecken i det Svenskfinland den i så hög grad bidrog till att skapa och ge innehåll åt.

Siréns betoning av folkskolans roll för själva uppkomsten av föreningarna förklarar i sin tur en annan bärande linje i rörelsens två första decennier: kampen för "hyfsning" – att motverka "råhet och grova seder" – en annan del av det nya medborgaridealet. Här kan Sirén övertygande påvisa hur den gamla folkkulturen fick vika undan på alla plan för de nya ledarnas krav på en förening av "nytta och nöje". Den första föreningen i Pernå tog betecknande nog namnet *Bildande Nöjen* (i Haddom). Samtidigt som ungdomsföreningsrörelsen förde fram en mängd de facto nya folkseder (som snart uppfattades vara urgamla och genuina), såsom majstången, lillajulfester, diverse vårdkasar o.s.v., sopades mattan ren med genuina, mer eller mindre oborstade folkliga seder. Belysande är ett yttrande år 1915 från en av rörelsens stora män i Nyland, den i Pernå aktive F. W. Klingstedt: "Det kan väl utan överdrift sägas, att dessa föreningar ha sin stora andel i den förädling av ungdomsnöjena, som faktiskt egt rum – knutdanserna äro mångenstädes endast ett rusligt minne, landsvägsskrål och grindlyftningar höra ej längre till den manliga ungdomens käraste sysselsättningar och nykterheten har tilltagit."

Det är ett sådant samhälle vi genom Olle Sirén ser växa fram inför våra ögon – rikare, tätare, friare – men samtidigt mycket mera disciplinerat. I framställningen ingår hundratals konkreta ögonblicksbilder av hur den enskilda människan reagerade och handlade inför allt det nya. I det avseendet blir Pernå sockens historia 1870–1920 också en mentalitetshistoria, befolkad av människor som lever och känner.

Här omtalades Siréns bok redan som en pilotundersökning, en bok som ger uppslag till ny forskning och komparation. I alla frågor gällande agrarsamhällets omdaning under tiden 1870–1920 kommer Pernå sockens historia III att tjäna som en självskrivna referensbok. I denna anmälan (liksom i boken) har mycket utrymme ägnats åt ungdomsföreningsrörelsen. Med Siréns utredning framför sig framstår behovet av ett finlandssvenskt forskningsprojekt kring ungdomsföreningsrörelsen som alltmera behövt. Det skulle inte bara skingra dimridåerna och mytbilderna kring rörelsens eget

sätt att betrakta sitt förflutna utan vore främst ägnad att ge ny, fördjupad kunskap om verkligheten bakom det man mera diffust benämmt "den svenska samlingsrörelsen i Finland". Frågan har på sistone varit av sådant allmänt intresse, att den t.o.m. väckt debatt i dagstidningarnas spalter. Det är på tiden att en förnyad forskningsinsats görs.

Det är unikt att en kommun ger en författare möjligheten att på 600 tätt tryckta sidor beskriva utvecklingen under en tidsrymd av blott ett halvsekel. Att det varit värt sitt pris har Olle Sirén än en gång visat. Att boken därtill är avfattad så att den på ett självklart sätt väcker nya frågor och lockar till större forskningsinsatser framhäver ytterligare dess värde. När del IV är färdig kommer Pernå att ha landets måhända främsta lokalhistoriska verk.

Henry Rask

Teorin blir materiell styrka

Jari Ehrnrooth, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914* [Besjälad av ordet, upptänd av hatet. Socialistiska revolutionära doktriner och deras inflytande inom arbetarrörelsen i Finland 1905–1914], Historiallisia Tutkimuksia 167. 589 s. Helsinki 1992.

Målsättningen för Jari Ehrnrooths avhandling i sociologi är att ge "en influenshistorisk skildring av hur socialistiska revolutionsdoktriner av marxistiskt ursprung inkarnerades till historiska krafter i Finland ... under brytningsperioden från storstrejken 1905 till första världskrigets utbrott 1914". Ty "också teorin blir en materiell kraft omedelbart då folkmassorna har tagit den till sig", såsom Ehrnrooth erinrar om Marx' ord i bokens motto.

Med ett influenshistoriskt perspektiv avser Ehrnrooth att han undersöker doktriner "som diskurser som uppträder i olika former och som kan beskrivas som historiskt föränderliga och verkande varelser". Med begreppet diskurs hänvisar författaren åter till sådant tal som stöder sig på auktoritet från en lära och som har en i någon mån tvingande, styrande, befallande karaktär. Utgångspunkten är Michel Foucaults undersökningar av kunskapssystem som autonoma framställningar utan subjekt och bestående av uttalanden som framställer sig som sanna. Ehrnrooth betraktar Foucaults tankegång som fruktbar uttryckligen för en granskning av lärda diskurser och deras influens och ställer frågan: "Förmår inte diskurserna just genom denna sin ovillkorlighet kraftigt omfatta också icke-diskursiva praktiker, att fungera som historiskt verkande krafter". Han intresserar sig speciellt för hur en idé eller lära kan "förvandlas till drivfjäder, handlingsdirektiv eller

etos". För att nå den influens som ligger utanför språket vill författaren även få grepp om den retoriska modell som finns i marxismen. Dess urform finner han långt tillbaka i vår civilisations historia, i Augustinus' *Bekännelser*, betraktad som berättelsen om en hel kulturs "retoriska omvändelse". Den kristna frälsningen jämförs ur retorisk synvinkel med den revolutionära övergången till socialismen.

De lärda diskurserna och deras förmedling granskas på olika nivåer uppifrån ned, från partiledningens auktoriteter till agitators- och funktionärskolningen, agitatorernas tal och slutligen till de lokala arbetarföreningarna och dessas handskrivna tidningar. De retoriska modellerna blir ett analysredskap i den sistnämnda delen av avhandlingen.

Även om boken samtidigt innehåller rikligt med politiska och socialhistoriska element präglas den av analysen av det diskursiva inflytandet. Frågeställningen kan ställas i samband med de förändringar som ägt rum inom forskningen rörande arbetarna i olika länder. Den bestod länge i forskning uttryckligen rörande arbetarrörelsen som arbetarnas företrädare eller i en identifiering av arbetarklassen med en politisk och facklig rörelse. Vid ungefär samma tid som den ideologiska laddning som anknöts till arbetarrörelsen i olika länder, ebbade ut från början av 1970-talet, fick forskarna upp ögonen för arbetarklassen i dess helhet och upptäckte, att den organiserade rörelsen hade nått eller omfattat kanske bara en rätt liten del av arbetarna. Arbetarnas dagliga liv, mentalitet, överlevnadsstrategier m.m. blev föremål för forskning. Senare, på 1980-talet präglades forskningen också kring arbetarnas historia av infallsvinklar som ibland fått den gemensamma benämningen "den nya kulturhistorien". Inspirationen kan härröra från litteraturforskning eller kulturanthropologi och infallsvinklarna har ifrågasatt tidigare sätt att definiera forskningsobjektet. Ehnrooths avhandling kan ställas i samband med den sistnämnda riktningen.

Efter inledningen och utgångspunkterna behandlar Ehnrooth i kapitel 3 diskussionen inom partiet om det riktiga politiska tillvägagångssättet, särskilt den Kautsky-inspirerade "klassrenhetslinjens" styrka ställning under åren efter storstrejksentusiasmen. I det följande kapitlet analyserar författaren systematiskt den ledande renläriga revolutionskonceptionen och dess förhållande till andra riktningar, som han kallar "den anarkistiska radikalrevolutionära" och "den (anarko)syndikalistiska". Kapitlet tar bl.a. upp översättningar av marxistisk litteratur och bokurvalet i arbetarbiblioteken. De olika riktningarna granskas utgående från den statliga sfären, som uppfattas som den viktigaste aktionssektorn, och beredskapen att delta i utövan- det av statsmakten. I femte kapitlet analyseras centrala texter (såväl original som finska) med rötter i de olika riktningarna, som här ytterligare utökas med under perioden flitigt lästa utopistiska texter.

Härefter övergår författaren till att granska hur agitationsskolningen var ordnad och elevernas sociala sammansättning i partiinstitutet; den jämförs med sammansättningen bland partimedlemmarna och arbetarklassen i all-

mänhet. Själva agitationens ideologiska innehåll och mängd samt därtill hörande påverkningssformer analyseras i sjunde kapitlet; där försöker författaren även regionalt och i tid ställa diskursen i relation till partiets stöd och medlemskår. I följande kapitel utvecklar han på basen av tidigare forskning en "genklangshypotes" om i vilka arbetarkategorier de olika doktrinerna närmast förankrades.

Det sista kapitlet före slutledningarna och sammanfattningen omfattar över hundra sidor och koncentrerar sig på att enligt genklangshypotesen analysera handskrivna tidningar inom åtta olikartade arbetarföreningar som en form av "folklig diskurs". Det är ett försök att komma så nära som möjligt hur medlemmarna i ledet tog till sig partiets lära inklusive dess revolutionskonception. På detta plan finner Ehrnrooth att de ideologiska skikt som partiet propagerade varvades med en arkaisk känslodynamik, vars centrala inslag var hämndlystnad och klasshat. Emotionerna utsattes enligt författaren inte för etisk kritik trots att allmänmännsliga etiska intentioner och bildningsdygder samt lagliga tillvägagångssätt genomgående betonades i den folkliga diskursen, i många avseenden på ett sätt som gick i samma riktning som moderpartiets doktrindiskurs.

*

Ehrnrooths infallsvinkel med diskursiv influens som utgångspunkt har inte tidigare tillämpats inom sociologisk eller historisk forskning i Finland. Det är fråga om ett ambitiöst försök att förnya forskningen på ett ämnesområde som analyserats många gånger, att delvis definiera det på ett nytt sätt och att utmana tidigare tolkningar. Enligt min mening lyckas Ehrnrooth också visa att hans infallsvinkel är fruktbar och samtidigt göra en genuint ny och innovativ insats i forskningen rörande arbetarrörelsen. Genom att närma sig rörelsens idévärld ur de revolutionsdoktrinära riktningarnas perspektiv ger han en klarare bild av dem och får fram en ny uppfattning om vissa centrala ledares, såsom Yrjö Mäkelins och Edvard Gyllings, ställning i förhållande till doktrinerna. Den systematiska jämförelsen mellan de internationella lärofäderna och deras lärjungar i Finland kastar ett intressant ljus över hur doktriner förmedlas. När Ehrnrooth gör förmedlingen av doktriner till det centrala problemet i avhandlingen, gör han samtidigt agitatorsskolningen och själva agitatorerna och deras diskurs till ett genuint forskningsobjekt. I ännu högre grad gäller detta arbetarföreningarnas handskrivna tidningar, som framstår som viktiga och intressanta forskningsobjekt på ett nytt sätt. Den tidigare forskningen har inte beaktat den "folkliga diskursens" nivå eller inte sett de frågor som skulle ha gjort den till ett forskningsobjekt inom analysen av arbetarna och deras rörelse.

Ehrnrooths avhandling har utformats till en forskningsmässig utmaning för det perspektiv som varit rådande också i det samhällvetenskapliga forskningsklimatet i Finland. Han har ställt sitt perspektiv i relation till tidigare

resultat och med denna öppning gjort diskussionen och forskningen på området en betydande tjänst.

Samtidigt möjliggör boken emellertid motargument från andra forskningsstraditioner. Man ställer frågan om det "influenshistoriska" perspektivets gränser och tillämpning; för det första spänner författaren enligt min mening sitt forskningsgrepp över ett vidare fält än hans motiveringar kan bära upp. För det andra finns det plats för klargöranden i fråga om analysen av de retoriska modellerna och deras status i sammanhanget. Vidare finns det en viss motsättning mellan å ena sidan det "influenshistoriska" och å andra sidan en mera välbekant sociologiskt-socialhistorisk analys.

Beträffande villkoren för diskursiv influens säger författaren, att han "speciellt" intresserar sig för att "läran måste kunna förvandlas till drivfjäder, handlingsdirektiv eller etos". Boken håller sig också för det mesta inom ramen för detta villkor. På många punkter framför han dock påstående också om ett villkor som sträcker sig längre, enligt vilket "den inre verkan, etos, som läran väcker, måste förvandlas till yttre påverkan, till handling". Sålunda konstaterar han att i en lokaldiskurs ingick "hatets" eller "den destruktiva kraftens" "arkaiska linje" i en medveten linje som försvarade mänskliga rättigheter så att den förra fungerade som "en faktiskt explosiv styrande kraft för handling. Den inbakade destruktiviteten kunde manas fram varje gång man ville tala folket i rörelse". I enlighet med detta påstående anser Ehrnrooth, att de lokala diskurserna tyder på "ett kollektivt medvetande som kumulerades under åren efter storstrejken, men som fick sin utlösning först år 1918. . . När tillfället kom tog det inkapslade hatet över." Endast den folkliga mentalitetens och den kollektiva känslodynamikens nivå "kan förklara varför de organiserade arbetarna i Finland gick till revolution med blodig panna".

Påståendena är inte centrala i boken eftersom den behandlar perioden mellan 1905 och 1914, inte inbördeskriget. De upprepas emellertid ofta som en del av författarens kritik av den tidigare forskningens "konsensusprojektion". Problemet är enligt min mening att Ehrnrooth här mycket mekaniskt postulerar en direkt linje från upphetsande påverkan och uppfattningar som uttrycker hämndlystnad till revolutionär aktivitet. T.ex. röstning (som Ehrnrooth ofta hänvisar till i samband med agitatorerna) och en kollektiv verksamhet som att gripa till vapen är mycket annorlunda som företeelser inom diskursiv påverkan. Det hade enligt min mening varit skäl att analysera skillnaderna som grund för påståendena beträffande inbördeskriget, i synnerhet då det i olika länder finns gott om forskning rörande förutsättningar för kollektiv aktivitet (organisering, mobilisering, de möjligheter som erbjuder sig m.m.) och deras koppling till aktörernas 'erfarenheter och uppfattningar'.

En annan fråga är att Ehrnrooth omotiverat ser det som något självklart att ett hämndlystet ursinne intog en central ställning i de rödas agerande. För klarhetens skull är det skäl att tillägga och Ehrnrooths kritik av den

tidigare forskningen gäller bl.a. recensenten och det alltså föreligger ett s.k. polemiskt förhållande mellan oss på denna punkt.

Hat, ursinne och hämndlystnad kommer in i undersökningen i dess sista del som behandlar de lokala diskurserna som undersöks på basen av handskrivna tidningar. Eftersom de tidigare kapitlen betonat arbetarrörelsens moderation och karaktär av bildningsrörelse, kanske t.o.m. i högre grad än i den tidigare forskningen i allmänhet, bygger Ehrnrooth på detta sätt upp en stark inre spänning i avhandlingen. Han bygger upp scenen för en analys av kontrasten mellan hat och upplysning. Även om jag betraktar analysen som genuint intressant och som en viktig ny insats i forskningen om arbetarrörelsen, är den dock enligt min mening också förknippad med på vissa problem. För det första framstår det "arkaiska hat" som framkommer i texterna på många punkter alldeles som en autentisk företeelse, som ett tecken på "verkligt" hat – trots att det är fråga om en analys av retoriska modeller och författaren på ett annat ställe medger att det i efterhand är omöjligt att längre nå "den levande kärnan i diskursiv påverkan". Man torde kunna tänka sig att uttrycken för hat i arbetarrörelsens diskurs på många sätt förmedlades och betingades av konventioner. Påståenden om att de implicerar en diskursiv påverkan skulle därför förutsätta bl.a. en analys av dessa konventioner. För det andra är det inte till alla delar lätt att följa författarens slutledningskedja då han identifierar olika retoriska modeller i de handskrivna tidningarna. Analyserna är ett slags *tour de force*, en ogenerad linjedragning från den västerländska kulturens retoriska omvändelse direkt till den finske arbetarens själslandskap i början av 1900-talet och som sådan snarare ett polemiskt och intressant exempel på alternativa analys-schematas möjligheter än en uppsättning färdiga resultat.

Det finns en viss dissonans mellan avhandlingens olika infallsvinklar som författaren dock inte behandlar. Det tankesätt, som med utgångspunkt särskilt i Foucault används för analysen av diskursiv påverkan, är mycket främmande för det tankesätt som knyter diskursiva formationer till sociala bindningar av typen samhällsställning. Foucault behandlade inte politiska rörelser ideologier eller hur de förvandlades till historiska krafter och han godtog inte användningen av idealtyper, något som Ehrnrooth uppger att han använder i sin påverkningsanalys. Ehrnrooth för fram många analyser av det senare slaget, t.ex. påståenden eller hypoteser som går ut på att vissa typer av samhällsförhållanden gjorde det naturligt att tillägna sig vissa slag av doktriner. Jag är inte säker på hur man skulle kunna relatera dessa olikartade infallsvinklar till varandra, men åtminstone kan man inte utan problem additivt kombinera dem med varandra som Ehrnrooth förefaller att göra när han säger, att man för att analysera den "revolutionära beredskapen" måste beakta bl.a. "uppfattningar" och inte "enbart ... förhållanden". Jag skulle tro att det faktum att Ehrnrooth underlåtit att beakta frågan har bidragit till den vacklan i analysen av den diskursiva påverkan som kommer till uttryck t.ex. i hans påståenden angående året 1918.

Avhandlingen är alltså behäftad med ojämnheter, bristande finslipning och polemisk iver, som enligt min mening ibland leder författaren längre än argumenten bär. Undersökningen har emellertid genom sin rikedom och sin äkta utmaning mot tidigare forskning allt som allt kommit med en insats i forskningen och diskussionen om arbetarrörelsen som man inte kan förbigå. Det är en exceptionell och samtidigt mycket betydande förtjänst.

Risto Alapuro

Bolsjevikernas kollektiva biografi

Miklós Kun, *Bucharin jeho družja i vragi* [Bucharin, hans vänner och fiender]. Izdatelstvo Respublika. 501 s. Moskva 1992.

Det ryska bolsjevikpartiet har sedan länge uppmärksamrats av historikerna. Man vågar hävda, att inget annat politiskt parti har beskrivits i en lika omfattande litteratur, sovjetisk, postsovjetisk, exilrysk och inte minst utländsk. Denna mångskiftande litteratur behandlar dock partiet som helhet, dess beslut, praktiska politik och ideologi. Mycket mindre vet man fortfarande, särskilt utanför experternas krets, om partiets medlemskår, om dess sociala och övriga bakgrund, om bolsjevikernas personligheter. Respektive sovjetiska uppslagsböcker (*Granat* encyklopediska lexikon, Den Stora sovjetencyklopedins första upplaga – band utgivna före 1935, 1960- och 1970-talets Sovjetiska historiska encyklopedi) är ryskspråkiga och därför ofta otillgängliga för historiskt intresserade utlänningar. Till de bibliografiska rariteterna hör numera en ymnig flora av 1920-talets sovjetiska parti- och revolutionshistoriska tidskrifter, som indrogs efter 1931. Stalineran tillät några få utvalda biografiska skisser: partihistorien inte bara förvrängdes, men också avpersonifierades. De poststalinska historikerna författade gärna enskilda bolsjevikbiografier, inte minst över postumt rehabiliterade partiveteraner, men tenderade genomgående att producera skönmålningar, rentav hagiografier.

Mot denna nödvändiga bakgrund profilerar sig den anmälda boken framför allt som en kollektiv levnadsteckning av de första generationerna av de ryska kommunisterna – framför allt två generationer av de s.k. gamla bolsjevikerna – med ett illegalt partimedlemskap – och delvis även den generation av partimedlemmar som inträdde i partiet strax före och kort efter Oktoberrevolutionen, ungefär under Lenins livstid. Dessa tre generationer innefattade Stalins verkliga eller potentiella motståndare. De hade nästan mangrant häktats senast 1939, den mest aktiva kadern (cirka 680 000¹ arkebuserades

¹ Enligt preciserade data i *Osetjestvennyje arhivy* 1992, N2, s. 28.

1937–38, medan större delen dog av svält eller sjukdomar i Gulag under krigsåren.

Bokens kärna eller röda tråd utgör Nikolaj Bucharins liv (1888–1938). Han behöver ingen presentation,² det räcker att med Lenin karakterisera honom som partiets älskling och med Bucharins amerikanska levnadstecknare Stephen F. Cohen som både den mest betydande och färgrika exponenten för de gamla bolsjevikerna (efter Lenin). Bucharins livsskeden bildar det aktuella verkets fem stora delar: "Läroåren", "I exil", "På maktens topp", "Nederlaget" och "Domstolsprocessen". Primärkällorna, arkivaliska, tryckta och inte minst muntliga, är nästan genomgående ryskspråkiga, men långt ifrån enbart sovjetiska. Författaren – en ungersk historieprofessor, flitig levnadstecknare av flera ryska politiker och författare – är född och uppvuxen i efterkrigstidens Sovjet. Boken är skriven på utmärkt ryska (ej översatt) – en mycket kortare ungersk version kom ut 1988. Som barnbarn till den kände, av Stalin arkebuserade kommunistledaren Béla Kun, har Miklós Kun bevarat eller återknutit täta förbindelser med bolsjevikpartiets mohikaner och deras åldrande barn, mest kvinnliga (den för hämnd rädde kaukasier avrättade oftare sina motståndares söner än döttrar³). Också i väst, inte minst i sitt andra hemland Ungern och under forskningsresor i England och USA, har förf. lyckats möta några vittnen till den tidiga sovjethistorien, t.ex. Louis Fischer, Arnost Kolman, Andrew Rothstein. Därför spelar muntliga källor en ganska stor roll i Kuns biografi i likhet med hans österrikiska föregångare A. G. Löwys verk (1969). Arkivalierna härstammar mest ur det numera tillgängliga ryska centrala partiarkivet (personliga bestånd) och i enstaka fall ur Trotskij-arkivet i Harvard samt ur den ryska exilmensjevikens Boris Nikolajevskij's arkiv i Hoover-institutet i Stanford, Kalifornien. Verkets arkivaliska bas är klart bredare än i både Löwys och Cohens rent politiska biografier.

Kuns tryckta källor är typiskt partihistoriska: kongress- och domstolsprotokoll, partibeslut och övrigt aktstoff (inte minst Ju. Felsjtinskij's kända publikation ur Trotskij's arkiv i fyra band), publicistik och memoarer. Källorna är som sagt nästan bara ryskspråkiga, trots att författaren behärskar också västliga huvudspråk. Denna självbegränsning speglar författarens strävan att presentera framför allt Bucharins och hans inhemska (ej utländska) omgivningens inrikespolitiska verksamhet: trots sin härstamning – Kun den äldre var dock den ungerska revolutionens ledare 1919 och en hög kominternpolitiker – ringaktas Internationalen och – utan några tydliga förbehåll – även Bucharins internationella agerande nästan fullständigt. Relativt litet intresse uppvisar förf. även för sin huvudpersons politiska program och teo-

² Om Bucharins inställning till den finska frågan se *Lenin ja Suomi* I–III, (Helsinki 1987–90).

³ Dessa nämns i bokens ungerska version, men icke i den ryska. Se Miklós Kun, *Buharin* (Budapest 1988), s. 3–4.

retiska åsikter. Därför ersätter hans verk varken de ovan nämnda eller mera speciella böcker och artiklar om Bucharins idéutveckling och verksamhet i Komintern. Trots ett brett källunderlag struntar både förf. och förlaget i akademiska minimikrav: boken saknar både problemställning, uppgiftsprecisering, forskningsöversikt och slutsatser. Läsaren kompenseras genom långa utdrag ur svårtillgängliga handlingar eller t.o.m. genom att de publiceras in extenso (t.ex. den ryska vänsteroppositionens – ”trotskisternas” förklaringar, Bucharins utsagor under processen inkl. hans berömda sista ord den 8 mars 1938). Vissa excerpta verkar överflödiga: en stor del av bokens sista kapitel fylls av de redan på flera språk utgivna domstolsprotokollen. Ändå är man förf. tacksam för den första omtryckningen av flera av Bucharins privata brev under exilen, av hans anföranden inför CK-mötet i juli 1928, av samtidiga ödesdiga samtal med Kamenev, av hans nådeansökan samt ett faxsimile av dödsattesten som utlämnades först den 17 februari 1988!⁴

Bokens innehåll är alltså en levnadsteckning över Bucharin mot bakgrund av färgrika kulturhistoriska bilder. Huvudpersonen träder fram i kretsen av sina partikamrater, vänner och motståndare, vilka karakteriseras skarpt och träffande. I själva verket går författaren igenom bolsjevikernas och deras medlöparens porträttgalleri. Några exempel på ”porträtt” (för att icke tala om Bucharins föräldrar och större figurer som Lenin, Stalin, Trotskij, Sinovjev, Kamenev, Parvus, Rykov, Tomskij, Pjatakov, Maxim Gorkij) i de första ”sidosalarna”: författaren Ilja Ehrenburg och Sovjets mest framgångsrika finansminister Sokolnikov-Brilliant, den framstående sovjethistorikern Pokrovskij och de ukrainska bolsjevikernas ledare Skrypnik, vänsterkommunisterna året 1918: Jakovleva, det torterade anklagelsevittnet under Bucharinprocessen 1938 (islänningen Halldór Laxness, processens ögonvittne, minns hennes fängelsepräglade yttre i sina essäer),⁵ Rjazanov-skaparen av det världsberömda Marx-Engel-institutet, ”trotskisten” Joffe, den kände sovjetdiplomaten, den begåvade bolsjevikiske parlamentsledamoten och provokatören Malinovskij. Dessa Bucharins ”vänner och fiender” beskrivs enligt ett visst mönster: några yttre drag eller bakgrunden, relationen till Bucharin, huvudbefattning under tsar- och sovjettiden, position under partistriderna samt senare tragiska öden – de gamla bolsjevikernas ”gemensamma nämname”.

Bucharins politiska beteende karakteriseras i boken kritiskt eller rentav negativt, utgående både från en allmän premiss – sovjetkommunismens slutnederlag – och från oppositionella motståndare (med Trotskij i spetsen) värderingar av Bucharin. Förf. fördömer hans vänsterradikalism före och strax efter Oktoberrevolutionen, hans allians med Stalin och kamp mot

⁴ Bucharins nådeansökningar har tidigare tryckts av Kun i tidskriften *Strana i mir*, 1991, N1(61), s. 103–105.

⁵ Halldór Laxness, *En Digtars Opgør* (Köb. 1970), s. 299.

vänsteroppositionen under NEP-tiden, fr.a. kampens medel och metoder, hans kompromissvillighet i början av konfrontationen med Stalin 1928, taktiska fel under kampens vidareutveckling, obenägenhet att söka massornas stöd, självanklagelser och stalindyrkan inför partimöten på olika nivåer 1933–34, Bucharins aktiva deltagande i smädelsekampanjen mot Sinovjev och Kamenev efter mordet på Kirov. Först Bucharins envisa självförsvar under två CK-möten vintern 1936/37 och framför allt hans motståndsförsök under Moskvaprocessen 1938 vinner Kuns bifall. "Dag efter dag uppförde sig B. under den stora processen allt kallblodigare" (s. 393). Inalles tecknar Kun både Bucharins liv mycket mera konkret och utförligt än någonsin tidigare och framställer kritiskt, livfullt och på ett övertygande sätt bolsjevikernas partistrider till och med Stalins triumf och hämnd. Den första uppgiften försvårades på grund av författarens obenägenhet att anlita för handenvarande studier utöver Cohens bok eller ens bibliografier om Bucharin.⁶ Den andra uppgiften underlättades tack vare nya studier både i väst och sedan i Ryssland av Felstinskij, Trukan, Starkov vilka utnyttjats av Kun.

Vissa påståenden förefaller att sakna underlag. I Trotskijs efterföljd framställs Stalin som en olärd trasproletär (s. 35). Den själv lärde georgiern läste dock väldigt mycket, tryckte sina dikter i georgisk press och lärde sig småningom även mycken rysk diktning utantill. I Cohens spår tror Kun sig kunna upptäcka dolda antistalinska utfall i Bucharins skrifter *efter* hans s.k. kapitulation hösten 1929, t.ex. fördömande av kolchospolitiken i hans pamflett mot *påven*, tryckt i *Pravda* i mars 1930 (s. 298). Ändå skrevs pamfletten före masskollektiviseringen och trycktes på franska redan i 1929.⁷ Kun följer Cohen också i fråga om dennes hypotes om den anklagade Bucharins strävan att i utsagor under processen meddela världen sitt verkliga politiska credo – återställandet av kapitalismen och den borgerliga demokratin (s. 434, 437, 443). Man postulerar, förutsätter således att Bucharin företog en politisk helomvändning, ett fullständigt identitetsskifte – en brytning med leninismen, ett förnekande av hela sitt livsverk och offentliga tankegods. Hypotesen känns fantastisk och vederläggs bl.a. av innehållet i flera nya källor, vilka offentliggjorts helt nyligen – Bucharins skrivelser och anföranden under CK-mötet februari/mars 1937,⁸ hans brev till hustrun strax före processen⁹ samt huvudinnehållet i Bucharins nyupptäckta "fängelsehäften" (nyligen meddelade till rec. av fru Svetlana Gurvitj-Bucharina). Sist men inte minst kan man mot Cohen-Kun anföra det av Kun liksom glömda muntliga testamentet, dikterat för hustrun samt det nyupptäckta härresande brevet

⁶ S. Heitman, *Nikolai Bukharin. Bibliography with annotations* (Stanford Calif. 1969); "*Liebling der Partei*" Nikolai Bucharin – *Theoretiker und Praktiker des Sozialismus* (Hamburg 1989); *Bucharin; sjelovek, politik, utjonyj* (Moskva 1990).

⁷ S. Heitman, op.cit, p. 139.

⁸ Stenogramm i *Voprosy istorii* för 1992 (fortsättes).

⁹ Tryckt i *Izvestija* 13 okt. 1992 med makans kommentar.

till Stalin den 10 december 1937 (tryckt i den nya moskvatidskriften *Istotj-nik*). Utan att i en anmälan vilja vidareutveckla sina tankegångar, tycker rec. tvärtom, att Bucharins orubbliga tillgivenhet för partiets och landets sak (vid sidan av den yttre påtryckning och strävan att rädda sina närmaste som Kun beskriver) förmådde honom att spela den av Stalin påtvingna rollen och att spela den *med värdighet*, d.v.s. så litet som möjligt skada Sovjets världsrykte. Med sitt sofistikerade självförsvar *lyfte* han den inscenerade processens nivå och tjänade därigenom kommunismens sak till det bittra slutet. Man behöver inte dela hans åsikter för att hysa aktning för den slitne mannens principfasthet och sinnesnärvaro, vilken ställer t.o.m. Dimitrovs kända beteende under Leipzigprocessen 1933 i skuggan.

En anmälan i en nordisk tidskrift borde uppmärksamma bokens "nordiska" sidor, Bucharins exilår 1915/16. Här hittar även den speciellt intresserade rec. nya värdefulla data, trots att dessa saknar källhänvisning, t.ex. om Bucharins föreläsningar i Sverige (s. 52). Vissa fel upptäcks lätt: immigranter och inte minst Bucharin behövde inte "ett svenskt visum" (s. 50), ty pass- och viseringskontroll (inresestillstånd) infördes både i Sverige och Norge först 1917;¹⁰ det fanns inga "ryska emigranter" i Stockholms fängelse – endast Bucharin; han och hans grupp utvisades till Norge på våren, ej på sommaren 1916; Bucharins partirannsaking sommaren 1916 gällde ett särskilt fall – Alfred Kruse, ej "flera provokatörer, vilka smög sig in i den ryska socialdemokratiska rörelsen" (s. 58). Parvus' skumma handelsaffärer och protyska inställning var väl kända bland bolsjevikerna långt före Bucharins ankomst till Danmark.

Men dessa fel är sekundära: boken är högst läsbar!

Aleksander Kan

¹⁰ Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932* (Stockholm 1964) s. 9 o.a.

Quisling i to store bind

Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling – En fører blir til*. 537 s. Aschehoug 1991 og *Vidkun Quisling – En fører for fall*. 747 s. Aschehoug 1992.

– Jeg er uskyldig!

Ordene trengte bare så vidt gjennom nattevinden på festningsvullen. Eksekusjonspelotonen som gjorde seg klar, hørte dem knapt. Vidkun Quisling var hentet kl. 02.00 fra cellen i Møllergt. 19, og sto nå mot langveggen i det åpne skuret som var reist mot kruttårnet på Akershus festning. Armene ble bundet med taustropper mot plankeveggen. Den dødsdømte, som var kledd i nikkers og grå ullgenser, fikk bind for øynene. Et hvitt papirark ble festet med knappenål mot hjertet, for at de ti skytterne skulle få skjerpet sikte fra sin standplass 10–15 meter unna. Det hele skjedde raskt. All kommando ble gitt ved tegn. Bortsett fra ordet "Fyr!" ble ingenting sagt under henrettelsen...

Slik endte Vidkun Quisling sitt liv 24. oktober 1945 på Akershus festning i Oslo, dømt til døden for landsforræderi, drap og tyveri. Og slik begynner Hans Fredrik Dahl sin ruvende tobinds biografi om denne mannen, som er blitt stående som selve erketypen på en forræder.

Samme dag som tyskerne med ett slag besatte norske havnebyer fra Oslo til Narvik, 9. april 1940, begikk Quisling den handling som offentlig stemplet ham som forræder: I en tale i radio erklærte han seg selv som norsk statsminister og oppfordret nordmennene til å legge ned våpnene. Hans navn fløy verden rundt og erstattet Kuusinen som erkeforræder: en quisling=forræder på mange språk, og britene laget til og med et verb: to quisle=å forråde.

Hvem var så Vidkun Quisling? I 1940 var han fører for det ørlille norske nazi-partiet Nasjonal Samling. Både han og partiet var totalt ubetydelige i det norske politiske bildet, og ingen kunne drømme om at han skulle spille noen hovedrolle i norsk historie.

Men Quisling var ikke noen ukjent mann i førkrigs-Norge. Han ble født i 1887 som sønn av en prest, var meget skoleflink og tok i 1911 den beste eksamen som noensinne hadde vært avlagt på Den militære Høyskole. I 1918 var han norsk militærattaché i Petrograd og i 1920–21 i Helsingfors, men i 1920-årene fikk han permisjon fra sin militære karriere og deltok i Fridtjof Nansens hjelpearbeid i Sovjetunionen. I 1928 tok han avskjed fra det militære, med majors grad, og året etter vendte han tilbake til Norge, hvor han ble forsvarsminister i bondepartiregjeringer 1931–33.

I 1933 dannet han sitt eget parti, Nasjonal Samling (NS), et fascistisk parti med mange mistenkelig kjente trekk: et "solkors" som symbol, "Heil og sæl" som hilsen sammen med oppstrakt høyre arm, og Quisling selv som Fører. Partiet fikk aldri noen representant inn på Stortinget og var i 1940 redusert til en mindre sekt.

Første bind av Dahls biografi handler om tiden før Quisling ble quisling – tiden frem til høsten 1939. Bortsett fra at bindet åpner med skuddene som drepte ham, følger vi Quisling stort sett kronologisk gjennom barndom, ungdom og karriere. For første gang blir Quisling et levende menneske, ikke et underlig forskrudd produkt av høye norske fjell og hastemt norsk nasjonalisme, slik utlendinger ofte har fremstilt ham.

Andre bind omhandler Quisling som quisling, altså årene 1939–1945. Han krysset Rubicon i desember 1939, da han i samtaler med Adolf Hitler hevdet at Tyskland måtte sikre sine interesser i Norge før britene kom dem i forkjøpet. Dahl understreker sterkt ”faktoren Quisling”: Uten Quisling – ingen tysk okkupasjon, er hans konklusjon, mens andre norske historikere har lagt mer vekt på at Grossadmiral Erich Raeder lenge hadde ønsket seg marinebaser i Norge og nå brukte Quisling som ekstra argument.

Quisling fikk ingen plass i de tyske planene for angrepet på Norge. Det var på eget initiativ at han forsøkte statskupp 9. april.

Derefter var Vidkun Quisling en faktor man ikke ble kvitt, til tross for at både norsk og tysk hold forsøkte iherdig. Hitler utnevnte en Reichskommissar Norwegen med store fullmakter, Josef Terboven. Reichskommissar fikk ikke til noe ”legalt” styre i Norge og måtte utnevne norske konstituerte statsråder i september 1940, de fleste medlemmer av Quislings NS. Quisling selv ble oppholdt med vage løfter, men fikk faktisk danne regjering som ”ministerpresident” i februar 1942. Men han ble ikke kvitt Reichskommissar, som under hele okkupasjonen hadde den egentlige sivile makten i Norge. Hovedårsaken var at krigen gikk dårlig for tyskerne, og Hitler derfor utsatte diskusjonen om Norges plass i Neuropa ”til etter krigen”.

Naturligvis har det vært skrevet om Quisling før. Det meste – og beste – omhandler tiden fra desember 1939 til september 1940, i første rekke av Skodvin (1956) og Loock (1970). Men noen egentlig biografi over Quisling lot vente på seg. Hartmann (1959) og britene Hewins (1965) og Hayes (1971) behandlet som Skodvin og Loock først og fremst tiden frem til september 1940. Først norsk-amerikaneren Høidal (1988) tok for seg også krigstiden, men han brukte vesentlig trykte kilder og bidro lite til noe nytt bilde av Quisling.

Dahl har unngått merkelappene og mytene om Quisling og skrevet om ”Quisling på hans egne premisser”, som han sier i forordet: ”Jeg vil fortelle om dette livet forfra, slik det ble levd, ikke bakfra, med utgangspunkt i svik og dom”.

Det er jo ikke så lett å forstå denne mannen. ”Gåten Quisling”, er han blitt kalt. Hvordan kunne denne intelligente, dypt patriotiske mannen bli forræder, hvordan kunne han tro på et ”selvstendig Norge” i Hitlers Europa, hvorfor lot han seg presse av tyskerne istedet for å ta avskjed, hvordan kunne han innbille seg at han skulle få bli prest etter krigen, hvordan kunne det overraske ham at han ble tiltalt som landsforræder??

Hans Fredrik Dahl viser oss m e n n e s k e t Vidkun Quisling: en intelli-

gent, verdensfjern, upraktisk filosof. En mann som trodde på sin misjon, og som derfor mente han hadde *rett* til å ta makten – når nordmennene ikke forsto sitt eget beste, måtte *han* handle, han som visste hva som var best for nasjonen. Et kall sier man ikke fra seg, derfor lot han seg presse av tyskerne til handlinger som han egentlig var imot, blant dem dødsdommer over nordmenn. En Messias kan være like farlig som en Machiavelli, og er dessuten langt mer uberegnelig.

Dahls Quisling-bøker gir også et bredt bilde av Quislings parti og styre under krigen. Dette er et meget forsømt avsnitt av norsk okkupasjonshistorie, som i stor grad har konsentrert seg om motstandshistorie. Det er fortsatt store, hvite felter på historiekartet når det gjelder NS og tyskerne under okkupasjonen. Først i de senere år har historikere tatt for seg ideologi og indre stridigheter i NS (Øystein Sørensen) og sentrale folk ”på den andre siden” – foruten Quisling selv også Quislings justisminister Riisnæs (Nils Johan Ringdal) og Reichskommissar Terboven (Berit Nøkleby).

Dette har vakt debatt og til dels sterke ord. Kan man – får man – skrive om slike personer? Er det ikke å ufarliggjøre dem, når man viser at de også hadde menneskelige trekk, at de trodde på og mente hva de sa, når man tillater seg å bruke positive uttrykk om dem som ”intelligent, dyktig”?

Krigsgenerasjonen reagerte nærmest allergisk på Quisling og hans geliker. Det er forståelig, de opplevde at kamerater stupte i motstandskampen. Selv om det tyske okkupasjonsstyret i Norge var langt mildere enn de fleste andre steder, havnet tusener i fengsler og fangeleirer, og mange ble torturert til døde eller skutt. Det satt nordmenn (og -kvinner) i de fleste KZ-leirer i Tyskland, halvparten av de norske jødene døde i Auschwitz.

Dette er nok bakgrunnen for at så få eldre historikere har tatt opp emner som NS og tyskerne. De hverken ville eller kunne finne ”menneskelige trekk” ved forræderen Quisling. Det ble for nært, for sårt.

Underligere er det at også neste generasjon kan reagere på samme måte. Historikeren Harald Berntsen (f. 1945) har gått til harde angrep på ”fordomsfrie analyser (...) av nazismen og dens representanter” (*Arbeiderbladet* 1.3.1993). Berntsen er som gammel 1968’er særlig opprørt over at Sørensen snakker om velferd og sosialpolitikk i nasjonal**so**sialismen. Men han fordømmer Quisling-biografien som kronen på verket: ”Tro mot Førens selvforståelse skildrer Dahl ham som en oppriktig arbeidervenn og en ny Kristus på vei mot Golgata”.

Dette er tøv. Hans Fredrik Dahls Quisling-biografi er på ingen måte noen rehabilitering. Men Dahl redegjør for Quislings egne motiver for det han gjorde, hvordan han tenkte og resonnererte. Dermed blir det ikke meningsløst, handlingene får bakgrunn og mål. Vi kan forstå *hvordan* og *hvorfor*. Men dermed blir også Quisling stående i klart lys, som den forræder han vitterlig var. Det var en mann som visste hva han gjorde, en mann som be-gikk landsforræderi fordi han mente han hadde *rett* til det – han visste jo

best, og da hadde han lov til å bryte loven. Nordmennene visste ikke sitt eget beste, sa han til en tysker sommeren 1940, man måtte tvinge dem, så ville de bøye seg og følge med!

Avslutningen på boken er slutten på Quislings liv – rettssak og dom i 1945. Dahls beskrivelse av en smertefull legeundersøkelse i løpet av rettssaken vakte oppsikt i pressen, debatten gikk om dette var fair behandling eller ikke. Det var sider ved det norske rettsoppgjøret etter krigen som det er litt pinlig for senere generasjoner å oppdage – ting man kunne latt være, og unødvendig dårlig behandling. Men det var iallfall et rettsoppgjør, ingen lynsj-justis. Og selv om vi får klart for oss at Quisling anså seg for uskyldig dømt, står det like klart at *det* mener ikke forfatteren. Quisling var en quisling helt fra desember 1939, hjemfallen til straff både under den militære og den sivile straffelov.

Hans Fredrik Dahls to bind om Quisling er historieforskning på sitt ypperste – grundig, omfattende og likevel lysende klart og underholdende fremstilt, helt fortjent også en bestselger.

Berit Nøkleby

Tradisjonell partihistoria

Henrik Schauman & Patrik Lilius, *Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III 1930–1939*, Svenska folkpartiet rp, 454s., Helsingfors 1992.

Det utkommer forhållendevis själlan historiska monografier om finlands-svensk politik och när så sker är det vanligtvis fråga om analyser som tangerar Svenska folkpartiets verksamhet. Ett av de få undantagen är Dennis Rundts nyligen granskade avhandling om den säregna Munsalaradikalismen. Den av Henrik Schauman och Patrik Lilius författade tredje delen av Svenska folkpartiets historia mellan åren 1930 och 1939 hör således till de mer traditionella undersökningarna i den politiska litteraturen. Verket är en länk i ett större historiprojekt, som strävar att följa upp partiets verksamhet decennium för decennium.

Historikens första del skrevs av Göran von Bonsdorff och utkom 1956. von Bonsdorff tog i sin väl avvägda redogörelse fasta på perioden mellan partiets grundläggning 1906 och självständighetsförklaringen. Arbetets vetenskapliga värde höjdes ytterligare av en ypperlig analys av partiets förhistoria, som trots sin försonliga grundton innehåller rikligt med stoff för kritiska slutsatser om motiven för bildandet av ett folkparti. Den andra de-

len, omfattande åren 1917–1929, utgavs 1984 av von Bonsdorff och Frank Jernström. Den höll allmänt taget inte samma standard som föregångaren; dispositionen var mekaniskt kronologisk och analyserna fick ofta ge vika för referat.

I den tredje delen redogör Henrik Schauman för partiets verksamhet mellan det stormiga Lappöåret 1930 och vårvintern 1936, då stridigheter kring universitetsfrågan fick partiet att träda ur Kivimäki-ministären. På Patrik Lilius lott har fallit att utreda hur partiet förbrukade den återstående fredstiden i opposition. Den kronologiska arbetsfördelningen påminner om det föregående historikavsnittet och intressant nog kan man dra paralleller också i avseende till infallsvinklar. I likhet med von Bonsdorff är Schauman framförallt intresserad av hur riksdagsgruppen agerade. Och i likhet med Jernström har Lilius fäst mycket uppmärksamhet vid partidagar och valkampanjer.

Svenska folkpartiets riksdagsgrupp var under 1930-talet närapå dubbelt större än idag. Dess numerär höll sig konstant vid 21 fram till 1939, då man trots ett ökat röstetal gick miste om tre mandat som en följd av förskjutningar i valdistrikt och mandatfördelningen. Partiet hade i princip regeringsansvar åren 1930–1936, men till saken hörde att ingendera av dess två ministrar i den långlivade Kivimäki-ministären hade positioner i partiledningen. Dagspolitiken kom därför för Sfp:s vidkommande att präglas av en invecklad underhandlingspraxis mellan riksdagsgruppens ledning, partiets egna ministrar och statsministern, som inte sällan ledde till dess övriga riksdagsledamöter ställdes inför färdigt överenskomna beslut.

Schaumans analys av partiets relationer till Lapporörelsen följer i huvuddrag den tidigare forskningen, men på en del punkter har han nyanserat vedertagna uppfattningar, såsom t.ex. då han visar att partiets s.k. laglighetsmän kunde ha klart divergerande bevekelsegrunder. Ernst Estlanders motiv var strikt principiella; land skall med lag byggas. Ernst von Born och Ragnar Furuholm var emellertid klart mer pragmatiska och såg Lapporörelsen framförallt som en trojansk häst, som kunde öppna portarna för en maktfullkomlig borgerlig koalition med äktfinsk slagsida.

Schaumans infallsvinkel har gjort att han inte explicit ställer frågan om vilka individer och klickar som egentligen var ansvariga t.ex. för att partiet höll på att spricka under sommaren och hösten 1930 eller för att man offerade så mycket av sin prestige i universitetsfrågan, vilket slutligen ledde till partiet hamnade i opposition och miste sin vågmästarroll. Här hade det varit intressant med en analys av partiets reella makthierarki och ideologiska ståndpunkter. Det är mer än en gång som läsaren frapperas över i hur hög grad trettioalets Sfp i praktiken styrdes av en liten klick helsingforsare med starka band till ständslantdagens svenska parti.

Universitetsfrågan upptog som sagt en betydande del av riksdagsgruppens energi. Tidigare forskning, såsom t.ex. Matti Klinges analyser av universitetssamfundets ståndpunkter eller Timo Soikkanens utredning av frågans

utrikespolitiska kopplingar, har förvisso visat att striden endast på ytan gällde antalet svenskspråkiga lärostolar vid Helsingfors universitet. Inom båda språkgrupperna fanns starka sociala drivkrafter och uppdämda nationalistiska känslor, som fann i sitt utlopp i denna fråga. Trots att kraven på ett enspråkigt universitet framfördes endast av en högljudd äktfinsk minoritet, fanns det en utbredd irritation över att det svenskspråkiga borgerskapet var så överrepresenterat vid landets högsta bildningsinstitution.

Schaumans redovisning förstärker också indirekt intrycket av att frågan gällde även samhällets sociala mobilitet. Sfp:s agerande styrdes av partiets inflytelserika universitetsprofessorer och doktorer, vars initiativ inte kan varit enbart av altruistisk natur; deras egna positioner och framtidsutsikter var på spel. Man förlitade sig på att socialdemokraterna fortsättningsvis skulle motarbeta uppkomsten av bred borgerlig front och var därför inte beredd till de kompromisser, som statsminister Kivimäki och president Svinhuvud framlade vid sonderande överläggningar. Strategin understöddes ingalunda av alla svenskspråkiga borgare. Främst bland opponenter var som känt Hufvudstadsbladets ägare och ledarskribent Amos Anderson, vars relationer till den akademiska eliten enligt levnadstecknaren Torsten Steinby präglades av ömsesidig misstro. En mindre synlig, men minst lika inflytelserik kontrapunkt var Mannerheim, som bakom kulisserna tog avstånd från partiets språkpolitik.

Arbetsfördelningen mellan Schauman och Lilius gör att utredningen av universitetsfrågans lösning och partiets övriga motgångar under den händelserika våren 1937 inte erbjuder på några överraskande forskningsrön. Detta förefaller att sammanhålla med att förvecklingarna hade sitt ursprung i de konstellationer som uppkommit redan före partiet gick i opposition vårvintern 1936. Lilius redogör för hur Sfp hösten 1936 fällde Kivimäkis regering och antyder att så skedde i hopp om att man skulle bilda en koalition tillsammans med socialdemokraterna, som skulle driva igenom en för partiet mer acceptabel universitetslag. Planen gick i stöpet p.g.a. att presidenten vägrade att utse en regering med socialdemokratiskt inslag.

Följden var en för Sfp olycklig kedjereaktion. Först åsidosattes partiet av det regeringsbildande agrarförbundet. Därefter skedde ett snabbt närmade mellan agrarer och socialdemokrater, som planenligt resulterade i att Svinhuvud ersattes med Kallio i presidentvalet 1937 och parterna ingick en bred regeringskoalition utan Sfp. Slutligen kunde den nybildade regeringen ännu samma vår driva igenom en universitetslag, som till Sfp:s förtrytelse i stor utsträckning följde 1934 års proposition.

När Lilius skildrar Sfp:s utmanövrering som en konsekvens av agrarförbundets intriger med socialdemokraterna, gör han sig tolk för en väl oskyldig syn på Sfp:s roll i det politiska spelet i trettioalets Finland. Partiets förhandlingspositioner 1937 var också resultatet av dess egna politiska drag under de föregående åren. Ur Schaumans beskrivning framgår hur skickligt partiets ledande strateger agerade under åren 1934–1935, då universitetsla-

gen föregående gång hade kommit till behandling i riksdagen. Förtroliga relationer till regeringen upprätthölls samtidigt som propositionen motarbetades genom massadresser och beställda vädjanden från Skandinavien om att svenska språkets ställning vid Helsingfors universitet inte skulle försvagas. På kort sikt var denna strategi framgångsrik, men på lång sikt verkar detta dubbelspel att ha övertygat inte minst framstegspartisterna och socialdemokraterna om att en kompromisslösning bäst kunde uppnås utan Sfp:s medverkan.

Lilius analys av presidentvalet 1937 präglas därför av en onödigt försiktighet. Han bekräftar i sin stringenta uppföljning att Kallios val avgjordes av den s.k. bergsrådsfalangen – bland vedersakare gemenligen kallade för Kallioråden – och redogör för dess tudelade sammansättning. Å ena sidan bestod den av elektorer av typ Amos Anderson som kallt gick in för att sätta stopp för Ståhlbergs comeback. Å andra sidan utgjordes den av hängivna Svinhufvud-anhängare, som vägrade frångå sina vallöften trots att elektorsvalets utgång klart visade att deras kandidat skulle kunna fällas av socialdemokraterna.

Lilius påpekar alldeles korrekt att de sistnämndas agerande var utslagsgivande, men granskar inte kritiskt orsakerna till att partiets gruppdisciplin och inre dialog var så bristfällig inför de avgörande röstningarna. Det är uppenbart att en central fråga i detta sammanhang är om partiets reella ledning – av Lilius neutralt kallad för huvudstadsbor – hade vanan inne att rätta leden inför större sammandrabbningar. Efter att ha läst Schaumans och Lilius beskrivning av riksdagsgruppens och centralstyrelsens arbete kan man inte konstatera annat att en dylik beredskap saknades. Sfp:s politiska slagkraft i trettioalets riksdag berodde i stor utsträckning på hur väl dess ledning nådde överenskommelser med de övriga partierna och regeringen, inte på hur sammansvetsad dess egen riksdagsgrupp var. Partiets tandlösa oppositionspolitik under slutet av 1930-talet kunde således ses mot bakgrunden av man inte lyckades skapa en enhetligare profil då relationerna till tidigare samarbetspartners avsvallnade.

Vilket är då det allmänna intrycket av den tredje delen av Svenska folkpartiets historia? Ser man på uppläggningsen och dokumentationen är det uppenbart att verket fyller måtten på en vetenskaplig historik. Den kompletterar på ett bra sätt tidigare undersökningar och innehåller mycket basforskning, som kommer att stå som grund för mer problemcenterade granskningar av trettioalets Sfp. Läsningen underlättas inte enbart av att all nödig information om valresultat, partifunktionärer och partiprogram återfinns i de av Peter Lindgrén sammanställda bilagorna, utan i hög grad också av en noggrann personförteckning och en sällsynt vacker stilistik.

Historikens svaga sidor har redan påtalats och kunde i komprimerad form karakteriseras som en tendens att granska partiets strategier och maktstruktur i ett alltför snävt sammanhang. Till historikerns dygder hör onekli-

gen en positiv inlevelseförmåga, men dess analytiska effekt går till stora delar förlorad om den inte avlöses av en mer kontextuell granskning med kritiska förtecken. Med tanke på att föregående del led av samma närsynthet vore det kanske bäst att redaktionsrådet för Svenska folkpartiets historik förnyade sin optik; andra världskriget står för dörren!

Henrik Meinander

Fallet Finland i ett internationellt sammanhang

Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Sotien ja murrosten ajanjakso* [Finland och Europa 1939–1956. Krigens och brytningarnas tid], Kirjayhtymä. 512 s. Helsinki 1992.

Professor emeritus i politisk historia vid Åbo Universitet, Juhani Paasivirta behandlar i *Suomi ja Eurooppa 1939–1956*, som samtidigt är den avslutande delen av en trilogi med samma namn, Finlands internationella ställning från vinterkriget till början av Urho Kekkonens presidentperiod. De föregående delarna utkom 1978 och 1984.¹ Paasivirtas serie bygger en syntes över Finlands utrikesrelationer och internationella ställning från autonomins början till tiden efter andra världskriget, d.v.s. för nästan ett och ett halvt sekel. Undersökningens målsättningar och genomförande skiljer sig på många sätt till sin fördel från sedvanliga läroboksmässiga översiktsframställningar. Trilogins avslutande del erbjuder också ett utmärkt tillfälle att diskutera metodiska problem i anslutning till historiska synteser.

Juhani Paasivirta är känd som en fördomsfri och djärv forskare. Hans doktorsavhandling *Suomen itsenäisyyskysymys 1917* [Finlands självständighetsfråga 1917] (1947 med en andra del 1949), översiktsarbetet *Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys* [Den politiska arbetarrörelsens utveckling i Finland] (1949), *Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä 1–2* [Arbetarrörelsen som allmäneuropeisk företeelse] (1953–1955) och alldeles särskilt *Suomi vuonna 1918* (1957, sv. övers. *Finland år 1918*, 1962) tog upp ömtåliga ämnen och väckte väl förtjänt uppmärksamhet. Paasivirtas särskilda specialområde är forskning rörande Finlands utrikespolitik och internationella ställning. Den nu slutförda trilogin kan med goda skäl betecknas som kulmen på Paasivirtas exceptionellt långa och produktiva forskarbana.

Paasivirta presenterar undersökningens målsättning och metoder kort och koncist och följer dem konsekvent. Metoden kan lätt urskiljas på basen av

¹ *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainvälistet kriisit 1808–1914* (Helsinki 1978) och *Suomi ja Eurooppa 1914–1939* (Helsinki 1984).

undersökningens infallsvinkel och genomförande. Paasivirta granskar Finlands internationella ställning i dess helhet. Även om den officiella utrikespolitiken står i centrum, vill Paasivirta inte begränsa sig enbart till diplomatin, utan behandlar även internationella idéströmningar, utrikeshandel, kyrkliga och kulturella förbindelser samt medborgarorganisationernas och idrottens internationella kontakter. Bakgrund och djup söker han i inrikespolitiken. Inte heller här begränsar han sig enbart till de ledande politikererna, utan gestaltar "vidare opinionsreaktioner inom samhället", d.v.s. meningsutbytet inom partier, intresse- och bakgrundsgrupper samt pressen.

Oversiktsverkenas problem består i att materialet är rikt och grundforskningen full av luckor. Paasivirta har inte nöjt sig enbart med existerande litteratur, utan har rikligt utnyttjat såväl inhemska som utländska arkiv, särskilt utrikesministeriernas, partiernas samt vissa organisationers arkiv. Han har dessutom under decenniernas lopp företagit talrika intervjuer. Till skillnad från sedvanliga översiktsverk innehåller undersökningen rätt många inslag av grundforskning, men frånsett vissa detaljer och nyanser framkommer inte särskilt mycket nytt. Ur helhetens synvinkel spelar grundforskning på basen av originalkällor i varje fall en underordnad roll. Paasivirta dokumenterar rätt ofta med arkivkällor eller intervjuer också sådana fakta, som det hade varit lätt att finna i specialarbeten.

Den period som behandlas i den tredje delen består av tre klart avgränsade skeden: krigstiden 1939–1944, de s.k. farans år 1944–1948 och VSB-Finlands inrikespolitiskt splittrade första steg. För den sista delperioden är grundforskningen allra knappast och författaren har därför på sina ställen helt enkelt blivit tvungen att gå till arkivkällorna. Å andra sidan blir Paasivirtas framställning klart tunnare mot slutet, vilket redan framgår av omfånget, eftersom enbart krigstiden har ägnats över hälften av sidantalet (258 s.). Den inledande delen kunde kritiseras för alltför stor detaljrikedom, speciellt i fråga om krigstidens händelsehistoria. Paasivirtas detaljrika framställning väcker frågan om man kan bygga upp en historisk syntes genom att skildra händelsehistorien, genom att så detaljerat som möjligt skildra Finlands internationella ställning och relationer. Frågan är desto mer motiverad som Paasivirtas text innehåller mycket få egentliga sammanfattningar.

Paasivirtas infallsvinkel är onekligen vidare och mångsidigare än den konventionella diplomatihistoriens, men är den också i någon mening mera djupgående? Inte enligt min mening, ty det är helt klart att analysen av den officiella utrikespolitiken dominerar. Paasivirta granskar också andra internationella förbindelser med traditionell metod, enbart som relationernas historia. Han släpar troget med sig t.ex. idrotts- och kulturkontakter, men framställningen blir ibland så tunn, att det nästan ter sig som en s.k. obligatorisk övning när han lyfter fram dem (t.ex. avsnittet om idrottspolitik, s. 127–128).

Paasivirta kan trots allt vara nöjd med resultaten av sitt jättebetning. Endast en erfaren och skicklig historiker som han förmår behärska den ex-

ceptionellt långa undersökningsperioden, ett omfattande inhemskt och utländskt material samt en mångfasetterad problematik. Hos mig väckte arbetet emellertid också en hel del invändningar som ansluter sig till de metodiska lösningarna och överhuvudtaget till skrivandet av synteser. I Finland finns det inte speciellt många exempel på dylika synteser, men utomlands finns det gott om jämförelseobjekt.

För min egen forskning har jag nyligen bekantat mig med de färskaste tyska översiktsarbeten, särskilt Hans-Ulrich Wehlers *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1700–1949*, av vilken två av planerade fyra band utkommit, samt Thomas Nipperdeys (1927–1992) *Deutsche Geschichte 1806–1918* i två delar.² Dessa synteser är också intressanta i den meningen att författarna representerar två konkurrerande riktningar. De polemiserar mot varandras uppfattningar redan i böckernas första sats. När Nipperdey inleder sin första del med orden "Am Anfang war Napoleon", svarar Wehler: "Im Anfang steht keine Revolution". De första orden i Nipperdeys andra del lyder: "Am Anfang war Bismarck".

Sammanfattande kan man säga att kärnan i Wehlers syntes är en strukturalistisk analys som bygger på sociologen Max Weber, men också på den kritiske nationalekonomen Karl Marx och på vissa strukturalistiska teoretiker samt en systematisk jämförelse av "fallet Tyskland" med England och Frankrike. Nipperdeys stilistiskt lysande arbete representerar däremot en mera traditionell politiskt-händelsehistorisk granskning. Om man jämför med Wehler och Nipperdey, står Paasivirtas framställning otvivelaktigt betydligt närmare den senare.

Paasivirta har från sina egna metodiska utgångspunkter genomfört sin undersökning konsekvent och skickligt. Därför vänder sig min kritiska bedömning inte heller direkt mot hans undersökning; min avsikt är att gestalta ett annat, alternativt och enligt min mening mera fruktbart sätt att bygga upp historiska synteser. Jag medger gärna att också mitt synsätt i en viss mening är en exponent för en skola: mina principiella uppfattningar om den historiska syntesens metoder är med andra ord annorlunda än Paasivirtas.

Liksom Wehler är jag starkt skeptisk till att en historisk syntes skulle kunna lyckas enbart genom en händelsehistorisk beskrivning, utan teori och exakta begrepp. Med teorier avser jag inga på förhand givna sanningar, utan sådana forskningshjälpmedel som underlättar formuleringen av frågeställningen och hjälper vid preciseringen av begreppen. Teorier kunde förliknas

² H.-U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte I. Vom Feudalismus des Alten Reiches bis zur defensiven Modernisierung der Reformära 1700–1815* (München 1987), II. *Von der Reformära bis zur industriellen und politischen "Deutschen Doppelrevolution" 1815–1848/49* (München 1987). Th. Nipperdey, *Deutsche Geschichte I. 1800–1866 Bürgerwelt und starker Staat* (München 1983 II. *1866–1918 Machtstaat vor der Demokratie* (München 1992).

vid ett för forskarna gemensamt språk, ty en diskussion är i princip omöjlig utan gemensamma begrepp som parterna känner och använder i samma betydelse.

I stället för internationella relationer betonar Wehler i *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* internationell komparation som bygger på ett så heltäckande struktur- och totalhistoriskt forskningsgrepp som möjligt. Paasivirtas granskning begränsar sig däremot till de internationella relationerna och han ställer inga sådana frågor rörande djupstrukturerna i Finlands samhällshistoria som skulle göra det möjligt att jämföra "fallet Finland" internationellt. Den politiska utvecklingens huvudfäror, särdrag och avvikelser i vårt land förklaras inte i arbetet. Det gäller också den ur hans synvinkel relevanta frågan om Finlands internationella ställning. En syntes skulle förutsätta en analys av Finlands hela samhällshistoria, t.ex. den agrara dominansen, den avvikande industrialiseringen, särdragen i samhällsmoderniseringen, medborgarsamhällets utveckling, kommunisternas starka stöd, agrarpartiets styrka och andra frågor av denna storleksklass. Det närmaste jämförelseobjektet vore naturligtvis övriga Norden och för den politiska utvecklingen efter 1944 folkdemokratierna i Östeuropa.

Eftersom boken bär titeln "Finland och Europa" är det motiverat att fråga vilken roll Europa intar i uppläggningsen. Koncentrerat kunde man säga att Paasivirtas Europa är detsamma som ett av stormakterna dominerat internationellt system och relationer mellan stater (både stora och litet mindre). Kulturförbindelser är detsamma som författares, konstnärers och forskares utlandsresor och annat konkret utbyte. Europa representeras även av vissa utländska kvalitetstidningars artiklar om Finland, som Paasivirta ibland refererar, trogen sin gamla klockarkärlek till pressforskningen.

Grundkonstellationen i *Suomi ja Eurooppa* tilltalar mig i och för sig eftersom Paasivirta är en av de mycket få finländska historiker som lyckats överbrygga den magiska gränsen mellan Finlands historia och allmän historia. Vår ämnesindelning av historien kan kanske ha sina administrativa motiveringar, men ur metodisk synvinkel är den direkt skadlig. Den har varit ägnad att isolera forskningen i Finlands historia från "allmän historia", eftersom man för att uppnå kompetens i allmän historia har varit tvungen att forska i allt upptänkligt utom i Finlands historia.

Med en viss tillspetsning kunde man säga att Haparandas eller Petroskojs historia kanske ännu inte räcker, men att man kunde klara sig med Norrbottens och Östkarelenens historia. Forskare i allmän historia skriver för det mesta på främmande språk om andra länders historia och forskarna i Finlands historia om inhemsk historia på finska. Jämfört med detta vore det redan ett framsteg om båda grupperna emellanåt bytte språk; allmän historia kunde gärna presenteras också på de inhemska språken och på motsvarande sätt vore det välkommet om man i större utsträckning än hittills skriv om Finlands historia på främmande språk. Ur denna synvinkel är Paasivirtas försök att sätta in fallet Finland i ett internationellt sammanhang särskilt

välkommet. Det är positivt att de två första delarna har utkommit på engelska och man kan hoppas att detta också kommer att ske med den tredje.³

En bedömning av Paasivirtas trilogi kan inte underlåta att påpeka att den kanske mer än någon annan enskild finländsk undersökning påverkar vad man under de närmaste åren utomlands kommer att skriva och lära ut om Finlands historia.

Seppo Hentilä

Flyktinghistoria

Göran Rystad (ed.), *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era*, Lund Studies in International History 25. 340 s. Lund 1990.

Förra seklet har kallats nationalismens århundraden, 1900-talet kunde väl kallas flyktingarnas århundrade. Före de senaste kriserna fanns det omkr. 15 milj. flyktingar i världen och problemet har senare förvärrats. Enligt en beräkning tvingades över 100 miljoner människor tvingats lämna sina hemorter under perioden 1912-1969. Europeerna har under de senaste decennierna fram till våra dagar vant sig vid att flyktingar kommer från krig i Asien, politiska omvälvningar i Latinamerika och hungersnöd i Afrika. Det kan därför vara förvånande att erfara att hälften av 1900-talets flyktingar varit europeer. Med de flyktingproblem som Jugoslaviens sönderfall gett upphov till och de potentiella flyktingproblem som skymtar som en följd av en eventuell upplösning och konflikter mellan de sovjetiska arvtagarstaterna, erinrar man sig Europas tidigare flyktingproblem: massflykten av judar undan pogromerna, Balkankrigens flyktingar, de stora mer eller mindre påtvingade vandringarna i samband med ryska revolutionen och de nya staternas uppkomst efter första världskriget, flyktingarna undan de autoritära regimerna, andra världskrigets flyktingar och slutligen flyktingarna från östblocket.

Med andra ord är flyktingarna från tredje världen ett nytt problem i europeisk historia, medan de tragedier som utspelar sig på Balkan snarare framstår som delar av ett traditionellt mönster. Det är dock inte något ur gammalt mönster eftersom flyktingen i vår mening är en modern företeelse. Människor har förvisso genom historien blivit tvungna att lämna sina hemorter på grund av krig, förföljelser och hungersnöd, men dessa flyktingar skilde sig inte radikalt från annat löst folk. Under perioder då regeringar

³ *Finland and Europe. International crises in the period of autonomy 1808-1914* (Helsinki 1981) och *Finland and Europe. The early years of independence 1917-1939* (Helsinki 1988).

tenderade att se en stor befolkning som en källa till styrka och rikedom blev flyktingar ofta mottagna eller rent av välkomnade: som exempel kan man nämna judarna från Spanien, hugenotterna och de serbiska flyktingar från ottomansk överhöghet som koloniserades i den österrikiska militärgränsen.

Under 1800-talet var flyktingarna få och bestod huvudsakligen av italienska och ungerska frihetskämpar, tyska socialister och ryska anarkister. De nya faktorer som ändrade massflyktens volym och innebörd sammanhängde med nationalismen, revolutionerna, "välfärdsstaten" och de internationella konflikternas ökade destruktivitet. Nationalismen skapade utstötningmekanismer och gjorde det samtidigt svårare för främlingar att assimileras, revolutionerna gav upphov till en rädsla och behov av att övervaka och utestänga politiska flyktingar. Samhället blev känsligare för mänskligt lidande och reagerade med krav på stängande av gränser. Eftersom massförstörelsevapnen och krigföringen i allt högre grad drabbade civila ökade de hjälpbehövandes antal. Medan gränserna under 1800-talet hade varit relativt låga, har det under 1900-talets gång blivit allt svårare att röra sig i Europa.

Samtidigt har tiden efter andra världskriget skådat en utbyggnad av regelverket rörande flyktingar, men också och delvis därför en flyktingstatus som börjat gå i arv i generationer. Utvecklingen tog sin början med palestinierna, som genom en historiens ironi efterträtt judarna som "flyktingnationen" framom andra.

Detta och mycket annat av stort intresse rörande flyktingar kan man inhämta i den av Göran Rystad redigerade volymen *The Uprooted*, som innehåller föredragen vid en konferens i Lund 1988. Konferensen anordnades i anknytning till projektet "Människor på flykt. En historisk och folkrättslig studie av flyktingproblematiken efter andra världskriget" vid historiska institutionen i Lund. Volymen innehåller ett flertal intressanta bidrag om såväl teoretiska som empiriska ämnen. Guy S. Goodwin-Gill och Michael R. Marrus ger utmärkta och inträngande översikter över typer av påtvingad flyttning som internationella och nationella problem i ett historiskt perspektiv. Den förre sammanfattar orsakerna till massflykt på följande sätt: "Flight and displacement are often the result of armed conflict, of national policies towards ethnic or religious groups, of intercommunal strife, of political difference, of a struggle for nationhood, independence or a new order". Den pessimistiskt lagde kan notera att samtliga dessa "flyktingproducerande processer" pågår i den tidigare Sovjetunionen.

I volymen behandlas övergripande frågor ytterligare av Sven Tägil, som tar upp massfördrivningarnas historia från Nebukadnesar till Hitler, och Aristide R. Zolberg som granskar flyktingkrisen i utvecklingsländerna med Afrika som exempel. De fyra första uppsatserna ger en djuplodande och analytiska överblickar. Insikterna bland självklarheterna i Rune Johanssons teoretiska excersis rörande flyktingarnas erfarenheter kunde däremot måhända ha nåtts med en betydligt mindre apparat.

I volymens empiriska uppsatser behandlar Göran Melander flyktingpolitikens möjligheter, Kim Salomon FN:s första flyktingorganisationer och Tomas Hammar de svenska erfarenheterna av integration resp. icke-integration. I volymens sista avdelning, som diskuterar frågan om flyktingarna är gisslan eller aktörer, behandlar Göran Rystad i en elegant uppsats "Förenade Staternas flyktingpolitik efter andra världskriget under rubriken "Victims of Oppression or Ideological Weapons?" där hans svar blir att den viktigaste enskilda faktor som bestämde politiken var utrikespolitiska överväganden. "Displaced persons" i Västtyskland efter andra världskriget behandlas av Wolfgang Jacobmeyer och Rainer Schultze.

En nordisk läsare kan bara beklaga att de nordiska exemplen i boken är så få. De förflyttade karelarna – i proportion en av de största grupperna av "displaced persons" eller "expellees" – nämns i en not i Johanssons uppsats i ett förbluffande påstående om att inställningen till fördrivna och flyktingar från den egna etniska gruppen skulle ha varit negativare i Finland och Tyskland än "in most other resettlement situations". Enda underlaget för påståendet att karelarna skulle ha blivit exceptionellt illa mottagna i Finland är en UNESCO-rapport från 1955, medan den omfattande litteraturen – där kolonisationen av karelarna, som krävde betydande uppoffringar av resten av befolkningen, har betecknats som en av de få (relativt sett) lyckade operationerna på området – helt ignoreras.¹

The Uprooted är en bok full av insikter, fakta och synpunkter på en företeelse som blivit skrämmande vanlig under vårt sekel. Den är läsvärd, inte minst för att den ger inblickar i den efterkrigstida flyktingverkligheten; den visar att de internationella insatserna efter andra världskriget på många sätt framstår som positiva jämfört med den grymma likgiltigheten inför flyktingarna från Centraleuropa på 1930-talet, men att det också finns många mindre tilltalande drag och enskilda beslut. Frankrike repatrierade balter som sovjetmedborgare från Tyskland mot deras vilja 1945, kriterierna för mottagande av "displaced persons" från lägren i Tyskland genom International Refugee Organization i andra länder påminde på ett obehagligt sätt om de kriterier som nazi-administrationen använde för att välja ut arbetare för tvångsarbete i Tyskland.

Boken ger rikligt att tänka på för dem som ansvarar och intresserar sig för flyktingpolitik, men den säger också mycket om utrikespolitik, internationella organisationer och allmänna attityder under vårt sekel.

Max Engman

¹ Flyktingprojektet anordnade 1987 en mindre konferens om Norden, Rune Johansson och Hans-Åke Persson, *Nordisk flyktingpolitik i världskrigens epok*, CESIC Studies in International Conflict 1 (Lund 1989). I denna citerar recensenten bl.a. James Cables helt annorlunda bedömning i *International Relations* 8:1 (1984), på svenska i *Finsk Tidskrift* 1985, s. 165–180.

Den finländska utrikespolitikens lysande förslagenhet

Jukka Tarkka, *Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta tuli voima* [Finlands kalla krig. Hur oskulden blev en styrka]. Otava. 222 s. Helsinki 1992.

Jukka Tarkkas senaste bok täcker Finlands utrikespolitik och dess internationella miljö från andra världskrigets slut till sommaren 1992. Boken behandlar alla viktigare händelser som anknyter till Finlands utrikespolitik. Den avser överhuvudtaget inte att vara en vetenskaplig undersökning. Redan slutledningarna framskrider med en rätlinjighet av det slag som kännetecknar en politisk argumentation. Endast i fråga om notkrisen hänvisar författaren också till andra infallsvinklar än den han själv valt som förklaringsmodell. Författaren, som även brukar uppträda som kolumnist i en stor veckotidning, karakteriserar också sitt arbete som "en längre kolumn än normalt". Boken innehåller visserligen en källförteckning, men källhänvisningar förekommer endast selektivt.

Enligt Tarkka kan man inte finna den finländska utrikespolitikens centrala kännetecken under det kalla kriget i de offentligt utsagda motiveringarna ("liturgin"), utan de måste sökas genom slutledningar om det som döljer sig bakom den verbala informationen. Som en sådan förklaringsgrund för utrikespolitikens huvudlinje har Tarkka valt balanskonstellationen i det kalla kriget och inom denna ram särskilt den nordiska balansen. Bokens centrala tes är, att Finlands utrikespolitiska ledning konsekvent agerade så att landet balanserade mellan blocken och i inget skede gled alltför långt in den sovjetiska influenssfären.

Den finländska balansaktens inledning förlägger Tarkka redan till de första amerikanska krediterna som framförhandlades i slutet av år 1945. Enligt hans mening befann Finland sig hela tiden, om också omärkligt, inom den amerikanska intressesfären i den meningen, att man i Washington ansåg att det stred mot Förenta Staternas nationella intressen ifall Finland tvingades in under intimare sovjetiskt inflytande. Enligt Tarkka tillämpade Förenta Staternas regering i fråga om Finland en containment-politik i enlighet med Kennan-doktrinen och med målsättningen att stoppa det sovjetiska inflytandets tillväxt i denna del av världen.

Finland förde åter för sin del en utrikespolitik som avvisade en alltför stor tillväxt av det sovjetiska inflytandet med målsättningen att trygga den inre självständigheten. Lysande skickliga avvärjningsmanövrer var en integrerad del av denna politik; ett modellexempel är hur Finland uteblev från den säkerhetskonferens Sovjetunionens föreslog år 1954. Som det centrala draget

i handläggningen av notkrisen ser Tarkka undvikandet av militära konsultationer. Den finländska utrikespolitikens mästardrag var dock uppnåendet av en neutralitetsposition fr.o.m. 1956, även om prestationen i många avseenden förblev ofullbordad. Å andra sidan menar Tarkka i alla fall att Finlands position i den internationella politiken försvagades som en följd av notkrisen, kort efter att landets neutralitet fått ett omfattande internationellt erkännande.

Nu när Sovjetunionen försvunnit kan man också i Finland hänvisa till det faromoment som sovjetsystemet i sig självt utgjorde. Man kan t.ex. säga ut, att relationerna till Sovjetunionen må ha varit hur goda som helst, denna totalitära diktatur var i varje ögonblick redo att utan betänkligheter sluka det lilla grannlandet, förutsatt att kostnaderna inte blev för höga. Enligt Tarkka genomlevde Finland "farans år" under efterkrigstidens samtliga drygt fyrtio år – och inte bara åren 1944-1948. Speciellt farligt var 1970-talet, i synnerhet därför att man i Finland förhöll sig så bekymmerslöst till faran.

Bokens hjälte är president Kekkonen. Tarkka tecknar ett porträtt av rådig president med ett kyligt omdöme, en president som förstod att lotsa Finland förbli grunden eftersom han realistiskt insåg vilket slags motspelare han hade i Kreml. Tarkka hänvisar endast i förbigående och även då med hänvisning till en annan författare, till möjligheten att Kekkonen skulle ha överskattat Sovjetunionens styrka. Därmed framstår Kekkonens politik inte som undfallenhet, utan tvärtom som ett fast försvar av nationella intressen. T.o.m. elimineringen av omnämmandet av Finlands neutralitet i kommunikén efter statsbesöket 1971 framställs i detta ljus: Kekkonen gav efter på en mindre punkt för att uppnå ett viktigare mål, d.v.s. bevara Finlands inre självständighet.

Enligt Tarkka var de utrikespolitiska överslagen på 1970-talet inte en del av Kekkonens politik, utan av att "pikku-kekkoiset" (Kekkonens efterskida-re) bildade en "femte kolonn". De som stod för överdrifterna var enligt honom å ena sidan ivriga anhängare av Kekkonens politik som inte förstod dess grundtankar och å andra sidan personer som strävade efter egen fördel och som märkte att utrikespolitiken kunde användas som slagträ i inrikespolitiken.

Tarkka har strikt avgränsat sin infallsvinkel till det internationella systemet. Enligt min mening har dock inrikespolitiska faktorer också haft stort inflytande på hur Finlands ställning utformat sig. Redan det faktum att Finland åren 1944-1948 inte slog in på "folkdemokratiernas väg" förklaras enligt min mening i betydligt högre grad av den politiskt-ideologiska utvecklingen inom landet än av amerikanska krediter och Kennan-doktrinen.

Tarkkas arbete kan betecknas som en apologi för Finlands officiella utrikespolitik. Infallsvinkeln eliminerar effektivt alla sådana synpunkter som kunde ifrågasätta den förda politikens rådhighet. I synnerhet presidenternas och speciellt president Kekkonens agerande får stöd med ett rikligt argu-

mentförråd inför 1990-talets debatter och inte heller utrikesminister Ahti Karjalainens verksamhet framträder på något sätt i en negativ dager. Ifall boken skall uppfattas som ett politiskt diskussionsinlägg, riktar det sig mot mindre centrala aktörer och medspelare.

Tapani Paavonen

FRÅN FÄLTET

En utländsk evaluering

Historieundervisningen vid de finländska universitetens humanistiska fakultet har under det senaste året genomgått en grundlig utvärdering, som baserar sig på institutionernas egna bedömningar och en därpå följande evaluering av två utländska historiker, professor Edgar Hösch (Universität München) och professor David Kirby (University of London). Utvärderingen skedde inom ramarna för Undervisningsministeriets omfattande granskning mellan åren 1991 och 1993 av den humanistiska utbildningens standard i Finland, som i mars 1993 utmynnade i en slutrapport.¹ Slutrapporten återgav i komprimerad form huvudpunkterna i Höschs och Kirbys evaluering, som bestående av två separata utlåtande och ett antal gemensamt utarbetade rekommendationer utgivits skilt redan i februari 1993.²

Edgar Hösch presenterar två tabeller i samband med sin kvantitativa analys av antalet historiestuderande (med huvudämnet historia) och -lärare vid de sju universitetens humanistiska fakulteter, som i sammanslagen form innehåller följande uppgifter (inom parentes intagna stud. per år):

Univ.	Stud.	Prof.	bitr. prof.	över-ass.	ass.	lekt.
Helsingfors	550 (58)	7	2		6	
Joensuu	250 (30)	2	2	1	1	
Jyväskylä	ca 225 (30)	2	3	3	2	1
Uleåborg	338 (25)	2	1	2		
Tammerfors	425 (40)	2	2	4	2	1
Åbo uni.	437 (40)	3	2	3	4	4
Åbo Akademi	89 (15)	2			2	

Hösch konstaterar att Helsingfors och Åbo har de bästa personella resurserna för undervisning och forskning, men tillfogar att dessa tre universitet också utbildar en betydande del av landets historiker. Jämförelser emellan universitetet försvåras ytterligare av att man inte här har kunnat beakta hur stor del av undervisningen som sköts av docenter och timlärare.

¹ *Humanistisen koulutusalan arviointin tulokset. Humanististen tutkintojen työryhmän lopuraportti.* Opetusministeriön työryhmien muistioita 1993:9.

² Edgar Hösch & David Kirby, *Peer Review of the Teaching of History in Finnish Universities.* Humanististen tutkintojen työryhmän muistio, Helsinki 1993.

Efter en kort redogörelse för tyngdpunkterna i forskningen vid de olika institutionerna kommer Hösch in på strukturella drag i undervisningens uppläggning, som enligt honom präglas av ett antal svagheter. En uppenbar brist är att grundkurserna är för skolmässigt arrangerade och därför inte tillräckligt aktualiserar den pågående forskningen. Som botemedel föreslås mer seminariebetonad undervisning samt ett mer energiskt engagemang av lärare på professorsnivå. Hösch fäster även speciell uppmärksamhet vid de finländska studenternas svaga språkfärdigheter och pläderar därför för att språkstudier skulle honoreras med ett ökat antal studieveckor.

Ett annat problem är den utdragna studietiden, som enligt Hösch till en betydande del beror på att studenterna inte är tillräckligt väl förberedda för avfattandet av en examensavhandling och därtill ofta lider brist på handledning. Hösch rekommenderar att man i ämnesstudierna lägger större vikt vid skriftliga arbeten samt att studerandena får mer övning i att befatta sig med vidare och mer problemcentrerade frågeställningar. Han efterlyser även explicita direktiv om examensavhandlingens omfattning och vetenskapliga kvaliteter, inte minst med tanke på de ökande kraven på internationell jämförbarhet.

David Kirbys utlåtande sammanfaller på många punkter med Höschs evaluering; han förespråkar att studierna skall vara mer inriktade på att förbereda studenterna för examensavhandlingen och betonar därför essäuppgifternas centrala betydelse, han påtalar bristen på systematisk handledning och pekar på avsaknaden av normerade avhandlingskrav. Kirbys granskning utmynnar i några konkreta förslag, bland vilka bör nämnas framförallt inrättandet av ett genomtänkt system för produktionen av examensavhandlingar. Efter att studenten erhållit klara direktiv om kraven och målsättningarna för avhandlingen skall hon inom utsatt tid framlägga en plan, i vilken det ingår en presentation av forskningsobjektet och en preliminär bibliografi. Därefter utsätts en förhållandevis lång tidsfrist inom vilken avhandlingen bör inlämnas för granskning. Ifall tidsgränsen överskrids skall studenten framlägga en ny plan, som bl.a. anger orsakerna till fördröjningen.

Kirbys rekommendationer skall ses mot bakgrunden av att han i samråd med Hösch förespråkar att man – förutom att utveckla hum.kand.-graden till en distinkt examen – borde ge fil.kand.-examen en postgradual prägel. I förslaget ingår tanken om att detta kunde effektivisera doktorandstudierna; examensavhandlingen skulle få överta licentiatavhandlingens funktion som ett första utkast till dissertationen samtidigt som gallringen till och fordringarna för doktorandseminariet skulle skärpas.

Av visst intresse är även Kirbys utlåtanden om de enskilda institutionernas funktionsduglighet. Institutionen i Helsingfors får beröm för sina nyorienteringar och internationella kontakter, men kritiseras för att den trots sitt potential av professorer varken fungerar ordentligt som en forskarenhet eller har ett systematiskt samarbete med universitetets övriga historiska institu-

tioner. Institutionen i Joensuu har två lovande forskningsinriktningar (Nambia- och Östkarelen-projekten), men tämligen isolerade doktorander. Jyväskylä förbigås utan egentliga karakteriseringar, när däremot institutionen i Uleåborg får ros för sin lärdomshistoriska tradition och välfungerande undervisning. Kirby anser att institutionen i Tammerfors har en bred kompetens och för en konstruktiv dialog med studenterna, men förundrar sig över att kontakterna med lärarutbildningsenheterna är så svaga. Institutionerna vid de två Åbo-universiteten får båda goda vitsord för undervisningen och forskningen, men enligt Kirby är samarbete mellan dem alldeles för sporadiskt.

Ett återkommande tema i Kirbys utvärdering är således bristen på ett koordinerat samarbete inom och mellan de finländska universiteten. Han går i detta fall länge än Hösch, som i sin granskning nogsamt aktar sig för ta ställning till institutionernas inbördes relationer. I fråga om lärarutbildning är dock båda forskarna helt överens om det nuvarande systemet med didaktiska och pedagogiska studier kräver förändringar; främst på listan är att dessa studier sker efter avlagd akademisk examen och att samarbete mellan forskningen och lärarutbildningen blir en realitet.

Vilka följder kommer Höschs och Kirbys utvärdering att ha? Undervisningsministeriets slutrapport återgav som sagt i komprimerad form deras evaluering, men fäster av naturliga skäl större uppmärksamhet vid den insamlade statistiken och institutionernas egna utvärderingar. Slutrapportens förslag innehåller således inte de centrala punkterna i Hösch och Kirbys kritik. Detta gör den utländska evalueringens effekt till en del kommer att bero på hur intresserade de berörda institutionerna är av att självkritiskt dryfta dess innehåll.

Ett tecken på att en sådan vilja existerar visar tillkomsten av de humanistiska fakulteternas s.k. dekanenkät, som är en separat undersökning av samtliga humanistiska institutioner. Målsättningen var att utreda möjligheterna att utveckla institutionernas samarbete, bl.a. genom att införa en klarare arbetsfördelning. Dylika förslag framkastats även i undersökningens preliminära versioner, som tillsammans med de övriga berörda evalueringarna har legat till grund för Högskolerådets mycket omtalade rekommendationer rörande strukturell utveckling inom högskoleväsendet.³

Avsikten är att dekanenkäten skall publiceras i bearbetad form, men frågan är om inte den ekonomiska krisen gör att mycket av dess innehåll kommer att framstå som inaktuellt. Så har ju fallit varit med Undervisningsministeriets slutrapport, vars reformförslag redan nu kan anses bygga på föråldrade ekonomiska kalkyler. Trots att Högskolerådets rapport inte innehåller några drastiska förslag om nedskärningar av historieundervisningen vid våra universitet finns det en utbredd känsla av att slutresultatet ändå inte är en rekonstruktion utan en dekonstruktion.

Henrik Meinander

³ "Korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen", Högskolerådets skrivelse 8.4.1993.

Finländsk historisk litteratur 1991

Bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckning

Ameriikka : amerikansuomalaista kirjallisuutta Työväenliikkeen kirjaston kokoelmissa [Amerika : amerikafinsk litteratur i Arbetarrörelsens biblioteks samlingar]. – Hfors, 1991. – 40 s.

Bibliographia studiorum Uralicorum 1917–1987 = Uralistiikan tutkimuksen bibliografia = Bibliography on Uralistic studies. 3 : Kielitiede = Linguistics / [redaktionsråd : Maija Länsimäki, huvudred. ... et al.]. – Hfors, 1991. – 728 s. – (SKS ; 494).

Hakokorpi-Jumppanen, Maria, *Saunabibliografia* [Bastubibliografi]. – [Hfors], 1991. – 203 s. – (Suomalaisen saunan tutkimussäätiön julkaisu).

Helén, Maarit, *Elämäkertoja ja muistelmia* [Biografier och memoarer]. – Hfors, 1991. – 246 s.

Itkonen, Terho & Itkonen, Kerttu, *T. I. Itkosen bibliografia 1909–1991* [T. I. Itkonens bibliografi 1909–1991]. // SM. 98 (1991), s. 121–156.

Ketola, Mikko & Mustakallio, Hannu, *Bibliographia Vikstroemiana 1953–1991. // Purjeena perinne* / [redaktionsråd : Jukka Paarma (pj) ... et al.]. 1991 (Turun arkkiihiippakunnan vuosikirja ; 41), s. 196–245.

Kilpeläinen, Kari, *The Jean Sibelius musical manuscripts at Helsinki University Library : a complete catalogue = Die Musikhandschriften von Jean Sibelius in der Universitätsbibliothek Helsinki : ein vollständiges Verzeichnis*. – Wiesbaden, 1991. – 487 s.

Kinnunen, Mikko, *Jukka Nevakiven kirjallista tuotantoa* [Jukka Nevakivis litterära produktion]. // *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red. : Seppo Hentilä, Timo Turja. 1991, s. 173–188.

Knuutila, Yrjö, Piispa Erkki Kansanahon kirjallinen tuotanto vuoden 1991 loppuun. // *FKSÄ. 80–81/1990–1991* (1991), s. 207–218. Zusammenfassung : Die schriftliche Produktion Bischof Erkki Kansanahos zum Ende des Jahres 1991.

Lehtonen, Eeva-Liisa & Vaisto, Erkki, *Arkistoista kirjoitettua : valikoi-maluettelo alan kotimaisesta kirjallisuudesta 1984–1990* [Skrivet om arkiv : en urvalsförteckning över inhemsk litteratur på området 1984–1990]. – Hfors, 1991. – 95 s.

Lehtonen, Eeva-Liisa & Vaisto, Erkki, *Museoista kirjoitettua : valikoi-maluettelo muissa kuin museoalan lehdissä ilmestyneistä artikkeliviitteistä* [Skrivet om muse-

er : en urvalsförteckning över artikelreferenser i andra än museumsområdets tidningar]. – Hfors, 1991. – 48 s.

Mannil, Ragnar, Komplement 1990 till skolhistorisk bibliografi. // *Skolhistoriskt arkiv*. 21 (1991), s. 304–316.

Piironen, Petri, *Ortodoxin julkaisutoiminta 1780–1980 : historiallinen katsaus ja bibliografia* [Den ortodoxa publikationsverksamheten 1780–1980 : en historisk översikt och bibliografi]. – Joensuu, 1991. – 280 s.

Suomen eduskunta : bibliografia = Finlands riksdag : bibliografi = The Finnish Parliament : bibliography = Le parlement de Finlande : bibliographie / saml. och red. Jorma Hirsivuori. – Hfors, 1991. – 18 s.

Suomen kansallissilmografia. 6 : 1957–1961 : vuosien 1957–1961 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 6 : 1957–1961 : finländska helaftonsfilmer från åren 1957–1961] / redaktionsråd : Kari Uusitalo, ordförande ... [et al.]. – [Hfors], 1991. – 674 s.

Suomen murteiden aineslähteitä [Materialkällor i finska dialekter] / red. Raimo Jussila. – Hfors, 1991. – 134 s. – (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja ; 57).

Tommila, Päivi, Päiviö Tommilan kirjallinen tuotanto 1953–1990 [Päiviö Tommilas litterära produktion 1953–1990]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* [red. : Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 213–228.

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aarnio, Aulis, Perimysjärjestelyt maanomistusolojen kannalta [Arvsordningar från jordbesittningsförhållandes standpunkt]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 43–65.

Ahonen, Voitto, Garnisonernas uppkomst och deras betydelse i Finland 1721–1740. // *HA*. 98 (1991), s. 7–71. Summary.

Ahti, Martti, *Aktivisterna och "Andersson" : konspirationer och krigsplaner 1919, skyddskårskonflikten 1921, Mäntsäläupproret 1932*. – Hfors, 1991. – 456 s.

Ahtiainen, Pekka, *Kulttuuri, yhteisö, yksilö : Gunnar Suolahti historiantutkijana*. – Hfors, 1991. – 235 s. – (HT ; 162). – Zusammenfassung : Kultur, Gemeinschaft, Individuum : Gunnar Suolahti als Geschichtsforscher.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Riktlinjer i finsk historiografi. // *HTF*. 76 (1991), s. 398–404.

Ahvenainen, Jorma, Kaupankäyntiä maantieteen ehdoilla : Suomen kauppayhteydet Keski-Eurooppaan keskiajalta 1800-luvulle [Handel på geografins villkor : Finlands handelsförbindelserna med Mellaneuropa från medeltiden till 1800-talet]. // *Suomi Euroopassa / Mauno Jokipii* (red.) ... [et al.]. 1991, s. 123–157.

Aminoff-Winberg, Johanna, Historikerföreningen Kleio. // *Historiens studium vid Åbo Akademi / Max Engman* (red.). 1991, s. 267–278.

Apunen, Osmo, *Kansainvälisen politiikan metodologiset perusteet : oppihistorian ääriiviivoja erään tieteenalan vaiheista* [Den internationella politikens metodologiska grun-

der : lärdomshistoriska konturer om en disciplins öden]. – Tammerfors, 1991. – 220 s. – (Julkaisu / Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos, rauhan- ja kehitystutkimuksen yksikkö ; 44).

Arimo, Reino, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa vuonna 1918* [Tyskarnas militära verksamhet i Finland år 1918]. – Rovaniemi, 1991. – 212 s. – (Studia historica septentrionalia ; 20).

Arkiio-Laine, Leena, *Blomma kruka! : krukväxternas kulturhistoria i Finland*. – Hfors, 1991. – 208 s. – (SSLF ; nr 573)(Meddelanden från Folkkultursarkivet ; nr 12).

Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta. 2 : Käkisalmen läänin maakirja vuodelta 1637 = Istorija Karelii XVI– XVIIvv. v dokumentah. 2 : Pezemel'naja kniga Keksgol'mskogo lena 1637 g. / red.: Kimmo Katajala, Sari Hirvonen. – Joensuu, 1991. – 758 s.

Baryšnikov, N. I., Neuvostoliiton ja Suomen keskinäisen turvallisuuden ongelmasta ja konfrontaation syntyisestä 1930- luvun lopulla [Om den ömsesidiga säkerhetens problem mellan Sovjetunionen och Finland och om konfrontationens uppkomst i slutet av 1930-talet]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 209–215.

Baryšnikov, V. N., Neuvostoliiton ja Suomen sisäisten kehitystekijöiden vaikutuksesta keskinäisten turvallisuusongelmien ratkaisemiseen 30-luvun lopulla [Om inverkan av interna utvecklingsfaktorer mellan Sovjetunionen och Finland på lösandet av ömsesidiga säkerhetsproblem i slutet av 30-talet]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 217–226.

Björn, Ismo, Ryssän papit ruotsien mailla [Ryssarnas präster i svenskarnas land]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 243–254.

Burman, Carina, "denna förträffliga konsten" : Henrik Gabriel Porthan och retoriken. // *HLS*. 66 (1991), s. 97–126.

Cavonius, Gösta, Lojo pedagogi – en tidig föregångare till grundskolan. // *HLS*. 66 (1991), s. 23–42.

De Anna, Luigi, Vieraiden kansojen kirjallisesta kuvasta [Om den litterära bilden av främmande folk]. // *Mediaevalia Fennica* / Christian Krötzel (red.). 1991 (HA ; 96), s. 21–33.

Eenilä, Jukka, Keskiajan merenkulusta itäisellä Suomenlahdella [Om den medeltida sjöfarten på östra Finska viken]. // *SM*. 98 (1991), s. 47–76.

Ekberg, Henrik, *Führerns trogna följeslagare : den finländska nazismen 1932–1944*. – [Hfors], 1991. – 364 s.

Ekholm, Peter, Maanosasta supervaltioksi : Euroopan taloudellinen yhdyntymisprosessi toisen maailmansodan jälkeen [Från kontinent till supermakt : den ekonomiska integrationsprocessen i Europa efter andra världskriget]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 247–271.

Enbuska, Matti, Anekauppaa ja asutustoimintaa : taustatekijät Olaus Magnuksen matkalle ylimpään Pohjolaan 1518–1519. // *Faravid*. 15 (1991), s. 187–204. Summary : Settlement and sale of indulgences : a background to Olaus Magnus' journey to the far North 1518–1519.

Engman, Max, Crawl and språkstrid. // *HTF*. 76 (1991), s. 30–63.

Engman, Max, Dragkampen om Nya Sverige 1938. // *Historisk tidskrift*. 111 (1991), s. 186–225. Summary: The tug of war for New Sweden.

Engman, Max, Historikerna och nationalstaten. // *Historien og historikerne i Norden efter 1965* / red. Christian Kvium. 1991 (Studier i historisk metode; 21), s. 41–63.

Engman, Max, Kejsarens balter, böhmare och finnar. // *HLS*. 66 (1991), s. 267–281.

Engman, Max, Pietari ja Inkeri [St. Petersburg och Ingermanland]. // *Inkeri* / red: Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS; 547), s. 167–178.

Engman, Max, State terrorism as diplomacy: aspects of Finnish- Soviet relations 1918–1920. // *Contact or isolation?: Soviet- Western relations in the interwar period* / red. Johan Hiden, Aleksander Loit. 1991 (Acta universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia; 8), s. 57–74.

Engman, Max, En Törnestic: HTF:s första år. // *HTF*. 76 (1991), s. 171–198.

Eronen, Matti, *Jääkausien jäljillä* [På spåren av istider]. – Hfors, 1991. – 271 s. – (Ursan julkaisuja; 43).

Eräsaari, Liisa, *Yksilöllistävää sosiaalityö: historian tarkastelua* [Det individualiserande socialarbetet: en historisk granskning]. – Jyväskylä, 1991. – 218 s. – (Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia. A; 7).

Eskola, Seikko, J. K. Paasikivi euroopplaisessa laatulehdistössä [J. K. Paasikivi i den europeiska kvalitetspressen]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd: Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 245–263.

Flink, Toivo, *Vainoja Inkerissä* [Förföljelser i Ingermanland]. // *Inkeri* / red: Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS; 547), s. 310–318.

Gallén, Jarl & Lind, John, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen*. – Hfors, 1991. – S. 239–509. – (SSLF; nr 427, 2). – Summary: The peace treaty of Nöteborg (Orekhovets-Pähkinäsaari) and the eastern border of medieval Finland.

Gardberg, C. J. & Dahl, Kaj, *Kungsvägen från Åbo till Viborg*. – [Hfors], 1991. – 141 s. – Utk. 1991 också på finska: Kuninkaantie Turusta Viipuriin.

Gullberg, Tom, Åland och Vorarlberg: nationell självbestämmanderätt efter första världskriget. // *HTF*. 76 (1991), s. 508–549.

Gustavsson, Kenneth, *Granboda flygstation: ryskt marinflyg på Åland under första världskriget*. – Mariehamn, 1991. – 207 s.

Halén, Harry, Venäläisiä itämaidentutkijoita Suomessa. // *Opusculum*. 11 (1991), s. 3–33, 49–50. Summary: Russian orientalists in Finland.

Hansén, Sven-Erik, *Tradition och reform: urval och konstruktion av modersmålsämnets läroplanstexter från 20-tal till 80-tal*. – Åbo, 1991. – 470 s. – Summary: Tradition and reform: selection and construction of curricular texts on the mother tongue as a school subject from the 20s to the 80s.

Heikinheimo, A. M., *Kemijärven, Kuolajärven ja Kuusamon knihtikontrahdit ja niitä seuranneet toimenpiteet: agrariipoliittinen tutkimus* [Knektkontrakten i Kemijärvi, Kuolajärvi och Kuusamo med tyätföljande åtgärder: en agrarpolitisk undersökning]. – Faksimiluppl. – [Kemijärvi], 1991. – 268 s. – Orig. utk.: Kemijärvi: J. Heikinheimon

kirjakauppa, 1911.

Heikkilä, Hannu, J. K. Paasikivi ja vuoden 1931 korkosopimus [J. K. Paasikivi och ränteavtalet från år 1931]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 135–152.

Heikkinen, Antero, *Terveyden ja ilon tähden : herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*. – Hfors, 1991. – 188 s. – (HT ; 160). – Summary: For health and enjoyment : gentefolk on the move in 18th and 19th century Finland.

Heininen, Simo, Ulkomaisen kirjallisuuden tulo Suomeen 1531–1600. // *FKSÄ*. 80–81/1990–1991 (1991), s. 35–44. Zusammenfassung: Wie im Ausland gedruckte Bücher im 16. Jahrhundert nach Finnland kamen.

Hemánus, Pertti, Journalismi, journalistiikka ja historia [Journalism, journalismik och historia]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* / [red. Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 169–177.

Hentilä, Seppo, Miksi vielä poliittista historiaa? [Varför ännu politisk historia?]. // *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red. : Seppo Hentilä, Timo Turja. 1991, s. 23–33.

Hietala, Marjatta, Hygien och miljövård i Helsingfors kring sekelskiftet. // *Nordiska historikermötet* (21 : 1991 : Umeå), *Människan och miljön*. 1991 (Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet ; 8), s. 97–114.

Hirn, Sven, *Kuvat elävät : elokuva- ja elokuvatoimintaa Suomessa 1908–1918* [Bilderna lever : filmverksamhet i Finland 1908–1918]. – Hfors, 1991. – 285 s. – Resumé.

Historiens studium vid Åbo Akademi / Max Engman (red.). – Åbo, 1991. – 303 s. – Forskarporträtt av P.O. von Törne, Gabriel Nikander, Johannes Sundwall, Alma Söderhjelm, Eric Anthoni, Svante Dahlström, Oscar Nikula, Helmer Tegengren och Patrick Bruun, beskrivningar av Historiska Samfundet i Åbo och Historikerföreningen Kleio samt förteckningar över lärdomsprov.

Hurri, Olavi, *Kansanvaltaa rakentamassa : sosialidemokraattisen ryöväenliikkeen historiaa Pohjanmaalla* [Att bygga demokrati : den socialdemokratiska arbetarrörelsens historia i Österbotten]. – [Seinäjäki], 1991. – 432 s.

Häggman, Kai, Från självklarhet till ideologi : familjen som den bildade klassens ideal i 1800-talets Finland. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 143–156.

Häikiö, Martti, *Suomen lähihistoria* [Finlands närhistoria]. – [Hfors], 1991. – 102 s. – (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 10). – Utk. 1992 på engelska : A brief history of modern Finland.

Häkli, Esko, *Bartholomeus Ghotan, Suomen ensimmäisen kirjan painaja = Bartholomeus Ghotan, der Drucker des ersten Buchs für Finnland*. – Hfors, 1991. – 87 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 53).

Hämynen, Tapio, Kunta ja kuntalaiset sodan jaloissa (Suojärvi) [Kommunen och kommuninvånarna hemsöks av kriget]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuu yliopisto ; n:o 8), s. 121–147.

Ikonen, Kimmo, J. K. Paasikiven poliittinen toiminta Suomen itsenäistymisen murrosvaiheessa [J. K. Paasikivis politiska verksamhet under brytningsperioden då Finland blev självständigt]. – Hfors, 1991. – 405 s. – Summary.

Immonen, Hannu, Stolypin, terrorismi ja Suomi [Stolypin, terrorismen och Finland]. // *HAIK* 89 (1991), s. 20–31.

Immonen, Hannu, Venäjän väliaikainen hallitus ja eduskunnan hajotus kesällä 1917 [Interimsregeringen i Ryssland och riksdagsupplösningen sommaren 1917]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd: Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 87–100.

Inkeri: historia, kansa, kulttuuri [Ingermanland: historia, folk, kultur] / red. Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. – Hfors, 1991. – 420 s. – (SKS; 547). – Sammanfattning. – Zusammenfassung. – Rezjume.

Jatkosodan historia. 3: Hyökkäys jatkuu Itä-Karjalaan [Fortsättningskrigets historia. 3: Offensiven fortgår i Östskarelen]. – Borgå, 1991. – 295 s. – (Sotatiiteen laitoksen julkaisuja; 25, 3).

Jatkosota: kronikka [Fortsättningskriget: en krönika] / [redaktionsråd: Ensio Siilasvuo, ordf... et al.]. – Jyväskylä, 1991. – 208 s.

Jokipii, Mauno, 1500-luku, uusi valtiolaitos omaksutaan Pohjolassa [1500-talet, Norden tillägnar sig en ny statsinstitution]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 39–64.

Jokipii, Mauno, 1600-luku, Ruotsi-Suomen kansainvälisin kausi [1600-talet, Sverige-Finlands mest internationella period]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 65–88.

Julku, Kyösti, *Kemin ja Tornion vanha raja* [Den gamla gränsen mellan Kemi och Torneå]. – Rovaniemi, 1991. – 118 s. – (Studia historica septentrionalia; 19).

Jussila, Osmo, Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan viranomaissuhteet [Myndighetsrelationerna mellan storfurstendömet Finland och kejsardömet Ryssland]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd: Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 9–29.

Jussila, Osmo, Suomi osana Venäjän keisarikuntaa [Finland som en del av kejsardömet Ryssland]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA; 95), s. 51–65.

Jutikkala, Eino, Suomen suurituloiset teollisen murroksen kynnyksellä [Personer med stora inkomster i Finland på tröskeln till den industriella revolutionen]. // *HA* 98 (1991), s. 73–111.

Jutikkala, Eino, Eräs suurtilatalous 1900-luvun alussa [En storgodshushållning i början av 1900-talet]. // *HA* 98 (1991), s. 113–127.

Jyränki, Antero, Privilegioista perusoikeuksiin: lainsäätäjän sitominen [Från privilegier till grundrättigheter: klavbindning av lagstiftaren]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 150–167.

Kairinen, Martti, Modernin työoikeuden kehityshistoria [Den moderna arbetsrättens utvecklingshistoria]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 225–241.

Kalela, Jorma, Narratiivi ei ole kertomus [Det narrativa är inte en berättelse]. // *HAIK* 89 (1991), s. 146–155.

Kalela, Jorma, Historieforskningens "paradigmskifte". // *HTF* 76 (1991), s. 410–414.

Kalela, Jorma, Missä merkityksessä historianitutkimus on retoriikkaa? [I vilken betydelse är historieforskningen retorik?]. // *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red.:

Seppo Hentilä, Timo Turja. 1991, s. 35–49.

Kallinen, Maija, Daniel Achreliusuksen teos *Contemplationes mundi libri tres* – sen lähdepoehja ja tulkintaa [Daniel Achrelius' verk *Contemplationes mundi libri tres* – dess källsgrund och tolkning]. // *Minerva : aate- ja oppihistorian vuosikirja*. 2 (1991), s. 3–140.

Kallinen, Maija, Naturens hemliga krafter : Daniel Achrelius' *Contemplationes mundi*. // *HTF*. 76 (1991), s. 317–346.

Kansanaho, Erkki, *Papit sodassa* [Präster i krig]. – Borgå, 1991. – 442 s.

Karvonen, Lauri, Oikeistoradikalismmin loppunäytös: Mäntsälän kapinasta Isänmaalliseen kansanliikkeeseen. // *Politiikka*. 33 (1991), s. 106–115. Abstract: The last act of right-wing radicalism : from the Mäntsälä Rebellion to the People's Patriotic Movement.

Katajala, Kimmo, Talonpoikaisnousut Suomessa Ruotsin vallan aikana [Bondedupproren i Finland under svenska tiden]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 77–95.

Kaukiainen, Yrjö, *Sailing into twilight : Finnish shipping in an age of transport revolution, 1860–1914*. – Hfors, 1991. – 429 s. – (SH ; 39).

Kekkonen, Jukka, Autonomian ajan rikosoikeus [Straffrätten under autonoms tid]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 258–269.

Kekkonen, Jukka, *Laillisuuden haaksirikko : rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* [Legalitetens haveri : kriminallagskipningen i Finland år 1918]. – Hfors, 1991. – 121 s.

Kekkonen, Jukka, Taloudellisen lainsäädännön liberalisoiminen [Liberaliseringen av den ekonomiska lagstiftningen]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 188–201.

Kemiläinen, Aira, Valistuksen vanavedessä: 1700-luvun kulttuurivaikutteet Suomessa [I upplysningens kölvatten : kulturinflytelser i Finland på 1700-talet]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 89–122.

Kirkinen, Heikki, Eri kulttuurien historiankäsitteet [Historieuppfattningar i olika kulturer]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 13–26.

Kirkinen, Heikki, Inkerin keskiaika ja uuden ajan alku vuoteen 1617 [Medeltiden och nya tidens början till år 1617 i Ingermanland]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 35–66.

Klinge, Matti, Maailmanhistoriaa Pohjanmaan mamselleille [Världshistoria för Österbottens mamseller]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 121–126.

Klinge, Matti, Sotilassäätö: asema ja arvostukset [Militärståndet : status och värdering]. // *Kylkirauta*. (1991):169, s. 59–63.

Klinge, Matti & Kolbe, Laura, *Suomen ylioppilas* [Studenten i Finland]. – Hfors, 1991. – 167 s.

Knapas, Rainer, Tempel eller teater : universitetsarkitektur och idéer under 1800-talet : några problemställningar. // *HTF*. 76 (1991), s. 358–376.

Köiv, Erna, Överlåtelsen av fysikaliska instrument från Dorpat till Helsingfors. // *Opusculum*. 11 (1991), s. 34–48, 50. Abstract : Transfer of physics instruments from Dorpat to Helsinki in 1828.

Konttinen, Riitta, *Totuus enemmän kuin kauneus : naistaiteilija, realismi ja naturalismi 1880-luvulla : Amélie Lundahl, Maria Wiik, Helena Westermarck, Helena Schjerfbeck ja Elin Danielson* [Sanningen är förmer än skönheten : de kvinnliga konstnären, realismen och naturalismen på 1880-talet]. – Hfors, 1991, – 275 s. – Summary.

Kostet, Juhani, Herrainkulmasta hallintokortteliksi = Herrekantens utveckling till förvaltningskvarter. // *Aboa*. 52/1988 (1991), s. 9–39. Summary : From "gentlemen's corner" to administrative centre.

Kostet, Juhani, Oulun kaupunkimittaukset ja asemakaavoitus 1600-luvun puolivälissä. // *Faravid*. 15 (1991), s. 215–245. Summary : Surveying and town planning in Oulu in the mid-17th century.

Kostiainen, Auvo, A dissenting voice of Finnish radicals in America : the formative years of Sosialisti-Industrialisti in the 1910s. // *American studies in Scandinavia*. 23 (1991), 83–94.

Krötzl, Christian, Förhållandet mellan barn och föräldrar : från helvete till paradiset?. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 125–132.

Kuikka, Martti T., Educational policy in Finland under Russian domination, 1850–1917. // *Schooling, educational policy, and ethnic identity* / ed. by Janusz Tomiak. 1991 (Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850–1940 ; volume 1), s. 87–110.

Kuikka, Martti T., *Johdatus kasvatuksen historian tutkimukseen* [Inledning till forskning rörande uppfostringens historia]. – Hfors, 1991. – 205 s.

Kuikka, Martti T., *Suomalaisen koulutuksen vaiheet* [Utbildningens öden i Finland]. – Hfors, 1991. – 167 s.

Kulla, Heikki, Valtion virkamiehistön kehitys [Utvecklingen av statens tjänstemannakår]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 168–187.

Kumanjov, G. A., Vuosien 1939–40 neuvostoliittolais-suomalaisen sodan ('talvisodan') tapahtumat uusien lähestymistapojen ja dokumenttien näkökulmasta [Händelserna under kriget mellan Sovjetunionen och Finland ('vinterkriget') åren 1939–40 : nya infallsvinklar och dokument]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 253–273.

Kun halla nälän tuskan toi : miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet [När frosten kom med hungerplågan : hur finländarna upplevde hungeråren på 1860-talet] / Antti Häkkinen ... [et al.]. – Borgå, 1991. – 336 s.

Kuparinen, Eero, *An African alternative : Nordic migration to South Africa, 1815–1914*. – Hfors, 1991. – 486 s. – (Migration studies. C ; 10)(SH ; 40)

Kupiainen, Heikki, Maanomistusolot itäsuomalaisen maaseudun muovaajana 1800–1900-luvulla [Jordägoförhållanden som utformare landsbygden i östra Finland på 1800–1900-talen]. // *Maaseudun muuttuva kuva* / red. : Hilikka Aro. 1991 (Julkaisuja / Helsingin yliopisto, maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus ; 17), s. 67– 84.

Kupiainen, Heikki, Maaseudun ongelmien juuria maanomistusolojen näkö-

kulmasta [Rötterna till landsbygdens problem ur jordbesittningsförhållandenas synvinkel]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 171–188.

Kurkinen, Jorma, Th. Reinin tieteelliset katsomukset [Th. Reins vetenskapliga uppfattningar]. // *Minerva : aate- ja oppihistorian vuosikirja*. 2 (1991), s. 207–334.

Lackman, Matti, Hajotusyritys vai pyrkimys maaseudun voimien kokoamiseksi? [Splittringsförsök eller strävan till att samla landsbygdens krafter?]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 149–170.

Lackman, Matti, Jägarnas eftertrupps hemkomst 1918–1919. // *HTF*. 76 (1991), s. 213–233.

Lackman, Matti, *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939* [Kommunisternas hemliga verksamhet i Tornedalen 1918–1939]. – [Uleåborg], 1991. – 132 s. – (Scripta historica ; 16).

Laine, Antti, Suomalaisten yhteydet Neuvostoliiton Pohjois-Karjalaan 1900-luvulla II maailmansodan loppuun asti [Finländarnas förbindelser med sovjetiska Norra Karelen på 1900- talet till andra världskrigets slut]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 97–119.

Laitinen, Kai, *Suomen kirjallisuuden historia* [Litteraturens historia i Finland] / Suomalainen kansanrunous [Finsk folkdiktning] : Satu Apo ; Suomen ruotsinkielinen kansanrunous [Svenskspråkig folkdiktning i Finland] : Gun Herranen. – 3. förnyad uppl. – Hfors, 1991. – 666 s.

Lappalainen, Niilo, *Viipuri toisessa maailmansodassa* [Viborg i andra världskriget]. – Borgå, 1991. – 292 s.

Leikola, Antto, Tiedeyhteydet syntyvät henkilökontaktien avulla [Vetenskapliga kontakter skapas genom personliga kontakter]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... et al. 1991, s. 159–170.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Suomen luotsilaitos itätuulella 1912 [Lotsväsendet i Finland i östrvind 1912]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* / [red. Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 91–112.

Leinonen, Kullervo, Sankariverta ja murhakoplia : julkista keskustelua Itä-Karjalan pakolaisista ja Akateemisesta Karjala-Seurasta keväällä 1922. // *Faravid*. 15 (1991), s. 319–334. Summary : Heroic blood and murder gangs : public discussion in the refugees from Eastern Karelia and the Academic Karelia Society in Spring 1922.

Lemberg, Magnus, Ralf Törngren – en bortglömd presidentkandidatur. // *FT*. 229–230 (1991), s. 462–476. Utk. 1991 också på finska i boken : *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red. : Seppo Hentilä, Timo Turja. S. 163–171.

Lepistö, Vuokko, Semioottinen näkökulma : merkit ja merkitykset historian-tutkimuksessa [En semiotisk synvinkel : märken och betydelse i historieforskningen]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 332–340.

Lepistö, Vuokko, Teknologi och huslig ekonomi som en aspekt av familjehistorien. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 201–209.

Letto-Vanamo, Pia, Tuomioistuinmenettelyn historiaa : rahvaan oikeuden-

käytöstä valtiolliseen prosessiin [Domstolsförfarandets historia : från allmogens rättskipning till statlig processdomstol]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 28–42.

Lindqvist, Tor-Erik, *Soldatnamn vid Åbo läns infanteriregemente 1716–1804*. – Åbo, 1991. – 65 s. – (Julkaisuja / Turun yliopiston filologian laitos, pohjoismainen filologia ; 8).

Louhelainen, Pekka, *Vettä, viiniä vai väkeviä? : neuvoa-antava kansanäänestys 29–30.12.1931 kieltolain kohtalon kiirehtijänä* [Vatten, vin eller starkt? : den rådgivande folkomröstningen 29–30.12.1931 som påskyndare till förbudslagens öde]. – Tammerfors, 1991. – 240 s. – (Tutkimuksia / Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos ; nro 3).

Lönnqvist, Bo, *Folkkulturens skepnader : till folkdräktens genealogi*. – Hfors, 1991. – 199 s. – (Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Serie III ; volym 2).

Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria : kokoelma artikkeleita Antero Heikkisen tutkimusaloilta [Landsbygdsfolk, andlig och kroppskultur : en samling artiklar om Antero Heikkisen forskningsområden] / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). – Joensuu, 1991. – 283 s. – (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8).

Manninen, Ohto, Kadettikoulutuksen kansallinen ja kansainvälinen perinne [Kadettutbildningens nationella och internationella tradition]. // *Kylkirauta*. (1991):169, s. 26–32.

Manninen, Ohto, Venäläisten joukkojen johto Suomessa 1918 [De ryska trupernas ledning i Finland 1918]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 101–131.

Mansner, Markku, *I kamp och förhandling : Arbetsgivarnas i Finland centralförbund 1907–1982*. – Hfors, 1991. – 256 s.

Markkola, Pirjo, Familjen behöver ett hem : arbetarfamiljer, boendeförhållanden och bostadspolitiska målsättningar i sekelskiftets Tammerfors. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 210–228.

Masonen, Jaakko, De cerevisia : oluen rydyttämiä ajatuksia varhais historian tutkimuksesta ja tieteidenvälisyydestä [De cerevisia : tankar kryddade av öl om forskning rörande förhistoria och om tvärvetenskaplighet]. // *Mediaevalia Fennica* / Christian Krötzl (red.). 1991 (HA ; 96), s. 35–47.

Massa, Ilmo, Ympäristöhistoria tutkimuskohteena [Miljöhistoria som forskningsobjekt]. // *HAIK* 89 (1991), s. 294–301.

Mediaevalia Fennica / Christian Krötzl (red.). – Hfors, 1991. – 215 s. – (HA ; 96).

Meinander, Henrik, Idrottsmannens bevekelsegrunder : Artur Eklund och 1910-talets idrottsrörelse. // *HTF* 76 (1991), s. 4–29.

Menger, Manfred, Deutschlands letzte Bemühungen um das Petsamo-Nickel. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 227–241.

Mikkola, Matti, Sosiaalilainsäädännön kehitys : sarja hallitsemattomia rakennemuutoksia [Sociallagstiftningens utveckling : en serie okontrollerade strukturförändringar]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 202–224.

Modeen, Tore, The Åland islands question. // *Ethnic groups in international rela-*

tions / ed. by Paul Smith. 1991 (Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850–1940 ; volume 5), s. 153–168.

Moring, Beatrice, Inför havets anlete : familj, hushåll och överlevnadsstrategier vid Finlands kust. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 159–172.

Muroma, Seppo, *Suurten kuolonvuosien (1696–1697) väestönmenetyt Suomessa*. – Hfors, 1991. – 306 s. – (HT ; 161). – Summary : Finnish population loss in the high mortality years 1696–1697.

Murtorinne, Eino, Inkerin kirkon tuho ja suomalainen kirkollinen oikeistoradikalismi [Kyrkans undergång i Ingermanland och den finländska kyrkliga högerradikalismen]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... et al. 1991, s. 170–177.

Mutanen, Jorma, *Jalkaväkirykmentti 200 : virolaisten vapaaehtoisten historiikki Suomessa ja kotimaassa toisen maailmansodan aikana* [Infanteriregementet 200 : en historik över de estniska frivilliga i Finland och i hemlandet under andra världskriget]. – Luumäki, 1991. – 112 s.

Mylly, Juhani, *Tradition and change in Finnish political culture, 1944–1948 : the IV Finnish-Hungarian Conference of Historians 20.–25.5.1991*. – [Åbo], 1991. – 16 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia ; 36).

Myllyntaus, Timo, *Electrifying Finland : the transfer of a new technology into a late industrialising economy*. – Basingstoke, 1991. – 407 s. – (Etna ; 15).

Myllyntaus, Timo, Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa – tilastoharhako? [Läs- och skrivkunnighet i Finland under industrialiseringskedet – en statistisk villa?]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 116–121.

Myllyntaus, Timo, Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja [Miljöhistoriens utvecklingslinjer i Finland]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 321–331.

Myllyntaus, Timo, Tekniikan valtavirrat ja Suomen malli [Teknikens huvudströmningar och den finländska modellen]. // *Suomi Euroopassa* // Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 219–246.

Myllyntaus, Timo, Ympäristöhistoria – mitä se on? [Miljöhistoria – vad är det?]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 291–294.

Myytit ja symbolit : kirjoituksia suomalaisista kulttuuritulkintoista [Myter och symboler : skrifter om finländska kulturtolkningar] / Ulla-Maija Peltonen & Kirsti Stenvall (red.). – [Tammerfors], 1991. – 144 s. – (Väki voimakas ; 5).

Mäntylä, Ilkka, Porvoon kymnaasi – Itä-Suomen henkinen keskus [Borgå gymnasium – Östra Finlands andliga centrum]. // *Sivistyksen voima – onko sitä?* / red. : Harri Westermarck, Päivi Lipponen. 1991, s. 52–59.

Nevakivi, Jukka, Hurja, amerikansuomalainen (Emil E. Hurja) [Hurja, en amerikafinne]. // *Suomi, itä ja länsi* // redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 264–277.

Nevala, Arto, Mikkelin läänin korkeakouluopiskelijat 1900- luvulla [Högskolestudenter från S:t Michels län på 1900-talet]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kultuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; n:o 8), s. 209–229.

Nevalainen, Pekka, Inkeriläiset opintiellä Suomessa 1943–1944 [Ingerman-

ländare på studiebanan i Finland 1943–1944]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuu yliopisto ; n:o 8), s. 232–241.

Nevalainen, Pekka, Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla [Ingermanlands och ingermanländarnas öden på 1900- talet]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 234–299.

Nevalainen, Pekka, Silmäys Inkerin kirkollisiin oloihin : 1704–1917 [En blick på de kyrkliga förhållandena i Ingermanland : 1704–1917]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 159–166.

Niemelä, Jari, *Kristinopin merkinnöistä väestörekisteriksi : kirkollinen väestökirjapito Turun hiippakunnassa 1600-luvulta 1820-luvulle : esimerkkialueena Porin rovastikunta* [Från kristendomsanteckningar till befolkningsregister : kyrklig folkbokföring i Åbo stift från 1600-talet till 1820-talet : Björneborgs prosteri som exempelområde]. – Åbo, 1991. – 66 s. – (Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja ; 22).

Niiranen, Timo & Saloheimo, Veijo & Turunen, Matti, *Habermanın maakirja*. – Kuopio, 1991. – 90 s. – (Snellman-instituutin B-sarja ; 24). – Summary : The Pien-Savo register of land rights and taxation value of land compiled in the seventeenth century by Johan Haberman.

Nikula, Oscar, *Adolph Fredric Munck 29.4.1749–18.7.1831 : en hovgunstlings uppgång och fall*. – Hfors, 1991. – 357 s. – (SSLF ; nr 570).

Nygård, Toivo, "Kovat faktat" : mitä lähteet kertovat suomalaisesta itsestään autonomaikauden lopulla ["Härda fakta" : vad källorna berättar om finländska självmord i slutet av autonomins period]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* / [red. Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 191–209.

Närkin, Ritva, Familj, klass och kön i välfärdstaten. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 99–121.

Ollila, Anne, Kotitalous naisliikkeen ongelmana [Hushåll som problem i kvinnoörelsen]. // *HÄiK* 89 (1991), s. 127–137.

Paasikivi, J. K., *J. K. Paasikivis dagböcker 1941–1944 : samtal i ond tid*. – Hfors, 1991. – 372 s. – Orig. utk. 1991 med titel : Jatkosodan päiväkirjat : 11.3.1941–27.6.1944 / red. Kauko I. Rumpunen. 2.–3. uppl. 1991.

Paasivirta, Juhani, Suomi jäsenyytensä kansakuntana Eurooppaan : kulttuurisuhteet 1800- ja 1900-luvuilla [Finland ansluter sig som nation till Europa : kulturella förbindelser på 1800- och 1900-talen]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 171–192.

Paastela, Jukka, *The Finnish Communist Party in the Finnish political system 1963–1982*. – [Tammerfors], 1991. – 265 s. – (Tutkimuksia / Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos ; 111).

Paavonen, Tapani, *Finnish foreign trade policy between the East and the West in the post-World War II era*. – [Åbo], 1991. – 6 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia ; 38).

Pajuojja, Jussi, Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen [De tidiga brotten och deras bestraffning]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 7– 27.

Paulaharju, Jyri, Kadettikunnan seitsemän vuosikymmentä [Kadertkårens sju årtionden]. // *Kylkeirauta*. (1991):169, s. 33–41, 50–58.

Paulaharju, Jyri, Kenttätörykkien hankinnat ja menetykset sota- aikana 1939–1945. // *SFA*. 10 (1991), s. 71–108. Summary: The procurements and losses of field guns in 1939–1945.

Paulaharju, Jyri & Sinermä, Martti, *Suomen kenttätörykkien historia*. 3. osa : 1944–1990 [Fältartilleriets historia i Finland. 3. delen : 1944–1990]. – Hfors, 1991. – 432 s.

Peltonen, Matti, *Uiton historia : tukinuitosta Suomessa 1800- luvun puolivälistä 1980-luvulle*. – Hfors, 1991. – 112 s. – (Tekniikan museon julkaisuja ; 6). – Summary : The history of timber floating in Finland.

Peltonen, Matti, Kieli vai kulttuuri? : väittely ”suomalaisesta viinapästä” keväällä 1948. // *Alkoholipolitiikka*. 56 (1991), s. 8–22. Summary : Language or culture? : the dispute on the poor ability of the Finns to carry liquor in 1948.

Penttilä, Risto E. J., *Finland's search for security through defence, 1944–89*. – London, 1991. – 209 s.

Perré, Louis, Finska läkaresällskapetets handlingar 150 år : en medicinhistorisk översikt. // *Finska läkaresällskapetets handlingar*. 151 (1991), s. 9–53. Summary : Finska läkaresällskapetets handlingar – Proceedings of the Finnish Medical Society 1841–1991.

Pietiäinen, Jukka-Pekka, Säätyläishegemoniasta talonpoikain ylivaltaan : maataloushallinnon kehitys ja puoluepolitiikka 1890–1930 [Från ståndspersonernas hegemoni till böndernas övermakt : lantbruksförvaltningens utveckling och partipolitiken 1890–1930]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 138–145.

Pihlajamäki, Heikki, 1900-luvun rikosoikeudellisia kehityslinjoja : klassisesta rikosoikeudesta uusklassiseen [Kriminalrättsliga utvecklingslinjer på 1900-talet : från den klassiska kriminalrätten till den nyklassiska]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 270–285.

Pirinen, Kauko, Suomalaisen kansallisuuden muotoutuminen 1500- luvulle saakka [Utformningen av finsk nationalitet till 1500- talet]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 13–28.

Pirinen, Kauko, Keskiaika – maanosa hahmottuu [Medeltiden – kontinenten utformas]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 11–37.

Poliittinen historia 25-vuotta [Politisk historia 25 år] / red. Juhani Mylly. – Åbo, 1991. – 39 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C ; 29).

Poliittinen historia, Suomi ja muut [Politisk historia, Finland och andra] // [red. : Seppo Hentilä, Timo Turja]. – [Uleåborg], 1991. – 192 s. – Uppsatser tillägnade professor Jukka Nevakivi, som fyllede 60 år 8.10.1991.

Den problematiska familjen / Panu Pulma (red.). – Hfors, 1991. – 256 s. – (HA ; 97).

Pylkkänen, Ali, Hämeen jalkaväkirykmentin ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin vuoden 1641 päällystön palvelusura. // *SFA*. 10 (1991), s. 12–46. Summary : Military careers of the officers who served in Häme infantry regiment and in Häme-Uusimaa cavalry regiment in 1641.

Pylkkänen, Anu, Avioliiton historiaa : sukujen sopimuksesta kahden kauppaan

[Äktenskapets historia : från släktavtal till förbindelser mellan två individer]. / *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 80–97.

Pylkkänen, Anu, Holhouksen historiaa : edusmiehisyydestä huoltoon [Förmyndarskapets historia : från målsmanskap till underhåll]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 98–110.

Ranta, Raimo, Inkerinmaan hallinto ja oikeuslaitos : 1617–1917 [Förvaltning och rättsväsen i Ingermanland : 1617–1917]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 103–158.

Rautkallio, Hannu, *Kekkonen ja Moskova : Suomi länneestä nähtynä 1956–1962* [Kekkonen och Moskva : Finland sett från väst 1956–1962]. – Hfors, 1991. – 553 s.

Roudasmaa, Stig, *Vaasan varuskunnan historia = Vasa garnisons historia*. – [Vasa], 1991. – 583 s. – Sammandrag / Nils-Erik Nykvist.

Räsänen, Matti, Några aspekter på den etnologiska familjeforskningen i Finland. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 62–82.

Saarelainen, Asko, Asutustoiminta ja pellonvarausjärjestelmä Pohjois-Karjalan maatilarakenteen muovaajana [Kolonisationsverksamhet och åkerreserveringssystem som utformare av hemmansstrukturen i Norra Karelen]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuu yliopisto ; N:o 8), s. 189–206.

Saarikangas, Kirsi, Bostad, familj, kön : om förhållandet mellan bostadsarkitektur och könsidentitet i urbaniseringen i Finland. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 229–256.

Sakari, Aimo, Kahdenvälistä kulttuurivaihtoa : ranskalainen vaikutus Suomessa [Bilateralt kulturutbyte : franskt inflytande i Finland]. // *Suomi Euroopassa* / Mauno Jokipii (red.) ... [et al.]. 1991, s. 193–217.

Salminen, Esko, Sivistys maailman lopulta valloittaa : New Yorkin uutiset Suomi-kuvan rakentajana [Civilisation erövrar slutligen världen : New Yorkin uutiset som uppbyggare av Finland-bilden]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* / [red. Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 139–151.

Salminen, Seppo J., Porthan uskontokriittikona. // *FKSÅ*. 80–81/1990–91 (1991), s. 91–116. Zusammenfassung: Porthan als Religionskritiker.

Saloheimo, Veijo, Inkerinmaan asutus ja väestö : 1618–1700 [Bosättning och befolkning i Ingermanland : 1618–1700]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 67–82.

Salomaa, Markku, Revolverioppositioni [Revolveroppositionen]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 31–42.

Sata vuotta suomalaista folkloristikkää [Hundra år finländsk folkloristik] / red. Eeva-Liisa Kinnunen. – Hfors, 1991. – 114 s. – (Helsingin yliopiston folkloristikan laitoksen toimitte ; 9).

Schweitzer, Robert, "Hederlig ryss" oder "halv finne" : Ministerstaatssekretär Theodor Bruun im Spiegel der Memoiren seines Sohnes. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 30–68.

Schweitzer, Robert, *Lübecker in Finnland*. – Hfors, [1991]. – 95 s.

Selén, Kari, *Madame : Minna Craucherin levoton elämä* [Madame : Minna Crau-

chers oroliga liv]. – Borgå, 1991. – 225 s.

Selén, Kari, Pohjoismainen suuntaus ja Suomen idänsuhteet [Nordisk orientering och Finlands östrelationer]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 111–121.

Semirjaga, M. I., Neuvostoliittolais-suomalainen sota vv. 1939–40 kansainvälisen oikeuden näkökulmasta [Kriget mellan Sovjetunionen och Finland åren 1939–40 ur den internationella rättens synvinkel]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 165–196.

Semirjaga, M. I. & Smirnova, N. D., Neuvostoliittolais-suomalainen sota Euroopan kansainvälisten suhteiden kokonaisuudessa [Kriget mellan Sovjetunionen och Finland i de internationella relationerna i Europa]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 197–207.

Sihvo, Hannes, Inkeriläisten identiteetti muutosten paineissa [Ingermanländarnas identitet under förändringens tryck]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 343–355.

Sihvo, Hannes, Inkerinmaata ja inkeriläisiä kirjallisuudessa [Ingermanland och ingermanländare i litteraturen]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 319–342.

Sihvo, Hannes, Suomalainen kansallisuus ja kieli [Finsk nationalitet och språk]. // *Maasutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; N:o 8), s. 27–41.

Sihvo, Pirkko, Savakoita, äyrämöisiä, inkerikoita [Den finsk-ugriska befolkningen i Ingermanland]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 179–196.

Siisiäinen, Martti, *National and international factors in the formation of voluntary associations in Finland*. – Jyväskylä, 1991. – 101 s. – (Publications of the Department of Sociology / University of Jyväskylä ; 51).

Sjöblom, Kenth, Finlands idrotts historia – en idrottshistorisk dragkamp. // *HTF*. 76 (1991), s. 64–82.

Soikkanen, Hannu, Kansademokratioiden muodostumisen vaikutus Suomen sosialidemokraatteihin [Inverkan av folkdemokratiernas uppkomst på socialdemokraterna i Finland]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... et al. 1991, s. 278–298.

Soikkanen, Hannu, *Kohti kansanvaltaa. 3 : 1944–1952* [Mot demokratin. 3 : 1944–1952]. – [Hfors], 1991. – 588 s.

Soikkanen, Timo, Kjelléns geopolitik : en förtigen bakgrundsfaktor i självständighetspolitiken. // *HTF*. 76 (1991), s. 199–212.

Soikkanen, Timo, Suomen 30-luku ei ollut Euroopan 30-luku [30- talet i Finland var inte Europas 30-tal]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 157–161.

Soikkanen, Timo, Taistelu Suomen linjasta : sisä- ja ulkopolitiikan vuorovaihtus vuosina 1933–1939 [Kampen om Finlands linje : in- och utrikespolitikens interaktion åren 1933–1939]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 123–143.

Soikkanen, Timo, *Yrjö Ruutu : näkijä ja tekijä : itsenäisyyden, eheytämisen ja uuden ulkopoliittikan juurilla* [Yrjö Ruutu : en visionär och en handlingens man : självständighetens, konsolideringens och utrikespolitikens rötter]. – Borgå, 1991. – 519 s.

Solomeshch, Ilja, *De ryska specialorganen och den finska frågan 1914–1917*. // *HTF*. 76 (1991), s. 234–245.

Språkmöte i Finland : invandring och språklig anpassning på 1800-talet = Kselet kohtauvat : siirtolaisuus ja kielellinen sopeutuminen 1800-luvun Suomessa / red. av Leif Nyholm. – Hfors, 1991. – 131 s. – (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B ; 14).

Stade, Arne, *Svenska frivilligbataljonen framför Hangö 1941*. // *SHA*. 10 (1991), s. 133–194. Summary : The Swedish voluntary battalion in Hanko Peninsula in 1941.

Steinby, Torsten, *Johan Jacob Nervander (1805–1848)*. – Hfors, 1991. – 386 s. – (Föreningen Konstsamfundets publikationsserie ; 11).

Stenbäck, Nils-Erik, *De krigförandes fredssonderingar 1939–1945*. // *SHA*. 10 (1991), s. 109–132. Summary : The peace probings of the belligerents in 1939–1945.

Stjernschantz, Göran, *Est förlag och dess författare : Söderström & c:o förlags ab 1891–1991*. – Hfors, 1991. – 367 s.

Strandell, Harriet, *Vilken familj? : om sociologiska användningar av familjebegreppet*. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 83–98.

Sulkunen, Irma, *Retki naishistoriaan* [En utflykt i kvinnohistorien]. – Hfors, 1991. – 123 s.

Sundback, Susan, *Utträdet ur Finlands lutherska kyrka : kyrkomedlemskapet under religionsfrihet och sekularisering*. – Åbo, 1991. – 369 s. – Summary : Disaffiliation from the Finnish Lutheran Church : church membership in the age of religious freedom and secularization, 1923–1985.

Sundbäck, Esa, *Britannian Suomea koskevat sotilaalliset suunnitelmat vuosina 1918–1919*. // *SHA*. 10 (1991), s. 47–70. Summary : Finland in British military plans from the end of 1918 to 1919.

Suni, Leo, *Inkeriläisen talonpoikaisluokan hävittämisen alkusoitto vuonna 1930* [Ett preludium för utrotningen av ingermanländska bondeklassen år 1930]. // *Inkeri* / red. : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 300–309.

Suolahti, Gunnar, *Elämää Suomessa 1700-luvulla* [Livet i Finland på 1700-talet]. – Hfors, 1991. – 556 s. – (SKS ; 544).

Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta [En finne : Päiviö Tommila 60 år] / [red. : Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. – Hfors, 1991. – 242 s.

Suomalais-neuvostoliittolainen historiantutkijoiden symposiumi (12 : 1989 : Moskova), Talvisota, Suomi ja Venäjä : XII suomalais-neuvostoliittolainen historiantutkijoiden symposiumi : Moskova 24.–27.10.1989 [Vinterkriget, Finland och Ryssland : det tolfte finländsk-sovjetisk historikersymposiet : Moskva 24.–27.10.1989] / Timo Vihavainen (red.). – Hfors, 1991. – 315 s. – (HA ; 95).

Suomen eduskunta : tausta, toiminta, rakennus [Finlands riksdag : bakgrund, verksamhet, byggnad] / [red. : Liisa-Maria Hakala, Pekka Suhonen]. – [Hfors], 1991. – 157 s.

Suomen kirkon historia. 1 : Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika [Kyrkans historia i Finland. 1 : Medeltiden och reformationstiden] / Kauko Pirinen. – Borgå, 1991. – 395 s.

Suomen kirkon historia. 2 : Vuodet 1593–1808 [Kyrkans historia i Finland. 2 : Åren 1593–1808] / Pentti Laasonen. – Borgå, 1991. – 425 s.

Suomen lehdistön historia. 8 : Aikakauslehdistön historia : yleisaikakauslehdet [Pressens historia i Finland. 8 : Tidskrifternas historia : allmänna tidskrifter] / huvudred. : Päiviö Tommila; förf. : Ari Uino ... [et al.]. – Kuopio, 1991. – 524 s.

Suomen lehdistön historia. 9 : Aikakauslehdistön historia : erikoisaikakauslehdet [Pressens historia i Finland. 9 : Tidskrifternas historia : specialtidskrifter] / huvudred. : Päiviö Tommila; förf. : Pekka Raittila ... [et al.]. – Kuopio, 1991. – 549 s.

Suomen oikeushistorian pääpiirteet : sukvallasta moderniin oikeuteen [Finlands rätts historia i huvuddrag : från släktrvalde till moderna rätten] / red. Pia Letto-Vanamo – [Hfors], 1991. – 319 s.

Suomen ratsuväen historia. 2. osa : Ratsuväki Suomen sodissa 1939–1944 [Rytteriets historia i Finland. 2. delen : Rytteriet i Finlands krig 1939–1944] / Pertti Kilkki, Heikki Pohjanpää. – [Hfors], 1991. – 524 s. – (Sotatieteen laitoksen julkaisuja ; 28).

Suomi, Juhani, ”Maalaisliiton kannanotto riippuu sinusta” : lisävalaistusta vuoden 1954 sisäpoliittisiin tapahtumiin [”Agrarförbundets ställningstagande beror på dig” : tilläggsbelysning över de inrikespolitiska händelserna år 1954]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 299–315.

Suomi 75 : isenäisen Suomen historia. 1 : Rajamaasta tasavallaksi [Finland 75. 1 : Från gränsland till republik] Osmo Apunen ; [redaktionsråd : Jukka Tarkka, Tuomo Polvinen, Hannu Soikkanen]. – [Esbo], 1991. – 304 s.

Suomi 75 : isenäisen Suomen historia. 2 [Finland 75 : Det självständiga Finlands historia. 2] / [redaktionsråd : Jukka Tarkka, Tuomo Polvinen, Hannu Soikkanen]. – [Esbo], 1991. – 303 s. – 2. uppl 1991. – Innehåll : Kansallisen korkeakulttuurin synty [Den nationella högkulturens uppkomst] / Kai Laitinen. Romantiikasta modernismiin [Från romantiken till modernismen] / Aimo Reitala. Kansankulttuurin murros [Folkkulturens brytning] / Veikko Anttila, Matti Räsänen. Tasavalta hakee suuntaa [Republiken söker riktning] / Kari Selén.

Suomi, itä ja länsi : professori Tuomo Polvinen 60 vuotta 2.12.1991 [Finland, öst och väst : professor Tuomo Polvinen 60 år 2.12.1991] / [redaktionsråd : Pekka Suvanto ... et al.]. – Borgå, 1991. – 362 s.

Suomi, suuriruhtinaanmaa [Finland, storfurstendömet] / förf. : Marja Niiniluoto ... [et al.]. – Hfors, 1991. – 215 s.

Suvanto, Pekka, Vanhasuomalaiset kansainvälisen konservatismen aatemaailman tulkkeina [Gammalfinnar som tolkar för den internationella konservatismens idévärld]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 69–86.

Syrjä, Pentti, *Isänmaattomat : heimosoturit jatkosodassa 1941–44* [De fosterlandslösa : frändesoldater i fortsättningskriget 1941–44]. – Borgå, 1991. – 153 s.

Taimio, Hilikka, *Kotitaloustuotanto ja taloudellinen kasvu : katsaus mittaamismenetelmiin ja empiirisiin tuloksiin sekä arvio Suomen kotitaloustuotannosta vuosina*

1860–1987 = *Household production and economic growth : a survey of methods of measurement and empirical results with an estimate of household production in Finland in 1860–1987*. – Hfors, 1991. – 135 s. – (Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. B ; 74). – Summary.

Takala, Irina, Venäjän Karjalan suomalaisten kohtaloita [Finnarnas öden i Ryska Karelen]. // *HAIK*. 89 (1991), s. 42–48.

Takala, Irina, Kysymys Suomen kansanarmeijasta [Frågan om Finlands folkarmé]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 287–294.

Tallberg, Marianne, *Den sekulära sjuksköterskan i Finland från 1700-talet till den enhetliga utbildningens början 1930 : värden och utbildningen speglade mot förhållandena i övriga länder*. – Kuopio, 1991. – 136, [96] s. – (Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet. Alkuperäistutkimukset ; 1991, 1). – Abstract : The secular nurse in Finland from the 18th century to the beginning of uniform nursing education in 1930.

Talvisodasta jatkosotaan [Från vinterkriget till fortsättningskriget] / Jarl Kronlund (red.). – Hfors, 1991. – 199 s. – (Suomen sotahistorian komission julkaisuja).

Tarkka, Jukka, *Neither Stalin nor Hitler : Finland during the Second World War*. – Hfors, 1991. – 111 s. – Orig.:s titel : Ei Stalin eikä Hitler : Suomen turvallisuuspolitiikka toisen maailmansodan aikana. – Utk. 1991 också på tyska : *Weder Stalin noch Hitler : Finnland während des zweiten Weltkrieges*.

Tervonen, Jukka, J. R. Danielson-Kalmari : historiantutkija ja -opettaja. – Hfors, 1991. – 295 s. – (HT ; 163). – Zusammenfassung : J. R. Danielson-Kalmari : Geschichtsforscher und -lehrer.

Theatres of power : social control and criminality in historical perspective / ed. by Heikki Pihlaja m äki. – [Hfors], 1991. – 159 s. – (Publications of Matthias Calonius Society ; 1).

Tiensuu, Kyllikki, Kirkon emansipaatio koulusta 1870 : lehtorikapitulista asessorikapituliksi Turun hiippakunnassa. // *FKSÄ*. 80–81/1990–91 (1991), s. 147–156. Zusammenfassung : Die Emanzipation der Kirche von der Schule 1870 : vom Lektorenkapitel zum Assessorenkapitel im Bistum Turku.

Tsamutali, A. N., Suomi Venäjän keisarikunnan järjestelmässä (hallituspolitiikka) [Finland i kejsardömet Rysslands regim (regeringspolitik)] // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s.67–79.

Tuloksia ja näkökulmia sodanjälkeisen asutustoiminnan tutkimuksesta : Jyväskylän yliopistossa toukokuussa 1991 pidetyn tutkijaseminaarin esitelmät [Resultat och aspekter på forskning rörande den efterkrigstida kolonisationsverksamheten : föredrag vid ett forskarseminarium i Jyväskylä maj 1991] / [red. Erkki Laitinen]. [Jyväskylä, 1991. – 140 s. – (Suomen historian julk / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 16).

Tuntematon sota : uusia ja yllättäviä tapahtumia talvi- ja jatkosodan vuosilta [Ett okänt krig : nya och överraskande händelser från vinter- och fortsättningskrigens år] / [redaktionsråd : Martti Sinerma ... et al.]. – Hfors, 1991. – 496 s.

Tuominen, Marja, *"Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia" : sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa* ["Vi alla är soldatbarn" : generationshegemonins kris i finländsk kultur på 1960-talet]. – Hfors, 1991. – 434 s.

Turpeinen, Oiva, *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet : hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905* [Hungeravvärjning och välfärdstatens grunder : förvaltningen och medborgaren i Finland 1808–1905]. – Hfors, 1991. – 208 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 4).

Tykkyläinen, Markku & Kavilo, Seppo, *Maaseudun asuttaminen ja talouden rakennemuutos Suomessa*. – Joensuu, 1991. – 114 s. – (Kulttuuri- ja suunnittelu- maantieteen tutkimuksia / Joensuun yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta ; n:o 2). – Abstract : Rural settlement and economic restructuring in Finland.

Tyynilä, Markku, Valtiosäännön ja keskeisten valtioelinten historiaa [Statsförfattningens och de centrala statsorganens historia]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 129–149.

Törnblom, Lena, Finska arkivbestånd i Sture-arkivet? // *HTF*. 76 (1991), s. 377–395.

Uino, Ari, Presidentipeliä sodan varjossa : kokoomuspuolue ja vuoden 1943 presidentinvaali [Presidentsspel i krigets skugga : samlingspartiet och presidentvalet år 1943]. // *Suomalainen : Päiviö Tommila 60 vuotta* / [red. Eeva-Liisa Aalto ... et al.]. 1991, s. 113–136.

Upton, Anthony F., J. K. Paasikivi and the "dangerous years", 1944–1949, in the light of the diaries : an outsider's view. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 316–339.

Urpilainen, Erkki, Algot Scarin och historieverenskapen i början av 1700-talet. // *HTF*. 76 (1991), s. 347–357.

Urpilainen, Erkki, Historiankuvan muutos ruotsalaisessa historiografiassa 1600–1700-lukujen vaihteessa Algot Scarinin luentokäsikirjojen valossa [Historiebildens förändring i svensk historiografi vid sekelskiftet 1600–1700 i ljuset av Algot Scarins föreläsningsmanuskript]. // *Minerva : aate- ja oppihistorian vuosikirja*. 2 (1991), s. 141–206.

Wahlbäck, Krister, Vad skulle ha hänt, om något annat skett? : tre kontrafaktiska resonemang om Finland, Sovjet och Sverige 1938–1940. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... et al. 1991, s. 181–207.

Vahtola, Jouko, Lapin valtaus historiallisessa katsannossa. // *Faravid*. 15 (1991), s. 335–355. Summary : The occupation of Lapland in a historical perspective.

Valistus, sivistys, kasvatust : kansanvalituksesta aikuiskasvatukseen [Upplysning, civilisation, uppfostran : från folkupplysning till vuxenutbildning] / [red. : Rainer Aaltonen och Jukka Tuomisto]. – Hfors, 1991. – 432 s. – (Vapaan sivistystyön vuosikirja ; 32).

Vares, Vesa, *Isenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos : konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)* [Självständigheten och den politiska mentalitetens förändring : från konservativ elitism till mass- och klassbaserad demokrati (1919–1933)]. – [Åbo], 1991. – 111 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia ; 35).

Waris, Elina, Storfamilj och familjebolag? : en granskning av familjen och hushållet i Ruokolax under 1700-talets senare hälft. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 173–188.

Vehviläinen, Olli, "Esimerkki demokratiasta kommunistien valtapiiriin kyn-

nyksellä" ["Ett exempel på demokrati på tröskeln av kommunisternas maktsfär"]. // *Suomi, itä ja länsi* / redaktionsråd : Pekka Suvanto ... [et al.]. 1991, s. 340–362.

Westermarck, Edvard, *Tapojen historiaa : kuusi akadeemista esitelmää*. – 2. uppl. – Hfors, 1991. – 174 s. – (SKS ; 545). – Orig.:s titel : *Ur sedernas historia*. – Föredragen hållna i Åbo 1911.

Wickström, Kristina, Förberedande folkhögskolekurser : ett av Nyländska avdelningens folkbildningsinitiativ. // *HLS*. 66 (1991), s. 43–96.

Widén, Bill, Fotografiet som kyrkohistorisk källa : en demonstration utifrån samlingar vid Åbo Akademis bibliotek. // *FKSÅ*. 80–81/1990–91 (1991), s. 179–194. Zusammenfassung : Fotografie als kirchengeschichtliche Quelle.

Vihavainen, Timo, *Kansakunta rähmällään : suomettumisen lyhyt historia* [Nationen i stoftet : kort kurs i finlandiseringens historia]. – Hfors, 1991. – 314 s. – 2. uppl. 1991.

Vihavainen, Timo, Suomen ja Neuvostoliiton suhteet 1930-luvun lopulta Moskovan rauhaan 1940 [Relationerna mellan Finland och Sovjetunionen från slutet av 1930-talet till freden i Moskva 1940]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Vihavainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 89–109.

Vihola, Teppo, *Leipäviljasta lypsykarjaan : maatalouden tuotantosunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Hfors, 1991. – 472 s. – (HT ; 159). – Summary : Change in the orientation of Finnish agricultural production , 1870–1918.

Wikström, Kauko, Tuloverotuksen kehittyminen [Inkomstbeskattningens utveckling]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 242–257.

Wilmi, Jorma, *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella : taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta*. – Jyväskylä, 1991. 372 s. – (SHJ ; 43). – Summary : Masters and the maintenance of hired labour in the seventeenth century and the beginning of the eighteenth century : a socio-economic study of the rural areas in the provinces of Turku, Pori and Ostrobothnia.

Wilmi, Jorma, Tjänstefolk och husbönder i västra Finland under 1600-talet och 1700-talets början : synpunkter på forskningen. // *Den problematiska familjen* / Panu Pulma (red.). 1991 (HA ; 97), s. 189–198.

Virkkula, Seija, Taloudellisesta mielenkiinnosta Ruotsi-Suomen Lappiin 1700-luvun kirjallisuudessa. // *Faravid*. 15 (1991), s. 247–262. Summary : On the economic interest shown towards Lapland in the 18th century literature of Sweden–Finland.

Visuri, Pekka, J. K. Paasikiven puolustuspolitiikka [J. K. Paasikivis försvarspolitik]. // *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red. : Seppo Hentilä, Timo Turja. 1991, s. 149–161.

Wolf-Knuts, Ulrika, *Människan och Djävulen : En undersökning kring form, motiv och funktion i folklig tradition*. – Åbo, 1991. – 390 s. – Zusammenfassung : Der Mensch und die Teufel : eine Untersuchung von Form, Motiven und Funktionen in der volkskundlichen Überlieferung.

Vuorenmaa, Anssi, Talvisodan puolustustaistelun strateginen painopiste ja torjuntataistelujen luonne : talvisodan operaatiot suomalaisesta näkökulmasta [Försvarsstridens strategiska tyngdpunkt under vinterkriget och försvarsstridernas karaktär : vinterkrigets operationer ur finländsk synvinkel]. // *Talvisota, Suomi ja Venäjä* / Timo Viuhainen (red.). 1991 (HA ; 95), s. 145–156.

Vuorisjärvi, Esko, Suomen 1930-luvun kaivosteollisuus : ulko- ja puolustuspoliittiset ulottuvuudet [Gruvindustrin i Finland på 1930-talet : utrikes- och försvarspolitiska dimensioner]. // *Poliittinen historia, Suomi ja muut* / red. : Seppo Hentilä, Timo Turja. 1991, s. 135–147.

Wäre, Ritva, *Rakennettu suomalaisuus : nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskeissa kirjoituksissa*. – Hfors, 1991. – 230 s. – (SMYA ; 95). – Summary : Making architecture Finnish : nationalism in architecture and architectural writings in Finland at the turn of the last century.

Väänänen, Kyösti, Kirkko Inkerinmaalla Ruotsin vallan aikana : (n. 1581–1704) [Kyrkan i Ingermanland under svenska tiden : (c. 1581–1704)]. // *Inkeri* / red : Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo. 1991 (SKS ; 547), s. 83–102.

Väänänen, Veikko, "Appendix Gezeliana" : unohtettu historiallinen dokumentti ["Appendix Gezeliana" : ett glömt historiskt dokument]. // *HAIK* 89 (1991), s. 109–116.

Yliaho, Timo & Snellman, Hanna, *Tehtaalainen Helsingissä : Pitkäsillan pohjoispuoli ja leipomotyöntekijät ennen toista maailmansotaa*. – Hki, 1991. – 411 s. – (Työväenkulttuuriprojektin julkaisu ; 6). – Summary : Factory workers in Helsinki c. 1880–1939.

Ylikangas, Heikki, The historical connections of European peasant revolts. // *SJH*. 16 (1991), s. 85–104.

Ylikangas, Heikki, Oppihistorian taloudellis-sosiaalinen perusta : Siionin virsien alkumenestys Suomessa [Lärdomshistoriens socio-ekonomiska bas : Sions psalmers första framgång i Finland]. // *Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuurista* / Tapio Hämynen och Antti Laine (red.). 1991 (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto ; N:o 8), s. 43–51.

Ylikangas, Heikki, Paikallisen itsehallinnon kehityksestä Suomessa [Om den lokala självstyrelsens utveckling i Finland]. // *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* / red. Pia Letto-Vanamo. 1991, s. 111–128.

Zetterberg, Seppo, *Finland efter 1917*. – Hfors, 1991. – 176 s. – Utk. 1991 också på engelska, tyska och franska.

Zilliacus, Ville, *Yleisradiomme sotavuosina 1939–1944* [Vår rundradio under krigsåren 1939–1944]. – [Hfors], 1991. – 109 s. – Svensk resumé.

Öhrnberg, Kaj, "Långt skild från Europas flärd fåfånga och öfverförfinade bildning" : G. A. Wallin, Orienten och Europa. // *HTF*. 76 (1991), s. 494–507.

Lokalhistoriska arbeten

Alavuden historia. 2: Vapaussodasta kuntamuodon muutokseen [Alavo sockens historia. 2: Från frihetskriget till kommunformens förändring] / förf. Asko Jämsén. – [Alavus], 1991. – 802 s.

Björn, Ismo, *Suur-Ilomantsin historia: Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1869* [Stor-Ilomants sockens historia: Eno, Ilomants och Tuupovaara socknars historia till år 1860]. *Suur-Ilomantsin esihistoria* [Stor-Ilomants sockens förhistoria] / Anne Vikkula. *Suur-Ilomantsin talonhaltijaluettelo* [Förteckning över Stor-Ilomants sockens hemmansinnehavare] / Ismo Björn. – Eno, 1991. – 809 s.

Helsingin pitäjän historia. 3: Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865 [Helsinges sockens historia. 3: Från stora ofreden till landskommunens uppkomst 1713–1865] / Markku Kuisma. – [Vanda], 1991. – 483 s.

Huurre, Matti & Vahtola, Jouko, *Oulujokilaakson historia kivikaudelta vuoteen 1865* [Ule älvsdals historia från stenåldern till år 1865]. – Uleåborg, 1991. – 606 s.

Koivisto: sen vaiheista, asukkaista ja elinkeinoista [Björkö: om dess öden, invånare och näringar] / red. K. W. Hoppu och Erkki Kansanaho. – Faksimiluppl. – Borgå, 1991. – 496 s. – Orig. utk.: Borgå: Koivikko-säätiö, 1953.

Kuoreveden kirja [Boken om Kuorevesi] / red. Helena Hänninen. – [Kuorevesi], 1991. – 560 s. – (JYY:n kotiseutusarja; n:o 29).

Längelmäveden seudun historia. 2: Längelmäen historia 2 [Längelmävesi-bygdens historia. 2: Längelmäki sockens historia 2]. – [Faksimiluppl.]. – [Längelmäki], 1991. – 155 s. – Orig. utk.: Tavastehus: Karisto, 1954.

Mäkelä, Anneli, *Nastolan historia. 3* [Nastola sockens historia. 3]. – [Nastola], 1991. – 732 s.

Mäntsälän historia. 1 [Mäntsälä sockens historia. 1]. – [Mäntsälä], 1991. – 622 s. – Innehåll: Mäntsälän historien kirjoittamisen historiaa [Historia över Mäntsälä sockens historieskrivning] / Martti Blåfield. Luonnonmaantieteellinen katsaus [Naturgeografisk översikt] / Margit Herlevi-Harja. Katsaus Mäntsälän esihistoriaan [Översikt över Mäntsälä sockens förhistoria] / Anja Sarvas. Mäntsälän historia Ruotsin vallan aikana (eli vuoteen 1809) [Mäntsälä sockens historia under svenska tiden (d.v.s. till år 1809)] / Eeva-Liisa Oksanen. Vanhaa Mäntsälää [Gamla Mäntsälä] / Kirsti Manninen.

Oksanen, Eeva-Liisa, *Det gamla Pyttis: Pyttis och Strömfors historia till år 1743* / förhistoria: Anja Sarvas. – [Pyttis], 1991. – 247 s. – Orig.: titel: Vanha Pyhtää: Pyhtään ja Ruotsinpyhtään historia vuoteen 1743. Pyhtää, 1991.

Palasia matkalta: Merijärven kunta vuosina 1866–1991 [Bitar på vägen: Merijärvi socken åren 1866–1991] / [förf.: Aittamaa Salomo ... et al.]. – [Merijärvi], 1991. – 200 s.

Patria: lakeuksien Pohjanmaa [Patria: slätternas Österbotten] / [redaktionsråd: Kai Linnilä ... et al.]. – Borgå, 1991. – 903 s.

Pielisjärven historia. 3: Pielisjärven ja Juuan historia 1811–1864 [Pielisjärvi sockens historia. 3: Pielisjärvi och Juuka socknars historia 1811–1864] / Elli Oinonen-

Edén. – [Lieksa] ; [Juuka], 1991. – 399 s.

Pielisjärven historia. 4: Pielisjärven historia 1865–1920 [Pielisjärvi sockens historia. 4: Pielisjärvi sockens historia 1865–1920] / Osmo Kiiskinen, Harri Sallinen, kapitel 1 och 4. – [Lieksa] ; [Pielisjärvi], 1991. – 381 s.

Raahen tienoon historia. 3: Raahen kaupunki, Pattijoen (Salon emäseurakunnan), Saloisten ja Vihannin kunnat sekä seurakunnat 1870-luvulta vuoteen 1975 [Brahestad traktens historia. 3: Brahestad, Pattijoki (Salo moderkyrkoförsamling), Saloinen och Vihanti socknar samt församlingar från 1870-talet till år 1975] / Matti Lackman. – [Brahestad] ; [Pattijoki] ; [Vihanti], 1991. – 726 s.

Satakunnan historia [Satakuntas historia]. 1, 1: Satakunnan luonnon geologinen historia [En geologisk historia över Satakuntas natur] / Pentti Alhonen. Satakunnan kivikausi [Stenålder i Satakunta] / Matti Huurre. – [Pori], 1991. – 323 s.

Snappertuna: en kustbygds hävder. Del 1: Fornsid-1809 / Henry Rask ; med ett bidrag av Knut Drake. – [Ekenäs], 1991. – 604 s.

Sortavalan maalaiskunta: muistojenkirja [Sordavalas landskommun: minnenas bok]. – Faksimiluppl. – [Jyväskylä], 1991. – 535 s.

Tepponen, H., *Pieksämäen pitäjän kertomus. Ensimmäinen osa* [Pieksämäki sockenbeskrivning. Första delen]. – Faksimiluppl. – [Pieksämäki], 1991. – 170 s. – Orig. utk.: S:t Michel: Mikkelin sanomain kirjapaino, 1915.

Tornedalens historia. 1: Från istid till 1600-talet / [red.: Olof Hederyd (svenska och finska), Yrjö Alamäki (finska) samt Matti Kenttä (finska och svenska)]. – [Haparanda], 1991. – 381 s. – Utk. 1991 också på finska: Tornionlaakson historia.

Törne, Magnus Wilh. von, *Kuvaus Lopen pitäjästä (1790–1799)* [En framställning om Loppis socken (1790–1799)]. – [Loppis], 1991. – 81 s.

Vanhan Ruoveden historia. 3, 7, 2: Ruoveden historia 1939–1989 [Gamla Ruovesi sockens historia. 3, 7, 2: Ruovesi kommuns historia 1939–1989] / förf. Oiva Herenesniemi. – [Ruovesi], 1991. – 442 s.

Varsinais-Suomen historia. 5, 7: Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1523–1617 [Egentliga Finlands historia. 5, 7: Den militära tungan i Egentliga Finland 1523–1617] / Rainer Fagerlund. – [Åbo], 1991. – 114 s.

Viljanto, Anni, *Salmi: Salmin pitäjän muistojulkaisu* [Salmis: Salmis sockens minnespublikation]. – [Faksimiluppl.]. – [Tervo], 1991. – 384 s.

Wilmi, Jorma, *Äänekosken-Suolahden historia: vuoteen 1932* [Äänekoski-Suolahden sockens historia: till år 1932]. – [Äänekoski], 1991. – 293 s. – S. 273–293: Talonhaltijaluettelu [Förteckning över hemmansägare] / Eija Wilmi.

Använda förkortningar:

FKSÅ	= Finska kyrkohistoriska samfundets årskrift Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
FT	= Finsk tidskrift
HA	= Historiallinen arkisto
HAiK	= Historiallinen aikakauskirja
HLS	= Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	= Historiallisia tutkimuksia
HTF	= Historisk tidskrift för Finland
SH	= Studia historica
SEER	= The Slavonic and East European review
SHA	= Sotahistoriallinen aikakauskirja
SHJ	= Studia historica Jyväskylälänsia
SJH	= Scandinavian journal of history
SKS	= Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SM	= Suomen museo
SMYA	= Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
SSLF	= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikrokortsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi* 1991-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1991 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1990 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati-databasen som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986 – ingår som en egen underavdelning "Hist".

Tidigare bibliografier efter 1980 har ingått i följande nummer av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för år 1981; nr 2/83, s. 206–228; år 1982: 4/83, s. 464–481; år 1983; 2/84, s. 178–200; år 1984; 3/85 s. 392–415; år 1985; 4/86, s. 506–528; år 1986; 1/88 s. 123–151; år 1987; 1/89, s. 185–213; år 1988: 1/90, s. 189–216; år 1989 1/91, s. 142–167; år 1990 1/92, s. 145–171.

Medarbetare i detta nummer:

Risto Alapuro, pol.dr, professor, Helsingfors universitet; *Kirsti Antin*, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Harriet Bergman*, fil.mag., Åbo; *Max Engman*, fil.lic. (disp), professor, Åbo Akademi; *Anna Finnilä*, fil.kand, Helsingfors; *Seppo Hentilä*, pol.dr, docent, Helsingfors universitet; *Kai Häggman*, fil.lic., t.f. assistent, Helsingfors universitet; *Aleksander Kan*, fil.dr, professor, Uppsala universitet; *Kimmo Katajala*, fil.lic., Joensuu universitet; *Jüri Kivimäe*, cand.hist., docent, Tarttu universitet, stadsarkivarie, Tallinn; *Rainer Knapas*, fil.lic., Helsingfors; *Christer Kuvaja*, fil.mag., forskare, Åbo Akademi; *John Lind*, cand.mag., Københavns universitet; *Henrik Meinander*, fil.mag., assistent, Helsingfors universitet; *Joachim Mickwitz*, fil.kand., Helsingfors; *Beatrice Moring*, fil.lic., Helsingfors; *Timo Myllyntaus*, docent, Helsingfors universitet; *Berit Nøkleby*, cand.fil., Helsingfors; *Tapani Paavonen*, pol.dr, docent, Åbo universitet; *Henry Rask*, fil.lic., kulturchef, Esbo; *John Strömberg*, fil.mag., forskare, Finlands Akademi; *Per-Ole Träskman*, jur.dr, professor, Helsingfors universitet; *Nils Erik Villstrand*, fil.dr, arkivchef, Kimito.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: recensioner av Risto Alapuro, Seppo Hentilä, Kimmo Katajala, Timo Myllyntaus, Tapani Paavonen (övers. Max Engman) och Kai Häggman (övers. Henrik Meinander).

PUBLIKATIONER UTGIVNA AV
Finska Historiska Samfundet

NEUTRALITY
in History
LA NEUTRALITE
dans l'histoire

Jukka Nevakivi (red.):
NEUTRALITY IN HISTORY / LA NEUTRALITE DANS L' HISTOIRE
Proceedings of the Conference on the
History of Neutrality in Helsinki 1992
Pris 140,-

Matti Klinge

The Finnish Tradition
Essays on structures and identities
in the North Europe

Edited by - Edité par Jukka Nevakivi

Matti Klinge:
THE FINNISH TRADITION
Essays on structures and identities in the
North of Europe
Pris 140,-

Försäljning:
TIEDEKIRJA: Kyrkogatan 14, 00170 H:fors, tel. (90) 635 177
AKADEMISKA BOKHANDELN
SUOMALAINEN KIRJAKAUPPA

Innehåll

Gunnar Mickwitz minne.....	1
Jüri Kivimäe: Papyrer och senmedeltida köpmansböcker. Linjer i Gunnar Mickwitz livsverk.....	3
Beatrice Moring: Allmogens barnsyn i det agrara Finland och överhetens vantolkningar av densamma	16
Harriet Bergman: Råd och anvisningar vid vården av späda barn. Upplysningsskrifter som ett led i kampen mot spädbarnsdödligheten i Finland på 1800-talet.....	34
Anna Finnilä: Rationalism och glamour. Varuhuset Stockmans företagsbild på 1930-talet	61
Översikter och meddelanden:	
Christer Kuvaja: Utsädes- och boskapslängderna från år 1719. Några rättelser.....	83
Granskningar:	
Pia Letto-Vanamo (red.): Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Av P. O. Träskman	94
Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (red.): Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Av Rainer Knapas. Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvulta. Heikki Kirkinen & A.S. Zherbin (koord.). Av John Lind	97
Sven A. Nilsson: De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle. Michael Roberts: From Oxenstierna to Charles XII. Four Studies. Av Nils Erik Villstrand	100
Peter Aronsson: Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850. Av Kimmo Katajala	104
Martin Åberg: En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914. Av Kai Häggman	109
Sven Hirn: Operett i Finland 1860–1918. Av Joachim Mickwitz.....	113
Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, del 1–3. Av Timo Myllyntaus	116
Birgitta Odén: Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia. Statskunskap. Kulturgeografi. Ekonomisk historia. Av John Strömberg	119
Olle Sirén: Pernå sockens historia III. Av Henry Rask	125
Jari Ehrnrooth: Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Av Risto Alapuro	130
Miklós Kun: Bucharin jengo druzja i vrugi. Av Aleksander Kan	134
Hans Fredrik Dahl: Vidkun Quisling – En fører blir til. Av Berit Nøkleby	139
Henrik Schauman & Patrik Lilius: Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III 1930–1939. Av Henrik Meinander	144
Juhani Paasivirta: Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Av Seppo Hentilä	147
Göran Rystad (red.): The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era. Av Max Engman	151
Jukka Tarkka: Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta tuli voima. Av Tapani Paavonen	155
Från fältet:	158
Finländsk historisk litteratur 1991. Bibliografiskt urval av Kirsti Antin	161
	164

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9, 00100 Helsingfors

Prenumerationspris 1993: Mk 110,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 35,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.